

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΠΟΛΕΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΕΩΣ ΤΟΥΣ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΟΥΣ
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΑΜΠΟΥΡΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

ΒΟΛΟΣ 2014

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η *πόλις*, όπως αναφέρει και ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά*, "Είναι μια μορφή ανώτερης κοινωνικής συνύπαρξης και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά". Η σωστή πόλη πρέπει να έχει πολιτικές βάσεις και να είναι οργανωμένη σε κοινωνικό, οικονομικό και θεσμικό επίπεδο.

Η διπλωματική αυτή εργασία έχει στόχο να ερευνήσει την μορφολογική εξέλιξη των Ελληνικών πόλεων της ηπειρωτικής Ελλάδας και των αποικιών, και την σχέση τους με την διαμόρφωση του πολιτεύματος και την αστική διακυβέρνηση. Στην εργασία ακολουθείται χρονολογική σειρά της εξέλιξης των πολεοδομικών μορφολογικών τύπων από την Υστερογεωμετρική εποχή μέχρι και τα Ελληνιστικά χρόνια. Βέβαια υπάρχουν και κάποιες αναφορές σε πόλεις της Μεσοποταμίας, λόγω κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν.

Ιδιαίτερη σημασία έχει ο τομέας της εργασίας που ασχολείται, με τα πολιτικά συστήματα που αναπτύχθηκαν την περίοδο εξέτασης αλλά και τον όρο της αστικής διακυβέρνησης των πόλεων. Διευκρινίζεται ότι η εργασία μελετά την αστική διακυβέρνηση από την πλευρά της διαχείρισης και λειτουργίας της πόλης από τους πολίτες, διότι ο όρος έχει και άλλες συνιστώσες πέραν αυτού (οικονομικές, κοινωνικές, θεσμικές).

Εξετάζονται ελληνικές πόλεις βάσει αστικού σχεδιασμού και οργάνωσης του χώρου και πιο συγκεκριμένα πόλεις που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ρόλο στην ιστορία όπως η Αθήνα, η Αλεξάνδρεια και δευτερευόντως η Σπάρτη και άλλες πόλεις. Πέρα από την μορφολογία του αστικού χώρου, εξετάζεται και ο ρόλος του πολεοδομικού σχεδιασμού στην διαμόρφωση των πολιτευμάτων, δηλαδή πως επηρέασε ο χώρος την σύσταση των πολιτικών συστημάτων όπως το αριστοκρατικό, το ολιγαρχικό και το δημοκρατικό.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Πολεοδομία, Αστική διακυβέρνηση, Αστικός σχεδιασμός, Πολεοδομική οργάνωση, Μορφολογικά συστήματα, Πολιτικά συστήματα

ABSTRACT

Polis as being described or mentioned by Aristotle, are a form of higher social interaction which aspires to the greater of all goods. For a city to be considered correct it is essential to have political roots and being structured in a social, financial and institutional level.

The objective of this dissertation is to explore the morphological evolution of Greek cities states of continental Greece, their colonies and their connection in the cultivation of political and urban government. In this dissertation we follow in chronological order the evolution of morphological types from the Archaic era until the Hellenistic age. Surely there are referrals to cities of the Mesopotamia, due to some distinctive characteristics they employ.

Of great consideration is the area of the dissertation that tackles political structures evolved during this period, as well as the term of urban government of cities. We have to clarify that this dissertation studies the urban government from the perspective of management and functionality of the city from the point of view of a citizen, as the term could implicate additional components (financial, social, traditional).

We examine the Greek city stated on the basis of urban design and space structuring, namely the cities that provide a particular part in history as Athens, Alexandria and in a lesser degree Sparta etc. Further than just the morphology of urban space, we also study the part of urban design in cultivating policy and how space nurtured the growth of political systems such as aristocracy, oligarchy and democracy.

KEY WORDS

Planning, Urban Governance, Urban Design, Urban Planning, Morphological systems of Development, Political Systems

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με αφορμή το πέρας της διπλωματικής μου εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές, του τμήματος των Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης για την καθοδήγησή τους, αυτά τα πέντε χρόνια που διήρκησε η φοίτησή μου στην σχολή.

Πιο συγκριμένα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον υπεύθυνο της διπλωματικής μου εργασίας, κ. Λαλένη Κωνσταντίνο, για τις συμβουλές και τις υποδείξεις του στα θέματα της εργασίας.

Επιπλέον θέλω να ευχαριστήσω θερμά την υπεύθυνη της βιβλιοθήκης κ. Εύη Κολοβού, για τις υποδείξεις της σε βιβλιογραφικές πηγές, αλλά και την βοήθεια της σε θέματα διόρθωσης κείμενου της εργασίας μου.

Δεν θα παραλείψω να ευχαριστήσω όλους μου τους φίλους που με στήριξαν για να ολοκληρώσω την διπλωματική μου εργασία και με βοήθησαν με κάθε δυνατό τρόπο.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για την στήριξη τους, όλα αυτά τα χρόνια των προσωπικών μου σπουδών, και που μου δίνει δύναμη για την επίτευξη των στόχων μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
1. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΗΣ	14
1.1 ΈΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ	14
1.2 ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΕΙΣ	17
2. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ	19
2.1 ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ.....	19
2.2 ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΟΛΕΩΝ	22
2.2.1 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΟΡΓΑΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	24
2.1.1 Ουρ.....	24
2.2.2 Ουρούκ.....	25
2.2.3 Βαβυλώνα	26
2.3 ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΟΛΕΩΝ.....	28
2.4 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	30
2.4.1 Μίλητος.....	30
2.4.2 Όλυνθος	31
2.4.3 Ρόδος.....	32
2.4.4 Πριήνη.....	33
2.4.5 Όρραον και Κασσώπη	34
2.5 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	36
2.6 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ - ΚΡΑΤΟΥΣ.....	39

3. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ.....	41
3.1 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	41
3.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	42
3.3 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ.....	43
3.4 Η ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ	45
3.5 ΟΛΙΓΑΡΧΙΚΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ "Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ"	47
3.6 ΤΥΡΑΝΝΙΚΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	48
3.7 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ.....	50
4. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ: "Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ"	53
4.1 ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ	54
4.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΑΣΤΟΥ ΙΣΤΟΥ	54
4.3 ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ	58
4.4 ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	63
4.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ.....	63
4.6 ΟΧΥΡΩΣΗ - ΤΕΙΧΗ	64
4.7 ΚΑΤΟΙΚΙΑ	65
4.7 ΠΕΙΡΑΙΑΣ	67
4.8 Η ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ	69

4.9 Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΧΩΡΟ	71
4.9.1 Η εκκλησία του Δήμου	71
4.9.2 Η βουλή των πεντακοσίων.....	74
4.9.3 Οι συνεδριάσεις της βουλής	75
4.9.4 Οι εννέα άρχοντες	75
4.9.5 Οι δέκα στρατηγοί	76
4.9.6 Τα δικαστήρια.....	76
4.10 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ	79
5. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ "Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ"	82
5.1 Η ΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	83
5.2 Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	85
5.3 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΥ - ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ..	86
5.4 ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	90
5.5 ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ - ΤΕΙΧΗ	92
5.6 Ο ΦΑΡΟΣ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	92
5.7 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	94
5.8 Η ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ	96
5.8.1 Η λειτουργία των δικαστηρίων και η σχέση τους με τον χώρο	97
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	99
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	106
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	119

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Αναπαράσταση της Αρχαίας Πιρήνης.....	29
Εικόνα 2: Αναπαράσταση της Αρχαίας Μίλητου.....	31
Εικόνα 3: Αναπαράσταση της Αρχαίας Ρόδου.....	33
Εικόνα 4: Αναπαράσταση της Αρχαίας Πριηνής.....	34
Εικόνα 5: Αναπαράσταση της Αρχαίας Κασσώπη.....	35
Εικόνα 6: Αναπαράσταση της Αγοράς των Αθηνών.....	52
Εικόνα 7: Αξονομετρική αναπαράσταση κατοικίας της Αρχαίας Αθήνας.....	66
Εικόνα 8: Κάτοψη κατοικίας της Αρχαίας Αθήνας.....	67
Εικόνα 9: Αναπαράσταση της πόλης του Πειραιά.....	68
Εικόνα 10: Αναπαράσταση της πόλης Αλεξάνδρειας.....	89
Εικόνα 11: Ασπένδια και Κανωπεία Οδός στην πόλη της Αλεξάνδρειας	93
Εικόνα 12: Αναπαράσταση των βασικών σημείων της πόλη της Αλεξάνδρειας των Πτολεμαίων.....	93
Εικόνα 13: Αναπαράσταση του Φάρου της Αλεξάνδρειας.....	95

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας με τίτλο "Η εξέλιξη της πολεοδομίας στον ελλαδικό χώρο από την Αρχαϊκή περίοδο έως τους Ελληνιστικούς χρόνους και η ανάπτυξη του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα και ο ρόλος της αστικής διακυβέρνησης στην πολεοδομία" έχει σαν σκοπό την προσέγγιση σε πολεοδομικά ζητήματα που απασχόλησαν τον αρχαίο κόσμο, καθώς και την εξέλιξη της πολεοδομίας και του πολεοδομικού σχεδιασμού μέσα στο πέρασμα των αιώνων, αλλά και τον τρόπο διοίκησης και οργάνωσης μιας πόλης. Το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας αναφέρεται συγκεκριμένα στους μορφολογικούς τύπους αστικής ανάπτυξης των πόλεων, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αστική διακυβέρνηση και στον τρόπο που διοικούσαν οι πολίτες τις πόλεις τους αλλά και τα πολιτικά συστήματα που αναπτύχθηκαν.

Στη διπλωματική αυτή εργασία εξετάζεται η εξέλιξη της πολεοδομίας από την Υστερογεωμετρική¹ μέχρι και την Ελληνιστική εποχή, ενώ υπάρχει και μία ερευνητική διάσταση που ασχολείται με την αστική διακυβέρνηση, αλλά και την ανάπτυξη των πολιτευμάτων με βάση την πολεοδομική εξέλιξη των πόλεων από την Αρχαϊκή περίοδο, την Κλασική έως την Ελληνιστική, με παραδείγματα από πόλεις όπως η Αθήνα, η Σπάρτη και η Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων. Τα βασικά case studies είναι οι πόλεις των Αθηνών της Κλασικής περιόδου και της Αλεξάνδρειας των Ελληνιστικών χρόνων. Σκοπός της έρευνας είναι να εντοπιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της κάθε περιόδου σχετικά με τη μορφολογική ανάπτυξη των πόλεων, αλλά και το πώς επηρέασε η μορφολογία των πόλεων τα πολιτεύματα στον ελλαδικό χώρο, αλλά και το αντίθετο δηλαδή πως η αστική διακυβέρνηση και το πολίτευμα επέδρασε στον αστικό σχεδιασμό.

Με τον όρο αστική διακυβέρνηση εννοούνται πολλοί παράγοντες που παίζουν βασικό ρόλο στη λειτουργία μίας πόλης, όπως παράγοντες διοίκησης, θεσμικοί παράγοντες, οικονομικοί και κάθε άλλου είδους συνιστώσες που την επηρεάζουν. Στην παρούσα

---

¹ Υστερογεωμετρική εποχή αναφέρεται, η εποχή μεταξύ 8ου και 7ου αιώνα, όπου βάσει διαφωνίας των ιστορικών τοποθετούν τα Γεωμετρικά χρόνια από τον 11ο έως τον 7ο αιώνα και σε άλλες περιπτώσεις μέχρι τον 8ο αιώνα.

εργασία θα εξεταστεί η αστική διακυβέρνηση με τον ρόλο της διοίκησης των πόλεων από τους πολίτες, αλλά και την ανάλυση των πολιτικών θεσμικών κριτηρίων που εφαρμόστηκαν στον ελλαδικό χώρο, από την Υστερογεωμετρική περίοδο έως τα Ελληνιστικά χρόνια.

Η ερευνά χωρίζεται σε χρονικές περιόδους που ξεκινούν συγκεκριμένα από τους Γεωμετρικούς Χρόνους και συνεχίζεται με την εξέταση των Αρχαϊκών χρόνων και την ανάπτυξη των πόλεων στην ηπειρωτική Ελλάδα και στις πόλεις που ιδρύθηκαν στις ελληνικές αποικίες της Μ.Ασία και της Σικελίας. Στη συνέχεια θα εξεταστεί η περίπτωση της Αθήνας των Κλασσικών χρόνων του 5ου αιώνα, ενώ αμέσως μετά εξετάζεται η περίπτωση της Αλεξάνδρειας, μιας πόλης που χτίστηκε κατά τη διάρκεια των Ελληνιστικών χρόνων.

Η περαιτέρω ανάλυση της πόλης των Αθηνών των Κλασσικών χρόνων γίνεται, διότι η πόλη παρουσιάζει ανά περίοδο μια εναλλαγή στην μορφολογία του αστικού ιστού, αλλά και στον τρόπο διακυβέρνησης. Εν λόγω στην πόλη έχουμε, την εποχή των πρώιμων Γεωμετρικών χρόνων τον θεσμό της βασιλείας, αργότερα στα Υστερογεωμετρικά και Αρχαϊκά χρόνια τον θεσμό της αριστοκρατίας και της τυραννίας, ενώ τέλος στα Κλασσικά χρόνια τον θεσμό της δημοκρατίας. Βέβαια ανάλογα με την περίοδο και τη μορφή του πολιτεύματος, διακρίνεται και μια διαφορετική μορφολογική ανάπτυξη της πόλης.

Η πόλη των Αθηνών ουσιαστικά δομείται, αναπτύσσεται και εξελίσσεται στο πέρασμα των αιώνων αφήνοντας ένα μεγάλο αποτύπωμα στην παγκόσμια ιστορία. Είναι η πόλη εκείνη που τα μνημεία της κατασκευάζονται όχι μόνο για τη διαμόρφωση της πόλης, αλλά ότι θα μείνουν για πάντα αιώνια στην ιστορία και γενικά στο παγκόσμιο προσκήνιο. Οι Αθηναίοι πολίτες σκέφτονται και δημιουργούν στην πόλη τους κτήρια και ναούς με χαρακτήρα μνημειακό, αφού την εποχή εκείνη, ιδιαίτερα στην Κλασσική εποχή, η Αθήνα παίζει τον ρόλο μίας Μητρόπολης του αρχαίου κόσμου, μεταφέροντας τις αρχές της και τον πολιτισμό της.

Όσον αφορά στην πόλη της Αλεξάνδρειας των Ελληνιστικών χρόνων, αναλύεται και εξετάζεται περαιτέρω, διότι παρουσιάζει τη μετάβαση από την παλαιά Ελληνική Πόλη-Κράτος σε μια πόλη με μητροπολιτικό χαρακτήρα, σχεδιασμένη με

διαφορετικό μορφολογικό σύστημα αλλά και διοικούμενη από τον θεσμό της βασιλείας που επανέρχεται στο προσκήνιο αφήνοντας πίσω τον θεσμό της δημοκρατίας που επικρατούσε κατά κόρον μέχρι τότε.

Η Αλεξάνδρεια είναι η πόλη που εισάγει ένα νέο πρότυπο ελληνικής πόλης έχοντας τα στοιχεία της Αθήνας των Κλασικών χρόνων που την καθιστούν Μητρόπολη των Ελληνιστικών χρόνων, ενώ ταυτόχρονα έχει εισάγει νεωτερισμούς ως προς τον μορφολογικό τύπο ανάπτυξης που κατασκευάστηκε. Η πόλη παρουσιάζει και αυτή μια εκτεταμένη μνημειακότητα διότι έχουμε την σύμπραξη δυο μεγάλων πολιτισμών, του ελληνικού και του αιγυπτιακού. Κατασκευάζεται κατά ελληνικό τρόπο, αλλά το αιγυπτιακό στοιχείο δεν παραλείπεται, δημιουργώντας ακόμα μια πιο μνημειακή νότα στο όλο εγχείρημα. Η Αλεξάνδρεια είναι στην ουσία η ιερή πόλη του βασιλιά Αλέξανδρου και η μορφή της είναι αλλά και ο χαρακτήρας της ταυτίζονται με τον ίδιο τον βασιλιά και τα λαμπρά του επιτεύγματα. Μνημεία όπως ο φάρος της Αλεξάνδρειας, το *Επταστάδιο* και η βιβλιοθήκη της, κατασκευάστηκαν προκειμένου να διαρκέσουν αιώνια στην ιστορία και να αποτελέσουν γνώμονα για την ανάπτυξη του ελληνικού πνεύματος και του ελληνικού κόσμου.

Συμπερασματικά θα αναλυθούν έννοιες όπως *αρχαία πόλη, πολεοδομική οργάνωση, αστικός σχεδιασμός και αστική διακυβέρνηση* με τα πρότυπα της κάθε εποχής. Θα εξεταστούν τα πολιτεύματα που υπήρχαν στην αρχαία Ελλάδα, αλλά και ο τρόπος όπου το καθένα λειτουργούσε, με την επίδραση της πολεοδομίας και την οργάνωση μιας πόλης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σχετικά με την εξέλιξη της πολεοδομίας θα πρέπει να εξεταστούν καίρια ζητήματα πολεοδομικής φύσεως και αστικού σχεδιασμού των αρχαίων πόλεων, όπως π.χ. η μορφολογία του αστικού ιστού των πόλεων, η σχεδιαστική διάσταση της κάθε πόλης, το σύστημα σχεδιασμού, η πολεοδομική οργάνωση, η ρυμοτομία και τέλος ο ρόλος και η λειτουργία της Αγοράς που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην αστική διακυβέρνηση και στην ανάπτυξη των πολιτευμάτων στην αρχαία Ελλάδα.

Στο πρώτο κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας εξετάζονται κάποιοι βασικοί όροι της πολεοδομίας όπως *πόλη, αστικό δίκτυο και οικισμός*. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται ο τρόπος αλλά και ο λόγος για τον οποίο δημιουργήθηκαν οι αρχαίες πόλεις στην ιστορία, αλλά και οι τρόποι που οργανώνεται μια πόλη και τα μορφολογικά συστήματα ανάπτυξης. Επίσης, αναφέρονται και εξηγούνται οι βασικοί τρεις τρόποι ανάπτυξης του αστικού ιστού, καθώς και οι ιδιαιτερότητες του κάθε τρόπου και το πώς εξελίχθηκαν ανάλογα με την περίπτωση ή ανάλογα με το πολίτευμα της κάθε πόλης.

Εξετάζεται χρονολογικά το πότε αναπτύχθηκε το κάθε σύστημα ανάπτυξης, ενώ παραθέτονται και κάποια παραδείγματα πόλεων που αναπτύχθηκαν με τους τρόπους αυτούς. Τέλος εξετάζονται και συστήνονται οι διαφορές μεταξύ των τρόπων ανάπτυξης των πόλεων και τον ρόλο που έπαιξαν στην αστική διακυβέρνηση και στην μορφολογία των πόλεων.

Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο *"Η ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων κατά την Υστερογεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο και η επίδραση της Πολεοδομίας στην Αστική Διακυβέρνηση"*, αναφέρονται τα χαρακτηριστικά της ελληνικής πόλης εκείνης της περιόδου, καθώς και ο τρόπος ανάπτυξης της πόλης στην ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και η διαφορετικότητα οργάνωσης της πόλης στις αποικίες της Μ.Ασίας και της Σικελίας. Εξετάζεται ο χώρος σε κάθε πόλη, ο τρόπος χωροθέτησης των κτηρίων στον αστικό ιστό και ο ρόλος του καθενός, ενώ στη συνέχεια αναλύεται η σύσταση των πολιτευμάτων της εποχής και το πέρασμα από τη βασιλεία στην αριστοκρατία και από την τυραννία στη δημοκρατία.

Γίνεται αναφορά στις αποικιακές πόλεις της Σικελίας και της Ιωνίας, καθώς και στα πολιτεύματα που έδρασαν στον ελλαδικό χώρο, όπως η αριστοκρατία του 8^{ου} αιώνα, στην ολιγαρχία της Σπάρτης, αλλά και στην φιλολαϊκή τυραννία του 6ου αιώνα που ήταν η εξέλιξη της αριστοκρατίας, έχοντας όμως πιο μετριοπαθή στάση προς τις μεσαίες τάξεις και στους αγρότες.

Προχωρώντας στο τέταρτο κεφάλαιο, αναλύεται η πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης των Αθηνών των Κλασσικών χρόνων, μετά την ανοικοδόμησή της και συγκεκριμένα κατά την περίοδο της ακμής της πόλης τον 5ο αιώνα. Εξετάζεται σε μεγάλο βαθμό η πόλη των Αθηνών καθώς βάσει ιστορικότητας και σημασίας αποτελεί την πιο σημαντική πόλη της ελληνικής αρχαιότητας. Αναλύεται η επίδραση που δέχτηκε το πολίτευμα και η αστική διακυβέρνηση της πόλης με την εξέλιξη και την ανάπτυξη του πολεοδομικού σχεδιασμού από την Υστερογεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο έως τα Κλασσικά χρόνια και πως επετεύχθη η εδραίωση της δημοκρατίας στην Κλασσική Αθήνα του 5^{ου} αιώνα. Σχετικά με την αστική διακυβέρνηση διερευνάται ο τρόπος λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος των Αθηνών και ποιοι θεσμοί και φορείς είχαν δραστηριοποιηθεί για την ομαλότερη λειτουργία του πολιτεύματος.

Σχετικά με την ανάλυση των πόλεων της αρχαιότητας και της εξέλιξης του πολεοδομικού σχεδιασμού, στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η Αλεξάνδρεια, μια ελληνιστική πόλη του 4ου αιώνα, η οποία είναι η μοναδική που χτίστηκε από την αρχή χρησιμοποιώντας συγκεκριμένο σύστημα ανάπτυξης του αστικού ιστού και της αστικής εξάπλωσης. Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα πόλης της Ελληνιστικής εποχής, όπου διακρίνεται το μοναρχικό πολίτευμα και η λειτουργία του Μακεδονικού πρότυπου διακυβέρνησης, αυτού της βασιλείας.

Τέλος στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας παραθέτονται τα συμπεράσματα που εξήχθησαν από τη βιβλιογραφική αυτή έρευνα. Η εξέλιξη της πολεοδομίας μέσα στην ιστορία της αρχαίας Ελλάδας σχετίζεται άμεσα με τα εκάστοτε πολιτεύματα που εφαρμόστηκαν στην ελληνική επικράτεια. Παράγοντες όπως η Αγορά και τα σημεία συνάθροισης των πολιτών οδήγησαν στη δημοκρατία, ενώ σε περιπτώσεις που με βάση την ρυμοτομία υπήρξε πλήρης έλεγχος της πόλης οδήγησε στην μοναρχία (π.χ Αλεξάνδρεια). Άλλοτε βέβαια η Αγορά είχε απλώς εμπορικό και θρησκευτικό ρόλο,

χωρίς να οδηγεί σε κοινές πολιτικές συναθροίσεις, αλλά μόνο για εμπορικούς και άλλους σκοπούς, εφάμιλλους με τη σωστή λειτουργία της πόλης.

1. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΗΣ

1.1 ΈΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ

Πόλις

Αναφορικά με την έννοια της πόλης ο ετυμολογικός της όρος είναι "Ο τόπος συγκέντρωσης του πλήθους των ενεργών ατόμων και ως οντότητα η πόλη συντάσσεται από κτίρια και ανθρώπους. Δεν εμφανίζονται μεμονωμένες στον χώρο αλλά είναι ενταγμένες σε ένα ιεραρχημένο δίκτυο, έχοντας μια οικονομική σχέση και σύνδεση με την περιβάλλουσα ύπαιθρο χώρα, καθώς και σαφή όρια είτε φυσικά (ποτάμια, θάλασσα, βουνά) είτε τεχνικά (τείχη)" (Kostof, 1981).

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Πολιτικά Ι*), Η «πόλις», λοιπόν, είναι μια μορφή ανώτερης κοινωνικής συνύπαρξης («ή πασῶν κυριωτάτη»), που εμπεριέχει όλες τις άλλες («πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»), και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά («τοῦ κυριωτάτου πάντων»). Είναι δε «ή κοινωνία ή πολιτική». Ο Αριστοτέλης επισφραγίζει τον ορισμό της έννοιας «πόλις» με τον χαρακτηρισμό πολιτική κοινωνία, δηλαδή την οργανωμένη πολιτειακά κοινωνία η οποία έχει αυτάρκεια, αυτονομία, ελευθερία, θεσμούς και πολίτευμα. Αφορά λοιπόν, η πόλη τη γνωστή για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο πόλη-κράτος που πληρούσε όλα εκείνα τα στοιχεία της αυτάρκειας, των θεσμών αλλά και του πολιτεύματος (Αριστοτέλης, *Πολιτικά*).

Οι πόλεις είναι τόποι όπου υπάρχει καταμερισμός και εξειδίκευση εργασίας και συνεπώς είναι τόποι με διάφορες πηγές εισοδήματος από αγροτικά προϊόντα, εμπορικές συναλλαγές και από την ναυτιλία. Στηρίζονται στον γραπτό λόγο και τα γραπτά αρχεία και διακρίνονται από τα δημόσια κτίρια. Η πόλη μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα κοινωνικό φαινόμενο που μπορεί να συνδεθεί άμεσα με την προσπάθεια του ανθρώπου και του κοινωνικού συνόλου να οργανωθεί σε μια οντότητα με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του.

Έτσι έχουμε την γένεση των πόλεων και την εξέλιξη τους από την προϊστορία μέχρι και σήμερα, με διαφορετικές προσεγγίσεις, ανάλογα με τις απαιτήσεις και τις ανάγκες των ανθρώπων της κάθε εποχής. Αυτό συνεπάγεται τη συγκρότηση κοινωνικών

συνόλων που διαφέρουν από εποχή σε εποχή και εξαρτάται άμεσα από τις συνθήκες της υλικής παραγωγής των αγαθών και ειδικότερα της εξοικονόμησης τροφής και της στέγασης των ανθρώπων.

Πολεοδομία

Αρχικά, σχετικά με την ετυμολογική έννοια της πολεοδομίας, νοείται η επιστήμη που ασχολείται με το σχεδιασμό και προγραμματισμό των πόλεων και γενικότερα των οικισμών. Η πολεοδομία περιλαμβάνει ένα σύνολο τεχνικών, οικονομικών, κοινωνικών και διοικητικών μέτρων που έχουν ως στόχο μια αρμονική λογική και μια ανθρώπινη ανάπτυξη των πόλεων. (Χατζοπούλου, 2011: 2)

Ένας άλλος ετυμολογικός όρος σχετικά με την έννοια της πολεοδομίας είναι: "Η σύνθετη επιστήμη, αλλά και η τέχνη, η οποία ασχολείται με τον προγραμματισμό και σχεδιασμό της πόλης, δηλαδή με την εξέλιξη στον χώρο και στον χρόνο και την συντονισμένη ανάπτυξη και συγκρότηση της πόλης ως οικονομικής, κοινωνικής, τεχνολογικής οντότητας και ως έργου τέχνης. Η χωρική και η χρονική διάσταση των πολεοδομικών κανόνων και των κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος είναι συνάρτηση της πολιτισμικής ωρίμανσης μιας κοινωνίας σε συνδυασμό με τις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές της ανάγκες". (Χατζοπούλου, 2011 : 2)

Αστική Διακυβέρνηση

Με τον όρο της αστικής διακυβέρνησης νοείται, "η διαδικασία λήψης αποφάσεων, στην οποία σύμφωνα με τον Pieterse, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η φύση, η ποιότητα και ο σκοπός των σχέσεων που αναπτύσσονται στις αστικές περιοχές και συνδέουν διαφορετικές θεσμικές σφαίρες επιρροής, όπως η πολιτεία, η κοινωνία και ο ιδιωτικός τομέας" (Pieterse, 2000). Έχοντας οριστεί η έννοια της αστικής διακυβέρνησης, ακολουθεί η παρουσίαση των διαστάσεών της, οι οποίες αφορούν τις διάφορες πτυχές της. Σύμφωνα με τον Boeninger, οι διαστάσεις της αστικής διακυβέρνησης είναι η πολιτική (political), η τεχνική (technical) και η θεσμική (institutional) (Boeninger, 1991).

Η επιτυχημένη εφαρμογή των διαδικασιών της αστικής διακυβέρνησης συντελείται στη βάση συγκεκριμένων αρχών. Οι αρχές αυτές είναι η συμμετοχή (participation),

το κράτος δικαίου (rule of law), η διαφάνεια (transparency), η ανταπόκριση (responsiveness), ο προσανατολισμός στη συναίνεση (consensus oriented), η ισότητα και η συμπερίληψη (equity and inclusiveness), η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα (effectiveness and efficiency) και η υπευθυνότητα (accountability) (Boeninger, 1991).

1.2 ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΕΙΣ

Με βάση αναφορές από την ελληνική μυθολογία, πολλές πόλεις της αρχαίας Ελλάδας οφείλουν την ίδρυση τους σε μυθικούς ήρωες που όρισαν το όνομα τους ως ορόσημο της πόλης. Τέτοιες περιπτώσεις παρουσιάζονται κατά κόρον στην ελληνική μυθολογία με μυθικά πρόσωπα που συνήθως με τη βοήθεια θεών ιδρύουν πόλεις και γίνονται οι πρώτοι βασιλιάδες. Συνήθως η μυθική ίδρυση των πόλεων βασίζεται σε θεϊκά σημάδια, σε χρησμούς των μαντείων ή ακόμα και από περιπλανήσεις μυθικών ηρώων που βρέθηκαν σε νέες περιοχές και ίδρυσαν μια νέα πόλη.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση της Θήβας και της ίδρυσής της από τον Κάδμο που αναφέρεται ως ένας από τους πρώτους ιδρυτές της πόλης. Σύμφωνα με τον μύθο, ο Κάδμος μετά από προτροπή του μαντείου των Δελφών ακολούθησε μια αγελάδα και στο σημείο που αυτή θα καθόταν θα ίδρυε μια νέα πόλη με την υποχρέωση να θυσιάσει την αγελάδα προς τιμή του θεού Απόλλωνα. Ο Κάδμος ακολούθησε τη θεϊκή εντολή και όταν η αγελάδα γονάτισε σε ένα λόφο της Βοιωτίας, τη θυσίασε στους θεούς και αναζήτησε πηγή για να πλυθεί και να κάνει σπονδές. Την πηγή Δίρκη που βρήκε την προστάτευε ένας φοβερός δράκοντας, γιος του θεού Άρη. Με τη βοήθεια της θεάς Αθηνάς σκότωσε τον δράκοντα, πήρε το νερό που χρειαζόταν η νέα πόλη και έσπειρε τα δόντια του δράκου στη γη, απ' όπου ξεφύτρωσαν οι προπάτορες των Θηβαίων, οι Σπαρτοί. (Ρισπέν, 2001)

Στην Αθήνα ο μύθος αναφέρει την ίδρυση της πόλης από τον Κέκροπα, ένα ανθρωπόμορφο τέρας που από τη μέση και κάτω ήταν φίδι, ενώ από τη μέση και πάνω άνθρωπος. Ο Κέκροπας λέγεται ότι ξεφύτρωσε μέσα από την αθηναϊκή γη και έγινε ο πρώτος βασιλιάς της περιοχής, ονομάζοντας την πόλη του Κεκροπία. Η πόλη πήρε το όνομα της από την θεά Αθηνά, καθώς σύμφωνα με τον μύθο, ο Ποσειδώνας και η Αθηνά ήθελαν να έχουν την προστασία της πόλης και φιλονικούσαν. Έτσι κάλεσαν τον Κέκροπα σαν βασιλιά της πόλης να διαλέξει ποιον από τους δυο θεούς θέλει για προστάτη της πόλης. Η Αθηνά σαν δώρο έδωσε με ένα χτύπημα στο έδαφος ένα δέντρο ελιάς, ενώ ο Ποσειδώνας με ένα χτύπημα μια πηγή που ανέβλυζε γάργαρο νερό. Ο Κέκροπας διάλεξε το δώρο της Αθηνάς αναγνωρίζοντας την ως προστάτιδα της πόλης, αναπτύσσοντας την καλλιέργεια της ελιάς στην Αττική και την παραγωγή

του αττικού λαδιού, ο Ποσειδώνας δε, σύμφωνα με τον μύθο, καταράστηκε την πόλη να έχει πρόβλημα λειψυδρίας (Ρισπέν, 2001).

Η πόλη της Κορίνθου σύμφωνα με τον μύθο ιδρύθηκε από τον Σίσυφο που ήταν γνωστός για την πονηρία του σε σημείο που κατάφερε όπως λέγεται να ξεγελάσει τον θάνατο δύο φορές. Ο μύθος αναφέρει ότι ο θεός Ήλιος και ο θεός Ποσειδώνας φιλονικούσαν για την κατοχή της πόλης της Κορίνθου και κάλεσαν τον Σίσυφο να ορίσει ποιόν από τους δύο θεούς προτιμά. Ο Σίσυφος αρκετά πονηρός διάλεξε και τους δύο θεούς ορίζοντας τον Ήλιο προστάτη του Ακροκόρινθου ενώ τον Ποσειδώνα προστάτη του Ισθμού (Ρισπέν, 2001).

Η μυθική ίδρυση της πόλης των Αιγών στηρίζεται στην προτροπή του μαντείου των Δελφών στον διωγμένο από το Άργος Κάρανο, να ακολουθήσει και αυτός, όπως και ο Κάδμος, μια αίγα και στο σημείο που θα γονάτιζε θα την θυσίαζε στους θεούς και θα ίδρυε μια νέα πόλη. Μια άλλη πόλη η οποία ιδρύθηκε με μυθική παραλλαγή, αλλά είναι εκτός ελληνικής επικράτειας, είναι η πόλη της Ρώμης, της οποίας η ιστορία ξεκινά από τον Τρωικό Πόλεμο και την καταστροφή της Τροίας. Σύμφωνα με τον μύθο, ο επιζήσας ήρωας της Τροίας Αινείας μετά την καταστροφή της πόλης περιπλανώμενος βρέθηκε στην Ιταλική χερσόνησο και ίδρυσε την Ρώμη με πρότυπο όπως αυτό της πόλης της Τροίας (Ρισπέν, 2001).

Συμφώνα με την ελληνική μυθολογία οι πόλεις που αναφέρεται ότι ιδρύθηκαν από μυθική προτροπή είναι αρκετές· ενδεικτικά αναφέρονται οι πόλεις της Σπάρτης, του Άργους, της Άμφισσας, της Ανάφης, του Ναυπλίου, της Ρόδου, της Σάμου, του Αιγίου, της Κεφαλλονίας και τέλος της Λαμίας. Επίσης, αναφέρονται οι ελληνικές αποικίες του Κρότωνα και των Θουρίων στην Σικελία, αλλά και της Κίου και του Βυζαντίου στα παράλια της Μ. Ασίας (Ρισπέν, 2001).

2. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

2.1 ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Σχετικά με την έννοια της πόλης και του αστικού πολιτισμού, οι πρώτες μορφές οικισμών εμφανίστηκαν στην Εποχή του Χαλκού περίπου το 3.500 - 3.000 π.Χ. Η συγκέντρωση των ανθρώπων σε μεγαλύτερες και ολοκληρωμένες κοινωνίες συντέλεσε στο γεγονός ώστε να δημιουργηθεί μια οντότητα αστικού οικισμού, όπου σύμφωνα με τις ανάγκες και την κοινωνική εξέλιξη κρίθηκε απαραίτητο. Οι τεχνολογικές ανακαλύψεις της τότε εποχής ανέπτυξαν την αγροτική δραστηριότητα και την ανάγκη για μόνιμη εγκατάσταση σε εύφορες περιοχές για την καλλιέργεια του εδάφους και την παράγωγή τροφής, δίνοντας τέλος στη "νομαδική" ζωή και στην αναζήτηση εκτάσεων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως βοσκότοποι (Γοσποδίνη, 2001: 3).

Επομένως, με βάση τις τεχνολογικές ανακαλύψεις στον τομέα της γεωργίας, καθώς και τις περιβαλλοντικές και κλιματολογικές συνθήκες που ήταν ευνοϊκές για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας και των μόνιμων οικισμών, δημιουργήθηκαν οι πρώτοι πυρήνες πολιτισμών, συγκεκριμένα στην Μεσοποταμία και την Αίγυπτο με τις πρώτες μορφές προϊστορικών πόλεων και οικισμών (Γοσποδίνη, 2001: 3).

Διαχρονικά η ανάπτυξη των πόλεων ξεκίνησε από τη συγκέντρωση του ανθρώπινου δυναμικού σε περιοχές που υπήρχε το στοιχείο του νερού για την εξοικονόμηση της τροφής, π.χ. θάλασσα, ποτάμια και λίμνες, καθότι η ύπαρξη του νερού θα εξασφάλιζε την υψηλή απόδοση της γης ακόμα και σε περίοδοξ ξηρασίας, καθώς και την συστηματική άρδευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων (Γοσποδίνη, 2001: 4).

Όσον αφορά στις πρώτες πόλεις που εμφανιστήκαν στην Μεσοποταμία και την Αίγυπτο, έχουμε ένα μετασχηματισμό του προϊστορικού οικισμού / κοινότητας σε μια πιο συγκεντρωμένη οντότητα ανθρωπίνου δυναμικού που εξελίχθηκε στην πρώτη μορφή πόλης. Ωστόσο, δεν αφορούσε μόνο στην ραγδαία αύξηση του πληθυσμού των κατοίκων και της έκτασης του οικισμού, αλλά και στην ανάγκη της αλλαγής οργάνωσης των κοινωνικών ομάδων. Οι βασικοί παράγοντες που συντέλεσαν ώστε να επιτευχθεί η εξέλιξη αυτή ήταν:

- Η κινητοποίηση μεγάλου αριθμού ανθρώπων για την ολοκλήρωση εργασιών στην πόλη, ώστε να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες (αμυντικά τείχη, αρδευτικά έργα, γέφυρες, κτήρια)
- Η ανάγκη για την ύπαρξη μιας κεντρικής εξουσίας, ώστε να λαμβάνει αποφάσεις για τη σωστή λειτουργία του κοινωνικού συνόλου και της πόλης (νόμοι, θεσμικά πλαίσια)
- Η προστασία του ατόμου και η ανάγκη της ενσωμάτωσης του ατόμου σε μια οργανωμένη κοινότητα, ώστε να καλύψει τις βασικές του ανάγκες, τόσο σε κοινωνικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο επιβίωσης.

Έτσι, σύμφωνα με την κοινωνική και οικονομική διάσταση για τη δημιουργία και τη λειτουργία της πόλης έχουμε την εμφάνιση της Αγοράς (Agora) και μετέπειτα κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους το επονομαζόμενο *forum*. Η εμφάνιση και λειτουργία της Αγοράς τοποθετείται σύμφωνα με ειδικούς το 2000 π.Χ. και αποκτά τη δική της ειδική θέση στον αστικό χώρο, έχοντας ξεχωριστές σημασίες για τον ρόλο της. Η παρουσία της αγοράς στην πόλη ήταν ο κινητήριος μοχλός για την κοινωνική συσσωμάτωση των κατοίκων της πόλης, ενώ συνάμα βοήθησε στο εμπόριο των βασικών αγαθών, στην επικοινωνία των λαών και των πολιτισμών, στην ανάπτυξη των επιστημών και των γραμμάτων και τέλος στην ανάπτυξη της ναυτιλίας (Γοσποδίνη, 2001: 6).

Με την ανάπτυξη των πόλεων έχουμε την εμφάνιση του προτύπου "Πόλις - οχυρωμένος λόφος", με βασικό χαρακτηριστικό την φυσική οχύρωση της πόλης από το ανάγλυφο της περιοχής. Η ανάπτυξη της πόλης και η οίκησή της στηρίχθηκε στην οχύρωση του αστικού ιστού της πόλης για μεγαλύτερη προστασία από εχθρικές και ληστρικές επιθέσεις που μπορούσαν να επηρεάσουν την πόλη και τους κατοίκους της (Γοσποδίνη, 2001: 7).

Ωστόσο, για τη συγκρότηση μιας τέτοιας πόλης υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ των κοινωνικών δομών δηλαδή, την ύπαρξη της άρχουσας τάξης όπου κατείχε τις κατοικίες που χωροθετούταν στην οχυρωμένη περιοχή της πόλης και τις λοιπές κατοικίες των πολιτών. Η οχυρωμένη περιοχή μπορεί να μεταφραστεί ως τα

ανάκτορα της πόλης και τον τόπο κατοικίας του ηγέτη ή ακόμα τις κατοικίες των ατόμων της κεντρικής εξουσίας.

Ουσιαστικά έχουμε την εμφάνιση της κατοικίας του άρχοντα της πόλης, η οποία εξελίχθηκε στην έννοια των ανακτόρων και την ύπαρξη της "αίθουσας του θρόνου", άρα και στη δημιουργία νέων πολιτικών θεσμών αυτών, της βασιλείας και του βασιλιά της πόλης. Στον χώρο του ανακτόρου έχουμε την ύπαρξη και άλλων βοηθητικών χώρων, όπως χώροι ενδιαίτησης, χώροι της φρουράς του άρχοντα και της πόλης, αποθηκευτικοί χώροι και εργαστήρια. Η συμβολή τέτοιων βοηθητικών χώρων έπαιξε τον ρόλο του διαχωρισμού μεταξύ της άρχουσας τάξης και των απλών κάτοικων της πόλης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων πόλεων - οχυρωμένων λόφων είναι, ο οικισμός στο Διμήνι (3000 - 2700 π.Χ.), στο Σέσκλο, στην Μάλθη (2000 - 1600 π.Χ.), στην Αίγινα, στην Χαλανδριανή της Σύρου, στην Λέρνα της Αργολίδας και, τέλος, στην Τροία (2300 π.Χ.) (Γοσποδίνη, 2001).

2.2 ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΟΛΕΩΝ

Οι αρχαίες πόλεις χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: α) τις πόλεις που δημιουργήθηκαν μέσα από τη φυσική μεγέθυνση ακολουθώντας το οργανικό σύστημα ανάπτυξης και τις οποίες συναντούμε κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην Μεσοποταμία, β) τις Ιπποδάμειες πόλεις, τις οποίες συναντούμε κυρίως στην Ιωνία και γ) τις πόλεις εκείνες στις οποίες παρατηρούμε την ταυτόχρονη ή διαδοχική ύπαρξη των δύο προηγούμενων κατηγοριών.

Εξετάζοντας τη μορφολογία του αστικού ιστού κατά την εξέλιξη της πολεοδομικής δραστηριότητας έχουμε, ανάλογα με το χρονικό υπόβαθρο, μια διαφορετικότητα στην εξέλιξη της δομής της πόλης. Αναφορικά με αυτή την προσέγγιση, έχουμε την δημιουργία πόλεων και συγκεκριμένα στην Μεσοποταμία, με μια μορφή οργανικής ανάπτυξης, στοιχείο που παρουσιάζεται στον χώρο σε μικρή έκταση χωρίς γεωμετρική κανονικότητα και με την παρουσία άλλοτε ναών ή Ακροπόλεων, τα οποία αποτελούσαν τον πυρήνα και στην ουσία το "κέντρο" της πόλης (Morris, 1994).

Στην κατηγορία των πόλεων που αναπτύχθηκαν μέσα από φυσική μεγέθυνση χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ήταν η Αθήνα. Η ανάπτυξή της έγινε σε ευρύτερους κύκλους γύρω από την ακρόπολη, ενώ σημαντικό στοιχείο αποτέλεσε κι ο σχηματισμός ενός δεύτερου πυρήνα σε χαμηλότερο σημείο, που ήταν η Αγορά. Τα δύο βασικά κέντρα, λοιπόν, της πόλης ήταν η αγορά και η ακρόπολη, ενώ όλοι οι κεντρικοί δρόμοι οδηγούσαν ακτινωτά σε αυτά (Δοξιάδης, 2006: 192).

Στις πρώτες πόλεις της Μεσοποταμίας έχουμε μια μορφολογική δομή του αστικού ιστού, η οποία αποτελείται από την Ακρόπολη της πόλης ή τον ναό (Ζιγκουράτ), όπου εκεί βρίσκεται η κεντρική εξουσία μαζί με τον βασιλιά ή τοπικό αρχηγό, την περιτειχισμένη πόλη, καθώς και το σύνολο του αστικού ιστού, δηλαδή τις κατοικίες και κάθε είδους οικοδόμημα και τέλος, τους περίοικους οικισμούς που γειτνιάζουν και βρίσκονται σε άμεση εξάρτηση με την πόλη (Morris, 1994).

Το χαρακτηριστικό σημείο των πόλεων είναι η ύπαρξη του τείχους, το οποίο αποτελεί τη βασική αμυντική γραμμή και το κύριο όριο της πόλης από τον εξωαστικό χώρο και την ύπαιθρο. Τα τείχη σε πολλές πόλεις με το πέρασμα των αιώνων άρχισαν να έχουν

τεράστιο όγκο και ύψος, φτάνοντας σε ύψος άνω των 10 μέτρων και πλάτος περίπου στα 20 μέτρα. Τέτοια τείχη συναντώνται στις Μεσοποτάμιες πόλεις, αλλά και στον Ελλαδικό χώρο, ιδιαίτερα κατά τους Μυκηναϊκούς χρόνους, με την ύπαρξη των "Κυκλώπειων Τειχών". Βέβαια η εξέλιξη των τειχών συνεχίστηκε μέσα στους αιώνες σε όλες τις περιόδους της ιστορίας, όπου έχουμε πόλεις περιτειχισμένες για την προστασία από εξωγενείς παράγοντες, συνήθως εχθρικών στρατευμάτων, ληστρικών επιδρομών και άλλων αθέμιτων παραγόντων (Mumford, 1998: Morris, 1994).

Η μορφολογία του αστικού ιστού με βάση την οργανική ανάπτυξη, στηριζόταν, όπως έχει προαναφερθεί, στην Ακρόπολη ή στο ναό, τα οποία ήταν μοναδικά στοιχεία συμμετρικότητας που μπορούσαν να παρουσιάσουν οι πόλεις οι οποίες αναπτύσσονταν με αυτόν τον τρόπο. Γενικά, οι πόλεις με οργανική μορφή είχαν κάποια βασικά χαρακτηριστικά στον χώρο, όπως το σχήμα των τειχών που καθοριζόταν ανάλογα με το ανάγλυφο και την τοπογραφία του εδάφους και δεν ακολουθούσε το περίγραμμα της πόλης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η πόλεις των Μυκηνών και της Τίρυνθας στον ελλαδικό χώρο και οι πόλεις Ουρ και Ουρούκ στην Μεσοποταμία.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των πόλεων ήταν ότι ο αστικός ιστός δεν παρουσίαζε γεωμετρικότητα, συνεπώς οι δρόμοι δεν ήταν συνεχείς, αλλά στενοί και με στροφές και δεν είχαν σταθερό πλάτος, διότι και τα οικοδομικά τετράγωνα παρουσίαζαν διαφορετικά μεγέθη και σχήματα. Τέλος, η Αγορά των πόλεων με οργανική ανάπτυξη είχε τον χαρακτήρα του αστικού πυρήνα και συνδεόταν με βασικούς δρόμους, χωρίς γεωμετρία στον χώρο, αλλά τις περισσότερες φορές ακτινωτά (Δοξιάδης, 2006: 192).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα πόλης με τέτοιο σύστημα ρυμοτομίας και ένωσης της Αγοράς με άλλους τομείς της πόλης, είναι η Αθήνα της Κλασσικής Περιόδου. Ουσιαστικά, τα βασικά χαρακτηριστικά των οικισμών που αναπτύχθηκαν με οργανική ανάπτυξη βάσει της διάταξης των δρόμων είναι:

- Δημιουργία αστικού πυρήνα σε οδικό κόμβο
- Επέκταση του αστικού ιστού πάνω στον οδικό άξονα

- Επέκταση ιστού και δημιουργία δακτυλίων και νέων δρόμων
- Δημιουργία ακτινωτής πόλης μέσω δακτυλίων και οδικών αξόνων

2.2.1 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΟΡΓΑΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Σχετικά με τα παραδείγματα των πόλεων με οργανικό σύστημα ανάπτυξης, αναφέρονται μόνο πόλεις της Μεσοποταμίας και όχι ελληνικές πόλεις με το ίδιο σύστημα. Ο λόγος που γίνεται η αναφορά αυτή είναι διότι οι Μεσοποτάμιες πόλεις τηρούν όλες τις προϋποθέσεις των πόλεων με οργανική ανάπτυξη και έχουν και διαφορετική μορφολογία σε σχέση με την ρυμοτομία του αστικού ιστού και τον τρόπο που σχεδιάζοταν οι ελληνικές. Οι ελληνικές πόλεις με οργανικό σύστημα, αναπτύχθηκαν με βάση την παρόδια δόμηση στον αστικό ιστό, την εξάπλωση δηλαδή της πόλης βάσει των δρόμων και τη διαδοχική κατασκευή των κατοικιών (η μία συνεχόμενη της άλλης), μέχρι το όριο του αμυντικού τείχους. Επομένως, έχουμε την ανάπτυξη των δαιδαλωδών δρόμων στο εσωτερικό της πόλης, αλλά και της ακανόνιστης μορφής του συνολικού αστικού ιστού χωρίς καμιά γεωμετρικότητα (Morris, 1994).

Στις Μεσοποτάμιες πόλεις, έχουμε την ανάπτυξη με την ίδια ακανόνιστη μορφή, χωρίς καμιά γεωμετρικότητα, αλλά και την ανάπτυξη των κατοικιών με βάση την παρόδια δόμηση στο εσωτερικό των πόλεων. Η βασική διάφορα είναι ότι η σύσταση δαιδαλωδών στενών δρόμων στο εσωτερικό του αστικού ιστού γίνεται για προφύλαξη από τις κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή, καθώς οι μικροί και στενοί δρόμοι που δημιουργούνται προφυλάσσουν από τους ζεστούς ανέμους που κάθε τόσο φυσούσαν στην πόλη. Πέραν αυτού, η ύπαρξη τέτοιων στενών δρόμων συμπίπτει να ακολουθεί και το οργανικό σύστημα ανάπτυξης των πόλεων όπου εξετάζεται.

2.2.1 Ουρ

Η πόλη Ουρ ήταν αρχαία σουμεριακή πόλη αφιερωμένη στον θεό της Σελήνης Νάννα, η οποία ήταν κτισμένη πάνω σε ένα λόφο, δίπλα στις όχθες τον Ευφράτη. Μορφολογικά είχε σχήμα ακανόνιστης έλλειψης και περιβαλλόταν από ισχυρά τείχη

ύψους περίπου 8 μέτρων και πλάτος 23 μέτρα. Κατά μήκος τον δυτικού τείχους έρρεε ο Ευφράτης, ενώ κατά μήκος τού ανατολικού, μια ευρύχωρη διώρυγα οδηγούσε στον ίδιο ποταμό. Η έκταση της πόλης ήταν 890.000 τ.μ και είχε μήκος 1.200 μέτρα ενώ πλάτος 800 μέτρα, με πληθυσμό εντός και εκτός των τειχών να ξεπερνά τους 250.000 κατοίκους (Morris, 1994).

Η πόλη ήταν χτισμένη με οργανικό σύστημα ανάπτυξης με περιμετρικό τείχος, όπου ακολουθούσε το σχήμα της πόλης, ενώ στον πυρήνα ήταν χωροθετημένη η υπαίθρια αγορά της πόλης (bazaar) που είχε εμπορικό, πολιτιστικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Η ανάπτυξη στηρίχθηκε στη σταδιακή αύξηση του πληθυσμού, επομένως έχουμε παρόδια ανάπτυξη των κατοικιών με τη δημιουργία ενός ακανόνιστου σχήματος δρόμων, με δαιδαλώδεις διαδρομές που κατέληγαν στην εσωτερική πλευρά του αμυντικού τείχους χωρίς καμία γεωμετρικότητα (Morris, 1994).

Στη βορειοδυτική γωνιά της πόλης βρισκόταν ο ναός τον θεού Νάννα (τέμενος), ένα πραγματικό ανακτορικό συγκρότημα, καθώς για τους Σουμέριους ο ναός αποτελούσε το κέντρο της πόλης. Μέσα στον περίβολο τού τεμένους υψωνόταν το Ζιγκουράτ, ο βαθμιδωτός πύργος με τον ναό του Νάννα στην κορυφή του. Η χωροθέτηση της κατοικίας στο συγκεκριμένο σημείο έχει κανονικό σχήμα με τη μορφή τετραγώνου, ενώ τα περισσότερα κτήρια στον χώρο του τεμένους έχουν γεωμετρική διάταξη (Morris, 1994).

Η συμφόρηση μέσα στα τείχη της Ουρ ήταν μεγάλη, καθώς οι δρόμοι, χωρίς πλακόστρωτο, ήταν στενοί και γυριστοί, με μικρότερες αδιέξοδες παρόδους, οι οποίες οδηγούσαν στα σπίτια που ήταν κρυμμένα στο εσωτερικό μεγάλων οικοδομικών τετραγώνων. Βέβαια, η στενότητα των δρόμων οφείλεται στις κλιματολογικές συνθήκες (ζεστός αέρας, υψηλές θερμοκρασίες) που επικρατούσαν στην περιοχή, επομένως οι μικρού πλάτους δρόμοι θα βοηθούσαν στην αντιμετώπιση τέτοιων καιρικών φαινομένων.

Τα περισσότερα σπίτια, κτισμένα άναρχα, ήταν διώροφα με επίπεδη στέγη, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις και ακολουθούσαν βασικά το ίδιο σχέδιο: γύρω από μια κεντρική αυλή ανοίγονταν τα δωμάτια τον ισογείου. Ένα κλιμακοστάσιο οδηγούσε στα δωμάτια τού άνω ορόφου, τα οποία έβλεπαν σε έναν ξύλινο εξώστη, στηριζόμενο

σε τέσσερα κάθετα δοκάρια στις γωνίες της αυλής. Η ξύλινη στέγη είχε μια ελαφρά κλίση προς το εσωτερικό της αυλής, στο κέντρο της οποίας υπήρχε ένας οχετός ομβρίων υδάτων (Morris, 1994).

2.2.2 Ουρούκ

Η πόλη της Ουρούκ χτίστηκε κατά την περίοδο της σουμεριακής δυναστείας στην περιοχή της Μεσοποταμίας και αποτελούσε ένα από τα κυριότερα κέντρα της Ανατολής και του πολιτισμού των Σουμέριων. Κατά πολλούς, ήταν η γενέτειρα του Γιλγαμές όπου γράφτηκε και το έπος που σώζεται μέχρι σήμερα. Η πόλη είχε κατασκευαστεί και αυτή με οργανικό σύστημα ανάπτυξης, χωρίς γεωμετρικότητα ακολουθώντας τη σταδιακή ανάπτυξη του πληθυσμού και την παρόδια δόμηση των κατοικιών (Morris, 1994).

Η έλλειψη της γεωμετρικότητας οφειλόταν κατά βάση στις κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής, αλλά και στην έλλειψη σχεδιασμού της σε γεωμετρικό κάναβο, γεγονός που την καθιστούσε ακανόνιστη από άποψη σχήματος, ενώ και τα αμυντικά της τείχη ακολουθούσαν το σχήμα της. Έτσι, υπάρχει ένα γιγάντιο τείχος ύψους 10 μέτρων και πλάτους 20 μέτρων, ενώ η έκταση της ήταν 600.000 τ.μ, με πληθυσμό περίπου τους 80.000 κατοίκους (Morris, 1994: Mumford, 1984).

Η πόλη, η οποία υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα του σουμεριακού πολιτισμού της Μεσοποταμίας, διατηρεί ερείπια από επιβλητικά τείχη και ένα γιγαντιαίο συγκρότημα θρησκευτικής αρχιτεκτονικής, μεταξύ των οποίων το ζιγκουράτ, ο Λευκός Ναός (εξαιτίας του ασβεστοχρώματος που κάλυπτε τους τοίχους της κεντρικής αίθουσας) και ο μεγαλοπρεπής ναός, γνωστός ως Οίκος του θεού Ανού που υπήρξε κέντρο λατρείας της θεάς Ινίνα ή Ιστάρ (Morris, 1994).

2.2.3 Βαβυλώνα

Η ιστορία της πόλης σχετίζεται άμεσα με την ανάπτυξη του βαβυλωνιακού πολιτισμού, καθώς είναι η πρωτεύουσα του κράτους και αργότερα της αυτοκρατορίας των Βαβυλωνίων. Ο πολιτισμός των Βαβυλωνίων χωρίζεται σε δέκα δυναστείες οι οποίες ξεκινούν από την ίδρυση της πόλης το 1894 π.Χ. μέχρι και το 539 π.Χ., όταν οι Βαβυλώνιοι υποτάχθηκαν στους Πέρσες.

Ωστόσο, από άποψη πολεοδομικής και αστικής ανάπτυξης, η πόλη της Βαβυλώνας έφθασε στο απόγειο της κατά την περίοδο της δέκατης δυναστείας των Χαλδαιών Βασιλέων, με τον Ναβουχοδονόσορα Β', ο οποίος κατασκεύασε τους κρεμαστούς κήπους, έχτισε ξανά την πόλη με κτίρια και περίοπτα ανάκτορα, καθώς επίσης επισκεύασε τον ναό του θεού Μαρδούκ και τελειοποίησε τα οχυρωματικά έργα.

Η Βαβυλώνα χωρίζεται από τον Ευφράτη, ο οποίος έρεε στη μέση, σε ανατολική και δυτική, δημιουργώντας έτσι δύο αστικά κέντρα με δύο ξεχωριστές αγορές και το οργανικό σύστημα ανάπτυξης να κυριαρχεί ως προς τη διαμόρφωση του αστικού ιστού. Το μέγεθος της Βαβυλώνας ήταν περίπου 400 εκτάρια. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ναβουχοδονόσορα του Β' τον 6ο π.Χ. αιώνα, η πόλη διπλασίασε την έκτασή της, περίπου στα 800 εκτάρια. Με βάση τις κατά προσέγγιση εκτιμήσεις της πυκνότητας του πληθυσμού, ο αριθμός των ατόμων εντός των τειχών της πόλης ήταν περίπου 80.000 έως 300.000, ωστόσο οι εκτιμήσεις αυτές είναι αρκετά αβέβαιες (Morris, 1994: Mumford, 1984).

Όσον αφορά στη ρυμοτομία της αρχαίας Βαβυλώνας, η πόλη χωριζόταν σε τρεις βαθμίδες ιεραρχίας των δρόμων. Στην πρώτη κατηγορία έχουμε τους μεγάλους δρόμους της πόλης, οι οποίοι ονομαζόταν "Οδοί των Θεών» και χρησιμοποιούνταν για θρησκευτικούς και πολιτικούς λόγους, καθώς και για στρατιωτικές παρελάσεις μετά από νικηφόρες εκστρατείες. Οι συγκεκριμένες οδοί ένωναν τις πύλες της πόλης με την κυρίως πόλη και τον αστικό ιστό και συνήθως κατέληγαν προς τα ανάκτορα ή άλλα κεντρικά σημεία.

Μια άλλη κατηγορία δρόμου ήταν ο επονομαζόμενος «στενός δρόμος ή οδός του λαού». Αυτή ήταν η γενική ονομασία, των δρόμων και σκοπό είχαν της ένωση των μεγάλων οδών με τους δευτερεύοντες και την σύνδεση των τομέων της πόλης. Τέλος παρουσιάζεται και η τελευταία κατηγορία δρόμου που ονομαζόταν "έξοδος ή πέρασμα" και είχε τον χαρακτήρα της ένωσης των κατοικιών με τους δευτερεύοντες οδικούς άξονες, το οποίο είναι το βασικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης μια οργανικής πόλης σε ακτινωτό σύστημα. (Morris, 1994 & Mumford 1984)

2.3 ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΟΛΕΩΝ

Οι Ιπποδάμειες πόλεις δημιουργήθηκαν με ένα οργανωμένο σχέδιο μια δεδομένη χρονική περίοδο. Η Αγορά, σε αυτές τις πόλεις αποτελεί τον πυρήνα τους και βρίσκεται στο κέντρο καταλαμβάνοντας μερικά οικοδομικά τετράγωνα. Η ιδανική Ιπποδάμεια πόλη είχε καθορισμένο αριθμό κατοίκων 10.000 πολίτες, αλλά σύμφωνα με την πλατωνική θεωρία για την ανάπτυξη της πόλης, ο Πλάτωνας αναφέρεται σε διαφορετικό αριθμό κάτοικων - αυτό των 5.040 κάτοικων - όπου βασίζεται στο βαβυλωνιακό δωδεκαδικό / εξηκονταδικό σύστημα, στους "τέλειους αριθμούς" και τα "τέλεια στερεά". Ακόμα, η πλατωνική θεωρία υποστηρίζει ότι η πόλη κτίζεται στο κέντρο μιας περιοχής, η οποία χωρίζεται σε 12 τομείς ακτινωτά και ο κάθε πολίτης κατέχει δύο κλήρους: έναν στον αστικό ιστό για την κατοικία του και έναν στην ύπαιθρο για την καλλιέργεια της γης (Σαρηγιάννης, 2000).

Τα ιερά, τα οποία επίσης καταλαμβάνουν οικοδομικά τετράγωνα, βρίσκονται γύρω από την αγορά ή είναι διάσπαρτα στην πόλη. Τόσο η Αγορά όμως όσο και τα ιερά εντάσσονται στο αρχικό σχέδιο κανάβου της πόλης, χωρίς να επηρεάσουν τη δομή του. Στις Ιπποδάμειες πόλεις οι δρόμοι είναι παράλληλοι και κάθετοι δημιουργώντας μεταξύ τους ορθές γωνίες με το πλάτος τους να ποικίλλει, διατηρώντας έτσι μια γεωμετρικότητα και μια κανονική συνοχή (Σαρηγιάννης, 2000).

Πιο συγκεκριμένα, τα βασικότερα χαρακτηριστικά του Ιπποδάμειου συστήματος ως προς την μορφολογία του αστικού ιστού, ήταν η παρουσία μιας γεωμετρικότητας του συνολικού αστικού ιστού, καθώς οι δρόμοι συνέθεταν ένα κανονικό πλέγμα και χώριζαν τον χώρο σε οικοδομικά τετράγωνα τα οποία είχαν σχήμα ορθογωνίου και, τις περισσότερες φορές, είχαν και το ίδιο μέγεθος (Γοσποδίνη, 2001).

Ωστόσο, το συνολικό περίγραμμα της πόλης δεν είχε απαραίτητα γεωμετρικό σχήμα, καθώς προσαρμοζόταν ανάλογα με τα βασικά χαρακτηριστικά του αναγλύφου και της υπαίθρου, με αποτέλεσμα να έχουμε μια ομαλή μετάβαση από το φυσικό στο δομημένο αστικό περιβάλλον της πόλης. Το ίδιο συνέβαινε και με το αμυντικό τείχος, καθώς ακολουθούσε τα τοπογραφικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος (Γοσποδίνη, 2001).

Τέλος, σχετικά με τα χαρακτηριστικά του Ιπποδάμειου συστήματος, η Αγορά της πόλης ήταν χωροθετημένη στο γεωμετρικό κέντρο του αστικού ιστού, ενώ τα δημόσια κτήρια ήταν διάσπαρτα χωροθετημένα, με μια μικρή τάση να συγκεντρώνονται κοντά στον χώρο της Αγοράς, καθώς αυτή αποτελούσε και χώρο συγκέντρωσης και συνάθροισης του μεγαλύτερου όγκου του πληθυσμού της πόλης (Γοσπονδίνη, 2001).

Εικόνα 1: Πόλη με Ιπποδάμειο σύστημα "Τρισδιάστατη αναπαράσταση της Αρχαίας Πριηνής"

Πηγή: *Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο*
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=567058156662109&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2013] [*Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013*].

2.4 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

2.4.1 Μίλητος

Η Μίλητος ήταν η πιο σημαντική μητρόπολη, καθώς ίδρυσε ογδόντα αποικίες, με τις πιο σημαντικές από αυτές να είναι στα παράλια του Εύξεινου Πόντου και παράλληλα κατείχε ηγετική θέση στη συμμαχία των δώδεκα ιωνικών πόλεων. Κατά την περίοδο 700 έως 500 π.Χ. η πόλη γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή της, ούσα η τρίτη περισσότερο εμπορική πόλη του κόσμου μετά την Τύρο και την Καρχηδόνα.

Με την άνθιση αυτή του εμπορίου και της ναυσιπλοΐας αναπτύχθηκε και η αστική οργάνωση. Η Μίλητος ωστόσο ισοπεδώθηκε από τους Πέρσες το 494 π.Χ., μετά την ιωνική επανάσταση απέναντι στην περσική κατοχή, ενώ οι κάτοικοί της εκτοπίστηκαν στον Τίγρη ποταμό. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα οι Μιλήσιοι επέστρεψαν και άρχισαν να ανοικοδομούν την πόλη τους.

Ωστόσο, επειδή πολλές ιδιοκτησίες είχαν χαθεί και τα ιδιωτικά οικόπεδα είχαν εγκαταλειφθεί, το ζήτημα της ιδιοκτησίας δεν μπορούσε να διευθετηθεί. Για το λόγο αυτό, οι κάτοικοι της Μιλήτου, ακολουθώντας το παράδειγμα των αποικιών, αποφάσισαν να σχεδιάσουν μια καινούρια πόλη. Η έκταση της πόλης διαιρέθηκε σε ισομεγέθη οικόπεδα, τα οποία μοιράστηκαν με κλήρωση στους πολίτες, σύμφωνα με τη συνήθεια που επικρατούσε στις αποικίες. Με το σύστημα αυτό θεμελιώνεται η ισότητα των πολιτών τόσο σε γη όσο και σε περιουσία. Το έργο του σχεδιασμού της νέας αυτής πόλης ανατέθηκε στον Ιππόδαμο, δημιουργώντας την πρώτη πόλη με Ιπποδάμειο σύστημα (Hoerfner, 1999).

Εικόνα 2: "Αναπαράσταση της Αρχαίας Μίλητου"

Πηγή: Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=554823637885561&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2007] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

2.4.2 Ολυνθος

Εξίσου σημαντική είναι η πόλη της Ολύνθου, καθώς η παλαιότερη πόλη είχε ακολουθήσει μια ανάπτυξη ακανόνιστη πάνω σε λόφο χωρίς σχεδιασμό, ενώ η νεότερη εκτείνεται πάνω σε επίπεδο λόφο και είναι οργανωμένη με ένα απλό πολεοδομικό σύστημα. Το σύστημα αυτό, αν και θεωρείται ορθοκανονικό με πυκνό οδικό δίκτυο, είναι λιγότερο μελετημένο από τον Πειραιά και δε θεωρείται ακριβώς Ιπποδάμειο.

Η μέγιστη έκταση της πόλης αυτής είναι τα 1000 μέτρα, ενώ η αγορά της βρίσκεται σε μια μεγάλη πλατεία, ανάμεσα στην παλιά και τη νέα πόλη. Τα οικοδομικά τετράγωνα έχουν το ίδιο μήκος και αποτελούνται από δύο σειρές οικοπέδων ίδιου μεγέθους που διαμορφώνουν το πλάτος τους. Η καθεμία από αυτές τις σειρές αποτελείται από πέντε

σπίτια, ενώ μεταξύ τους χωρίζονται από στενό διάδρομο. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται ο φωτισμός των πίσω χώρων και διοχετεύονται εκεί τα νερά από τη στέγη.

Πιο συγκεκριμένα, οι κατοικίες τοποθετούνται σε οικόπεδα ίσου μεγέθους, τα οποία ωστόσο είναι μεγαλύτερα από εκείνα της Μιλήτου. Οι κατοικίες αυτές ανήκουν στον τύπο «σπίτι με παστάδα», η οποία ήταν μια στοά που καταλάμβανε μεγάλο μέρος του οικοπέδου και βόρεια από αυτήν αναπτύσσονταν τα δωμάτια. Κοντά στην είσοδο υπήρχε ο *ανδρώνας*, ο οποίος προβλέπει χώρο για επτά ανάκλιτρα. Οι κίονες που τοποθετούνται στην παστάδα είναι ενδεικτικοί ενός χαρακτήρα επίδειξης και προβολής, στοιχείο που δεν είχε εμφανιστεί στην πόλη της Μιλήτου.

Η τυποποιημένη μορφή κατοίκησης κι εδώ, δεν είναι αποτέλεσμα μιας ενέργειας των κατοίκων που βασιζόταν στο ένστικτο, στο ίδιο περιβάλλον ή στον κοινό τρόπο ζωής. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης των κατοικιών προέκυπτε από συγκεκριμένες προδιαγραφές, οι οποίες βασιζόνταν σε αποφάσεις των συνελεύσεων της εκκλησίας του δήμου. Είναι λοιπόν κι εδώ έντονη η παρουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος και της ισόνομης συμβίωσης, αφού αυτά είναι που υποδεικνύουν τους τρόπους ανάπτυξης της κατοικίας (Hoepfner, 1999).

2.4.3 Ρόδος

Η πόλη της Ρόδου αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα πόλης με σχεδιασμό σημαντικό για την εξέλιξη της πολεοδομίας. Εδώ οι δρόμοι γύρω από τα οικοδομικά τετράγωνα έχουν πλάτος πέντε μέτρα, ενώ κάθε τέταρτος δρόμος σε κατεύθυνση από Ανατολή προς Δύση και κάθε έκτος δρόμος σε κατεύθυνση από Βορρά προς Νότο, έχει διπλάσιο πλάτος από τους υπόλοιπους και αποτελεί οδική αρτηρία. Στο κέντρο της πόλης υπάρχει μια ζώνη εβδομήντα μέτρων, η οποία τη διασχίζει από Ανατολή προς Δύση και στη μέση της βρίσκεται η αγορά, στοιχείο που είναι κοινό με τις πόλεις του Πειραιά και της Μιλήτου.

Η σημαντική προσθήκη στο σχεδιασμό που παρατηρούμε στη Ρόδο είναι η αποφυγή κατοικιών σε βόρειες σειρές και ο κατάλληλος σχεδιασμός ώστε κάθε πυρήνας των κατοικιών να είναι προσανατολισμένος στο νότο, στοιχείο που θεωρούνταν απαραίτητο για την υγιεινή διαβίωση. Η πόλη της Ρόδου λοιπόν, πρώτη πέτυχε πραγματική ισότητα στην κατοίκηση (Hoepfner, 1999).

Εικόνα 3: "Αναπαράσταση της Αρχαίας Ρόδου"

Πηγή: *Πηγή:* Design Archeology Διαθέσιμο στο <http://designarchaeology.org/historical-reconstructions/city-images/> [2009]
[Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

2.4.4 Πριήνη

Η πόλη αυτή στην Ιωνία αποτελεί μία ακόμη εφαρμογή του Ιπποδάμειου συστήματος στην κατασκευή δρόμων και οικοδομικών τετραγώνων. Ο Πυθέας ήταν εκείνος που οικοδόμησε τον μαρμάρινο ναό της Αθηνάς, ο οποίος εντάχθηκε απόλυτα στο παραπάνω πολεοδομικό δίκτυο και προκύπτει η πιθανότητα ο Πυθέας να συμμετείχε στο σχεδιασμό πόλης της Πριήνης.

Η πόλη αυτή είναι μεσημβρινά προσανατολισμένη. Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός είναι ιδιαίτερα σημαντικός σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, διότι οι χώροι που βλέπουν προς μεσημβρία θερμαίνονται από τη χαμηλή θέση του ήλιου το χειμώνα, ενώ το καλοκαίρι που η θέση του ήλιου είναι ψηλότερα σχηματίζεται μια δροσερή σκιερή ζώνη. Οι νησίδες των οικοδομικών τετραγώνων αποτελούνται από δύο σειρές με τέσσερα στενά οικόπεδα στην καθεμία. Οι δρόμοι είναι στενότεροι προς τα άκρα της πόλης, ενώ πηγαίνοντας προς το κέντρο γίνονται πλατύτεροι. Εδώ παρατηρείται μια διαφορά σε σχέση με τις άλλες Ιπποδάμειες πόλεις, καθώς το πλάτος των δρόμων ακολουθεί την κυκλοφορία της πόλης.

Η κάτοψη της πόλης ωστόσο, ακολουθεί τον τρόπο ανάπτυξης της Μιλήτου σε σχήμα Η, στο οποίο εντάσσεται η αγορά. Η αναλογία του σχήματος της αγοράς είναι 2 προς 3, ενώ

των οικοδομικών τετραγώνων 4 προς 3 με την πρώτη διάσταση να αντιπροσωπεύει το μήκος και τη δεύτερη το πλάτος. Οι πολίτες της Πριήνης αποτελούν εξίσου ισότιμα μέλη που εντάσσονται σε ένα σύνολο, όπου το οικοπέδο και η κατοικία του καθενός είναι ίσα. Εκφράζεται λοιπόν και εδώ μέσα από αυτόν τον τρόπο ανάπτυξης της ομοιόμορφης σχάρας η ιδέα της ισονομίας (Hoerfner, 1999).

Εικόνα 4: "Αναπαράσταση της Αρχαίας Πριηνής"

Πηγή: Πηγή: Πηγή: Design Archeology Διαθέσιμο στο <http://designarchaeology.org/historical-reconstructions/city-images/> [2009]
[Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

2.4.5 Όρραον και Κασσώπη

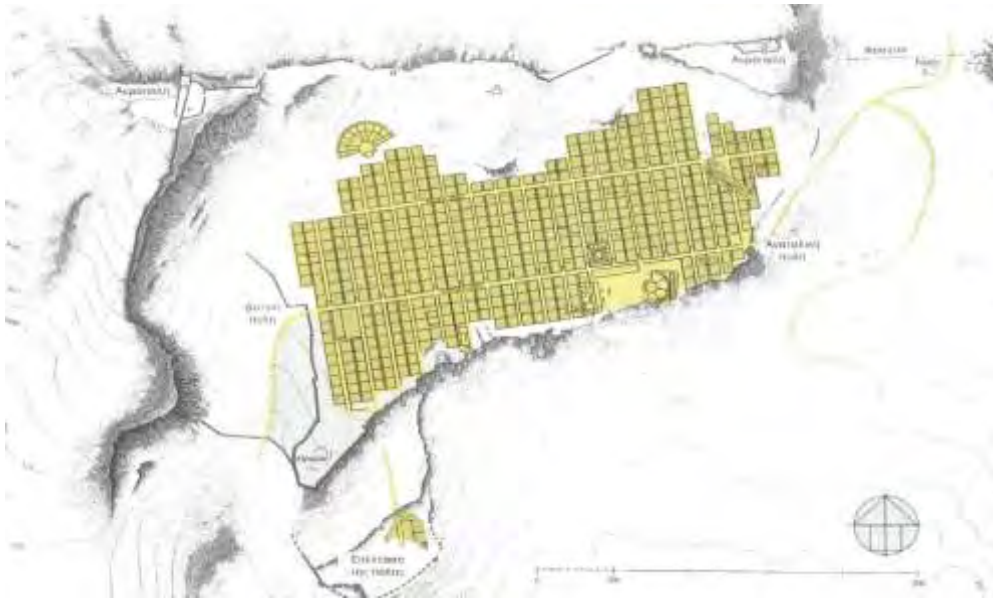
Η πόλη Κασσώπη της Ηπείρου βρίσκεται κοντά στη σημερινή πόλη της Άρτας. Πρόκειται για μια πόλη μικρής έκτασης, ωστόσο εντύπωση προκαλεί ο σχεδιασμός πριν την κατασκευή της και οι ανασκαφές σε αυτήν ανέδειξαν τα περισσότερο καλοδιατηρημένα σπίτια της κλασικής περιόδου. Ενδεικτικά, οι κατοικίες εδώ δεν ξεπερνούν σε αριθμό τις εκατό και αναπτύσσονται σε ζώνες από μονές σειρές οικοπέδων, οι οποίες χωρίζονται από δρόμους τριών μέτρων.

Κάθε κατοικία είχε εμβαδό 270 τετραγωνικά μέτρα και φιλοξενούσε περίπου δέκα άτομα. Στους τοίχους υπήρχαν μικρές σχισμές για φως, ενώ στον *ανδρώνα* τα παράθυρα ήταν μεγαλύτερα για περισσότερο φως και καλύπτονταν από παραθυρόφυλλα. Οι κατοικίες ήταν διώροφες. Στο κέντρο τους υπήρχε η εστία διπλού ύψος, ενώ γύρω της στο επίπεδο του εδάφους υπήρχαν το λουτρό, το υφαντήριο, ο *ανδρώνας*, ο χώρος

εργασίας, οι στάβλοι κι η αυλή. Στο επάνω επίπεδο υπήρχε διάδρομος ανοιχτός που οδηγούσε σε δύο δωμάτια ύπνου για τους ιδιοκτήτες, καθώς και στο δωμάτιο των δούλων (Hoerfner, 1999).

Εικόνα 5: "Αναπαράσταση της Αρχαίας Κασσώπης"

Πηγή: Design Archeology Διαθέσιμο στο <http://designarchaeology.org/historical-reconstructions/city-images/> [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

2.5 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η πρώτη ουσιαστική διαφορά εντοπίζεται στο οδικό δίκτυο των δύο τύπων πόλεων. Στις Ιπποδάμειες πόλεις οι δρόμοι είναι παράλληλοι και κάθετοι δημιουργώντας μεταξύ τους ορθές γωνίες. Μελετώντας τους δρόμους σε Ιπποδάμειες πόλεις παρατηρούμε ότι το πλάτος τους ποικίλλει, διατηρώντας ωστόσο ένα μέγεθος μεγαλύτερο από ότι στις πόλεις με φυσική εξέλιξη, ενώ η μελέτη είναι τέτοια ώστε κανένας δρόμος να μην περνά από τις αγορές ή τους τόπους λατρείας διασχίζοντάς τες (Δοξιάδης, 2006).

Ο κάναβος εξελίχθηκε σε ένα ορθογώνιο σύστημα που ήταν αποτέλεσμα καθαρά λειτουργικών λόγων, ενώ παράλληλα παρέχει την απλούστερη λύση ως προς τη διαρρύθμιση, παρουσιάζοντας ωστόσο τις λιγότερες περιπλοκές. Με βάση αυτή τη δομική διαφορά, ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* διακρίνει μια λειτουργική αντίθεση. Αναφέρει πως, ενώ στο Ιπποδάμειο σύστημα η διάταξη των οικιών είναι πιο ευχάριστη και πιο χρήσιμη για τις γενικές ανάγκες, αντίθετα η ανάπτυξη μέσω της φυσικής μεγέθυνσης είναι χρησιμότερη για την ασφάλεια σε καιρό πολέμου, γιατί δυσκολεύει την είσοδο του ξένου στρατού, καθώς και τη γρήγορη αναγνώριση του εσωτερικού της πόλης από τους επιδρομείς (Δοξιάδης, 1972).

Η δεύτερη σημαντική διαφορά που προκύπτει από τη μελέτη των δύο τρόπων ανάπτυξης είναι ο τρόπος τοποθέτησης των μεγάλων δημόσιων χώρων και κυρίως του σταδίου και του θεάτρου. Πιο συγκεκριμένα, σε πόλεις που ακολούθησαν φυσικό τρόπο μεγέθυνσης το θέατρο τοποθετούνταν κοντά στην ακρόπολη σε απότομη πλαγιά της, ενώ το στάδιο σε φυσικό λόφο της πόλης. Αντίθετα, στις Ιπποδάμειες πόλεις τα δύο αυτά στοιχεία τοποθετούνταν πιο μακριά από την Αγορά και το κέντρο, διάσπαρτα μέσα στον αστικό ιστό της εκάστοτε πόλης.

Το θέατρο και το στάδιο αποτελούσαν χώρους δημόσιας χρήσης που χρησιμοποιούνταν από μεγάλο αριθμό ανθρώπων σε ιδιαίτερες περιστάσεις, κάνοντας τη μετακίνηση στο κέντρο δύσκολη δημιουργώντας έτσι την ανάγκη να απομακρυνθεί η θέση τους από αυτό. Παράλληλα οι αγορές τοποθετούνταν σε αυτού

του τύπου τις πόλεις σε σημεία που το έδαφος δεν ήταν κατάλληλο για θέατρο, με μεγάλης έκτασης επίπεδες επιφάνειες, και χωρίς τις απαραίτητες καμπυλότητες και υψομετρικές διαφορές που ορίζει η λειτουργία του θεάτρου. Αντίστοιχα και το στάδιο τοποθετούνταν στην άκρη της κατοικημένης περιοχής της πόλης λόγω του μεγάλου του μεγέθους (Hoerfner, 1999).

Η τρίτη διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους εντοπίζεται τελικά στα οδικά συστήματα και τα οικοδομικά τετράγωνα, τόσο ως προς το σχήμα και το μέγεθός τους, όσο και ως προς τη λειτουργικότητά τους. Στις πόλεις που ακολούθησαν τη φυσική εξέλιξη η ανάπτυξη του οικισμού γίνεται κατά μήκος των δρόμων που απομακρύνονται ακτινωτά από το κέντρο και οδηγούν στις γειτονιές – συνοικίες. Στην περίπτωση αυτή παρατηρούμε μια ποικιλία στα οικοδομικά τετράγωνα ως προς το σχήμα και το μέγεθός τους, ενώ παρόλο που τα σπίτια είναι χαμηλά, από τη μελέτη τους προκύπτει ότι δεν εισέρχεται σε αυτά αρκετό φως στις έντονα κατοικημένες περιοχές κοντά στο κέντρο της πόλης (Μαυρίκη, 2011).

Αντίθετα, στις πόλεις που ακολούθησαν το Ιπποδάμειο μοντέλο ανάπτυξης, παρατηρείται ένας σχεδιασμός βάσει αυστηρού πλέγματος με λίγες μόνο παραλλαγές. Τα οικοδομικά τετράγωνα αυτού του πλέγματος, ακολουθώντας ένα κανονικό σχήμα, είναι σχεδόν όλα ισομεγέθη. Μελετώντας τους δρόμους παρατηρείται ότι το πλάτος τους ποικίλλει, διατηρώντας ωστόσο ένα μέγεθος μεγαλύτερο απ' ό,τι στις αρχαίες πόλεις, ενώ η μελέτη είναι τέτοια ώστε κανένας δρόμος να μην περνά από τις αγορές ή τους τόπους λατρείας. Το κοινό στοιχείο που παρατηρείται ωστόσο στα παραπάνω οδικά συστήματα είναι ότι κοντά στην αγορά, και στους δύο τύπους πόλης, οργανώνονται καταστήματα εκατέρωθεν των κεντρικών δρόμων, επεκτείνοντας κατά αυτόν τον τρόπο τη λειτουργία της αγοράς μέσα στις περιοχές των κατοικιών, της αγοράς με την έννοια της μη ιδιωτικής χρήσης γης (Μαυρίκη, 2011).

Παρά τις έντονες διαφορές των δύο τύπων ανάπτυξης των αρχαίων πόλεων, δεν μπορεί να αγνοηθεί το σημαντικότερο κοινό στοιχείο. Η μορφή της αρχαίας πόλης ήταν εν γένει απλή. Συνεπώς, και στους δύο τύπους μπορούσε κανείς να κινηθεί εύκολα από οποιοδήποτε σημείο της πόλης προς το κέντρο της, το οποίο φαινόταν από κάθε σημείο της. Ο κάτοικος λοιπόν μπορούσε να μεταβεί κατευθείαν στο κέντρο

της είτε ακολουθώντας μια φυσική στροφή (στις πόλεις που σχηματίστηκαν μέσα από φυσική ανάπτυξη), είτε ακολουθώντας στροφή 90 μοιρών (στις πόλεις που ακολούθησαν το Ιπποδάμειο μοντέλο ανάπτυξης) (Μαυρίκη, 2011).

2.6 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ - ΚΡΑΤΟΥΣ

Ένα άλλο είδος πόλης που εμφανίζεται και οργανώνεται είτε σε οργανική μορφή είτε σε Ιπποδάμειο σύστημα είναι η "Πόλις - Κράτος". Η "Πόλις - Κράτος" εμφανίζεται αρχικά στα Γεωμετρικά χρόνια με κάποια παραδείγματα αυτόνομων πόλεων, αλλά η ανάπτυξη της είναι συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του εμπορίου στα αρχαϊκά χρόνια (8ος και 6ος αιώνας), όπου έχουμε την ίδρυση πολλών αυτόνομων και αυταρκών πόλεων, τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα όσο και στην Μ.Ασία και στην Σικελία. Οι πόλεις που ιδρύονται ακολουθούν το οργανικό σύστημα ανάπτυξης στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ στις αποικίες ακολουθείται ένας προπομπός του Ιπποδάμειου συστήματος, από άποψη ισάξιας κατανομής της γης και του χώρου στους αποίκους.

Ειδικότερα, η αρχαία ελληνική πόλη είχε ένα χαρακτήρα αυτάρκειας και αυτοσυντήρησης, καθώς βέβαια έχουμε και την έννοια της "πόλης- κράτους", δηλαδή μιας αστικής οντότητας που διαθέτει ενδογενή χαρακτηριστικά σε οικονομικό, πολιτικό, θεσμικό και στρατιωτικό επίπεδο (Δοξιάδης, 2006: 191).

Με την έννοια της "Πόλης - Κράτους" έχουμε πόλεις, που αν και παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την πολιτική διαχείριση που ακολουθούν, παρουσιάζουν ωστόσο σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά που θεμελιώνονται κυρίως στην ύπαρξη της πλήρους αυτονομίας, του διοικητικού κέντρου εξουσίας (Ακρόπολη), του θρησκευτικού κέντρου, και της περιφέρειας που μπορεί να ποικίλλει από καλλιεργούμενες εκτάσεις έως δευτερεύουσες πόλεις που εξυπηρετούν τα εμπορικά-οικονομικά συμφέροντα της πόλης κράτους. Βάσει των παραπάνω, η πόλη κράτος είναι μια ανεξάρτητη διοικητικά πόλη που ασκεί εξουσία σε ποικίλης έκτασης περιοχές ή δευτερεύουσες πόλεις, υπηρετώντας ταυτόχρονα ως κέντρο και καθοδηγητής της πολιτικής, οικονομικής, πολιτισμικής ζωής (Finley, 1973).

Συμπερασματικά καταλήγουμε στο γεγονός ότι η Ελληνική πόλη των Κλασικών και Γεωμετρικών χρόνων είχε τα εξής βασικά χαρακτηριστικά:

- Αποτελούσε μια αυτόνομη και αυτάρκη κοινότητα που στηριζόταν σε ενδογενή χαρακτηριστικά, τα οποία της επέτρεπαν να έχει ένα παρασιτικό και καταναλωτικό χαρακτήρα

- Η οικονομία αναπτύχθηκε ως εξαρτημένος τομέας της πολιτικής και των πολιτικών θεσμών της πόλης
- Η αγροτική παράγωγή ήταν ο κυρίαρχος τομέας της οικονομίας και δευτερευόντως το εμπόριο και η βιοτεχνία
- Η ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών και των πολιτικών πλαισίων της αρχαίας Ελλάδας, καθώς και η εξέλιξη του αστικού οικοδομήματος στηρίχτηκε στον θεσμό της δουλείας (Γοσποδίνη, 2001).

Οι "Πόλεις - Κράτη", είχαν τους δικούς τους νόμους και ήταν αυτόνομες οικονομικά και στρατιωτικά και από τις αρχές του 6ου αιώνα έχουμε την αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος, δηλαδή την εξουσία της πόλης στα χέρια των πολιτών. Για τη διοίκηση της πόλης από τους ίδιους τους πολίτες χρειάστηκε να βρεθούν νέοι τρόποι διακυβέρνησης οι οποίοι εφαρμόστηκαν άμεσα κι έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα δημιουργήθηκαν πρότυπα διοικητικών κέντρων και κτιριακών συγκροτημάτων.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα κτιρίων στις πόλεις κράτη της αρχαίας Ελλάδας της Κλασικής περιόδου είναι το Βουλευτήριο, το Πρυτανείο, το Θέατρο για τις λαϊκές συνελεύσεις και οι αίθουσες δικαστηρίων που απαιτούσαν χώρο μέσα στον αστικό ιστό της πόλης και συνεπώς άλλαξαν άρδην την μορφολογική δομή της πόλης. Στην κοινωνία της Κλασικής περιόδου, ο δημόσιος χώρος απέκτησε μεγαλύτερη σημασία από κάθε άλλη εποχή, καθώς υπήρχε ταύτιση των πολιτών με την πόλη και τη συμμετοχή στα κοινά και στην λήψη αποφάσεων σχετικά με την πόλη.

3. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

Η ανάπτυξη των πόλεων και των οικισμών κατά τη Γεωμετρική και Αρχαϊκή Περίοδο εμφανίζεται στον ελλαδικό χώρο και στις ακτές της Μ. Ασίας, κατά τον 8ο αιώνα π.Χ. περίπου. Οι πόλεις και οι οικισμοί βρίσκονται διάσπαρτοι μέσα στον χάρτη, με έντονη όμως ομαδοποίηση στην περιοχή της Βοιωτίας, της Θεσσαλίας και στην περιοχή της Χαλκιδικής και της Καβάλας. Ωστόσο, υπάρχει μεγάλο ποσοστό αστικοποίησης στο νησιωτικό χώρο και ειδικότερα στην Κρήτη, αλλά και στα παράλια της Μ. Ασίας, καθώς το φαινόμενο του πρώτου ελληνικού αποικισμού βρίσκεται στο αποκορύφωμα, οδηγώντας στην έντονη οικιστική ανάπτυξη και δημιουργία νέων πόλεων στα παράλια της Μ. Ασίας και στην Σικελία (Λαγόπουλος, 2010: 167).

Η ανάπτυξη του αποικισμού ήταν ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες στη δημιουργία νέων πόλεων και οικιστικών κέντρων από τους Έλληνες, καθώς είχαν την πολιτική της εξουσίας των εμπορικών θαλάσσιων δρόμων και την εξασφάλιση στρατηγικών και γεωπολιτικών σημείων για την κυριαρχία του Μεσογειακού θαλάσσιου χώρου. Έτσι, με τους ελληνικούς αποικισμούς, οι Έλληνες γίνονται ο μεγαλύτερος αποικιακός - εμπορικός λαός της αρχαιότητας, καθώς ιδρύουν αποικίες από τον Εύξεινο Πόντο έως το Γιβραλτάρ και συνάμα έχουμε την δημιουργία νέων ελληνικών πόλεων σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Τα παράλια της Μ. Ασίας δέχονται το μεγαλύτερο κύμα των Ελλήνων άποικων, με αποτέλεσμα το 700 π.Χ. να έχουμε την ίδρυση και οργάνωση δώδεκα μεγάλων πόλεων με σημαντικότερες την Μίλητο, την Έφεσο την Φώκαια, την Σμύρνη και την Αλικαρνασσό.

3.1 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Η προσέγγιση για την εξέταση των πόλεων κατά την Αρχαϊκή Περίοδο θα πραγματοποιηθεί με αναφορά στις πόλεις της ηπειρώτικης Ελλάδας και στις πόλεις που ιδρύθηκαν κατά τους αποικισμούς. Οι πόλεις των αποικιών έχουν εντελώς άλλο

χαρακτήρα πολεοδομικής οργάνωσης από αυτόν της ηπειρωτικής Ελλάδας, καθώς οι νέες πόλεις μορφοποιούνται με ένα σύστημα μοιράσματος των οικοδομικών τετραγώνων και της αγροτικής γης γενικότερα για την ισάξια κατανομή του χώρου στους νέους άποικους (Lang, 1996).

Στην ηπειρωτική Ελλάδα έχουμε τη δημιουργία και οργάνωση πόλεων με όχι τόσο αξιοκρατικά και ισάξια μετρά και σταθμά, καθώς προϋπάρχουν παλιοί περιουσιακοί τίτλοι από μεγάλους γαιοκτήμονες αριστοκρατικών οικογενειών, δημιουργώντας ένα πλήθος ανισοτήτων στους πληθυσμούς που κατοικούσαν στο εσωτερικό της χώρας. Οι πόλεις που ιδρύονται και δημιουργούνται μορφολογικά ανήκουν στο οργανικό σύστημα ανάπτυξης, δηλαδή πόλεις φυσικής μεγέθυνσης που αναπτύσσονται με βάση τις ανάγκες του πληθυσμού για κατοικία και συνάμα ακολουθούν ένα ακανόνιστο σχήμα χωρίς καμία γεωμετρικότητα στον αστικό χώρο (Lang, 1996).

Άλλωστε, το φαινόμενο του αποικισμού εξελίχθηκε κυρίως με στόχο την αναζήτηση νέων εδαφών και νέων εκτάσεων για τη μείωση του πληθυσμού στις πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας που μαστιζόταν από την φτώχεια και την έλλειψη περιουσιακών στοιχείων. Οι πόλεις που ιδρύονται στα αποικιακά εδάφη έχουν ένα μορφολογικό σύστημα ανάπτυξης που τείνει να θεωρηθεί ως ένας προπομπός του Ιπποδάμειου συστήματος από άποψη ισοκατανομής του χώρου στον αστικό ιστό για τους αποίκους, κατά βάση όμως το σύστημα ανάπτυξης είναι οργανικό.

3.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Στην ηπειρωτική Ελλάδα έχουμε την ύπαρξη πόλεων με σύστημα οργανικής ανάπτυξης του αστικού ιστού, με την ύπαρξη περιμετρικών τειχών γύρω από την πόλη και την ύπαρξη "Ακρόπολης", η οποία αποτελούσε τον πυρήνα του αστικού ιστού και συνάμα την κυρίαρχη θέση της πόλης που βρισκόταν τα σημαντικότερα ιερά και, πολλές φορές και η κατοικία του άρχοντα.

Στην ουσία οι πόλεις της Αρχαϊκής περιόδου είναι μια εξέλιξη των Μυκηναϊκών και των πρωτογεωμετρικών πόλεων, χωρίς μεγάλες αλλαγές στην πολεοδομική τους ανάπτυξη. Αυτό εμφανίζεται και σε αρχαιολογικά ευρήματα που δείχνουν την ανάπτυξη των πόλεων πάνω σε οικισμούς που προϋπήρχαν ή που είχαν ερημωθεί ή

κάποιες φορές καταστραφεί. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων πόλεων είναι η πόλη των Αθηνών, η πόλη της Θήβας στην Βοιωτία, η πόλη της αρχαίας Κορίνθου και η πόλη του Άργους στην Πελοπόννησο. Η εξέλιξη των πόλεων βάσει πολεοδομικής ανάπτυξης εμφανίζεται με την εισαγωγή του Ιπποδάμειου συστήματος τον 5ο αιώνα, όπου έχουμε ένα νέο σύστημα οργάνωσης του αστικού χώρου και της ρυμοτομίας των πόλεων (Λαγόπουλος, 2010: 173).

Έτσι, οι πόλεις αποτελούνται στο σύνολο τους από την Ακρόπολη, η οποία αποτελεί τον πυρήνα του αστικού ιστού της πόλης, τους ακτινωτούς δρόμους που οδηγούν στην Ακρόπολη χωρίς καμία γεωμετρικότητα και τέλος, την κατοικία που εμφανίζεται παράπλευρα των δρόμων της πόλης. Δεν παρουσιάζεται κάποιο γεωμετρικό πολεοδομικό κέντρο, καθώς και η παρουσία της Αγοράς στο οργανικό σύστημα ανάπτυξης παρείχε ελλιπή χώρο στη δημιουργία ενός τόπου συνάθροισης των κατοίκων (Λαγόπουλος, 2010: 176).

Αυτό έχει σχέση με την έλλειψη των δημοκρατικών πολιτευμάτων και πεποιθήσεων κατά την εποχή των Αρχαϊκών χρόνων στις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Στην ουσία υπήρχε ένα είδος απαγόρευσης της κοινή σκέψης και των φιλελευθέρων ιδεών, και συνεπώς των μαζικών συναθροίσεων σε δημόσιους χώρους για την τήρηση της τάξης και του εκάστοτε πολιτεύματος (Λαγόπουλος, 2010: 176).

3.3 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Στις νεόδμητες πόλεις που ιδρύθηκαν από τους αποικιοκράτες κατά τον πρώτο και δεύτερο αποικισμό, η γη, από πολεοδομικής άποψης, οργανώνεται και κατανέμεται ισάξια στους αποίκους, ενώ δημιουργούνται πόλεις, οι οποίες θα είναι δορυφόροι της Μητρόπολης που βρισκόταν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Έτσι, στις πόλεις που ιδρύθηκαν στην Μ. Ασία και τη Σικελία διακρίνεται ένα πρότυπο πολεοδομικής οργάνωσης διαφορετικό από εκείνο της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Οι αποικιακές πόλεις κατά την Αρχαϊκή περίοδο ήταν συνήθως μικρής κλίμακας με μικρό πληθυσμό, ο οποίος κυμαινόταν από 2.000 έως 6.000 κατοίκους σε κάποιες πόλεις. Το οδικό σύστημα των πόλεων αυτών ήταν ακανόνιστο, με δαιδαλώδεις διαδρομές και το πλάτος τους κυμαινόταν από 1,5 έως 3 μ., με κάποιες εξαιρέσεις,

όπως όταν υπήρξε κάποιος σχεδιασμός στο οδικό σύστημα και στη ρυμοτομία των δρόμων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πόλη της Φαναγορείας (A.W. Lawrence, 1983: 7).

Ουσιαστικά, οι νέες πόλεις παρουσίαζαν μια γεωμετρικότητα ως προς την οργάνωση των οικοδομικών τετραγώνων, σε σχήμα παραλληλόγραμμου ορθογωνίου που υπήρξε ο προπομπός του Ιπποδάμειου συστήματος. Υπήρξε ανάγκη για την ανάπτυξη του χώρου της Αγοράς και των κοινοχρήστων χώρων της πόλης, καθώς και για τη δημιουργία ιερών στην πόλη που μπορεί να ήταν χωροθετημένα διάσπαρτα στον αστικό ιστό για τον λόγο της συνάθροισης και της κοινής ταυτότητας των άποικων. Αναφορικά με αυτό, ιερά λειτουργούσαν και έκτος αστικού ιστού, καθώς αποτελούσε ένα δείγμα επέκτασης της πόλης και της εξουσίας στον εξωαστικό χώρο που μπορεί να κατοικούνταν από γηγενείς πληθυσμούς. (A.W. Lawrence, 1983: 10).

Ως προς τη διαίρεση των οικοπέδων των νέων πόλεων, στις πόλεις της Σικελίας και συγκεκριμένα στην πόλη Μέγαρα Υβλαία, η κατανομή της γης γινόταν ανάλογα με την έκταση της πόλης και την αφαίρεση του 40% της συνολικής έκτασης της πόλης για τα δημοσία κτίρια και άλλους κοινοχρήστους χώρους. Έτσι, με βάση τα πολεοδομικά δεδομένα της εποχής, οι νέες πόλεις δημιουργήθηκαν για πληθυσμό από 5.000 έως 6.000 κατοίκους με τη δυνατότητα εξάπλωσης του αστικού και πέραν του αρχικού πληθυσμού.

Ωστόσο, υπάρχουν και κάποιες διαφορετικές περιπτώσεις πολεοδομικής οργάνωσης στις αποικιακές πόλεις, καθώς σε κάποιες πόλεις της Μ. Ασίας η Ακρόπολη συναντάται ως πυρήνας του αστικού ιστού με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πόλη της Σμύρνης, ενώ υπήρχε και αμυντικό τείχος που προστάτευε την πόλη και τον αστικό ιστό. Αντιθέτως, στις πόλεις της Σικελίας έχουμε την έλλειψη του αμυντικού τείχους και τη δημιουργία κοινοχρήστων χώρων και συγκεκριμένα τον χώρο της Αγοράς. (Λαγόπουλος, 2010 : 185)

3.4 Η ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Κατά τον 8ο π.Χ. αιώνα η βασιλική εξουσία αποδυναμώνεται, καθώς πολλοί βασιλείς αδυνατούν να ανταποκριθούν στην αποστολή τους ως αρχηγοί του στρατού. Η αδυναμία αυτή και οι ανταγωνισμοί στο εσωτερικό των δυναστειών, καθώς και η τυραννική διακυβέρνηση σε συνδυασμό με την πίεση των ευγενών που ανέρχονται οικονομικά, οδηγούν στην κατάργηση της βασιλείας. Κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. η βασιλεία διατηρείται μόνο στη Σπάρτη, την Κύπρο, την Ήπειρο και τη Μακεδονία. Μετά την κατάργηση της βασιλείας, την εξουσία στις πόλεις καταλαμβάνουν τα μεγάλα αριστοκρατικά γένη που κατέχουν μεγάλο μέρος της καλλιεργήσιμης γης και έχουν την οικονομική επιφάνεια να διαδραματίσουν κάποιο βασικό ρόλο στα πολιτικά δρώμενα της πόλης (Osborne, 1996).

Έτσι, εγκαθιδρύεται το αριστοκρατικό πολίτευμα, με κύριο χαρακτηριστικό του την παροχή πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους ή σε μέρος των ευγενών. Στην ακραία μορφή του, όπως συμβαίνει στην Κόρινθο, πολιτικά δικαιώματα έχουν μόνο οι ευγενείς που ανήκουν στη βασιλική οικογένεια των Βακχιαδών, στους οποίους μεταβιβάζεται κληρονομικά η εξουσία. Το πολίτευμα έτσι πλησιάζει προς εκείνο που ο Αριστοτέλης αποκαλεί δυναστεία, λόγω της κληρονομικής διαδοχής. Παρόμοια πολιτεύματα συναντώνται και στις θεσσαλικές πόλεις (Αλευάδες στη Λάρισα, Σκοπάδες στην Κραννώνα). Στον Οπούντα της Λοκρίδας η αριστοκρατία είναι ευρύτερη, καθώς οι ευγενείς που κυβερνούν την πόλη ανέρχονται σε 1.000. Στις αποικίες εγκαθιδρύονται κατά κανόνα πολιτεύματα παρόμοια με εκείνα των μητροπόλεων, καθώς οι αποικίες αποτελούν μια μικρογραφία της μητρόπολης τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο (Osborne, 1996).

Τα όργανα του πολιτεύματος στις αριστοκρατίες είναι τα εξής: Η *βουλή ή γερουσία*, η οποία αποτελεί συνέχεια του παλαιού συμβουλίου του βασιλιά και κυβερνά την πόλη μαζί με τους άρχοντες. Τα μέλη του σώματος αυτού είναι συνήθως ισόβια και ο αριθμός τους, διευρυμένος σε σχέση με το παρελθόν, ανέρχεται σε δεκάδες (π.χ. 30 στη Σπάρτη και 90 στην Αθήνα). Προέρχονται, συνήθως, απ' όσους διετέλεσαν άρχοντες (Αθήνα) ή τους αρχηγούς των γενών (Ηλις). Για την εκλογή ή την ανάδειξη

τους απαιτείται συχνά ένα σχετικά υψηλό όριο ηλικίας (60 ετών για τη σπαρτιατική γερουσία). Οι αρμοδιότητές τους είναι ευρύτερες και μεταξύ των άλλων, περιλαμβάνουν και τον έλεγχο των αρχόντων και την απονομή της δικαιοσύνης. Παρά την αριστοκρατική της σύνθεση, η βουλή είναι σώμα ευρύτερο από το συμβούλιο του βασιλιά και κατά τούτο περισσότερο αντιπροσωπευτικό (Dougherty και Kurke, 1993).

Οι άρχοντες, που αντικατέστησαν τους βασιλείς σε πολλές πόλεις είχαν τον ρόλο ενός μόνιμου και ισόβιου άρχοντα με μακρά θητεία και ευρύτερες δικαιοδοσίες, δημιουργώντας έτσι έναν προπομπό τυράννου. Τον συγκεκριμένο τίτλο του άρχοντα τον συναντούμε με διάφορα ονόματα όπως: άρχων (Αθήνα), πρύτανις (Μίλητος και Κόρινθος), αρχός (Λοκρίδα) και ταγός (Θεσσαλία). Οι ανάγκες όμως για αποτελεσματικότερη διοίκηση οδήγησαν σε αύξηση του αριθμού των αρχόντων (2-3 συνήθως). Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις λόγω πολιτικών συμφερόντων, αλλά και πιέσεων από τον λαό, η θητεία τους έγινε ετήσια, για να αποκλεισθεί η πιθανότητα να αποκτήσουν δύναμη και να επιχειρήσουν να οικειοποιηθούν μόνιμα την εξουσία.

Στην Αθήνα π.χ., κοντά στον επώνυμο άρχοντα αλλά και τον βασιλέα, ο οποίος είχε παραμείνει ως θρησκευτικός αξιωματούχος, προστέθηκε ο πολέμαρχος. Οι άρχοντες μοιράζονται με τη βουλή ή τη γερουσία την απονομή της δικαιοσύνης και ανήκουν στις ισχυρότερες οικογένειες και πολλές φορές, μετά τη θητεία τους γίνονται μέλη της βουλής, όπως συμβαίνει π.χ. στην Αθήνα (βουλή του Αρείου Πάγου) και στις πόλεις της Κρήτης. Σε πολλές περιπτώσεις, η δύναμή τους είναι τόσο σημαντική, ώστε τους εξασφαλίζει τον πλήρη έλεγχο του κράτους. Οι Βακχιάδες στην Κόρινθο, έχοντας το αξίωμα του πρυτάνεως, έλεγχαν για 90 χρόνια την εξουσία, ενώ στη Μίλητο ο πρύτανις είχε τέτοια δύναμη, ώστε ελάχιστα διέφερε από τον τύραννο. (Dougherty & Kurke, 1993)

Η εκκλησία του δήμου στην Αρχαϊκή εποχή, στην οποία μετέχουν μόνο οι ενεργοί πολίτες καθώς και οι δικαιοδοσίες της, συνίστανται στο να εγκρίνει συνήθως χωρίς συζήτηση τις προτάσεις της βουλής ή των αρχόντων σχετικά με πόλεμο, ειρήνη, συμμαχίες και, σε μερικές περιπτώσεις, εκλογή αρχόντων. Ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος ειδικά στην Κρήτη, μας πληροφορεί ότι η συνέλευση του λαού δεν

έχει άλλο δικαίωμα, παρά μόνο να επικυρώνει τις αποφάσεις που έλαβαν η βουλή και οι άρχοντες. Το παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό για την κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στα διάφορα πολιτειακά όργανα του αριστοκρατικού πολιτεύματος (Αριστοτέλης, *Πολιτικά I, II, III.*)

3.5 ΟΛΙΓΑΡΧΙΚΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ "Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ"

Ιδιαίτερη μορφή πολιτικής οργάνωσης συναντάται στη Σπάρτη, καθώς το πολίτευμά της όπως παρουσιάζεται διαμορφωμένο στα τέλη της αρχαϊκής εποχής, αποτελεί ένα μίγμα από στοιχεία αριστοκρατικά και δημοκρατικά και παραμένει στατικό και ανεξέλικτο. Πολιτικά δικαιώματα έχουν στο κράτος αυτό μόνο οι *όμοιοι*, δηλαδή όσοι γεννήθηκαν από Σπαρτιάτες γονείς, μετέχουν στα συσσίτια και έχουν διανύσει τα στάδια της θεσμοθετημένης αγωγής (Κολιόπουλος, 2001).

Τα όργανα του σπαρτιατικού πολιτεύματος είναι τα εξής:

Η συνέλευση του δήμου (Απέλλα), στην οποία μετέχουν όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες και τυπικά είναι το κυρίαρχο όργανο του πολιτεύματος, καθώς εγκρίνει τους νόμους και τις αποφάσεις των αρχών. Ωστόσο, δεν έχει την δυνατότητα να παρέμβει με τροπολογίες στις προτάσεις που της υποβάλλονται, ούτε να εισαγάγει η ίδια σχετικές προτάσεις (Osborne, 1996).

Από την άποψη λοιπόν της συμμετοχής, η Απέλλα δε διαφέρει από την εκκλησία του δήμου των δημοκρατικών πόλεων, αλλά υστερεί ως προς αυτή λόγω της αδυναμίας της να επηρεάζει ουσιαστικά τις αποφάσεις. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, σε παλαιότερες εποχές η δύναμή της ήταν μεγάλη, καθώς στη δικαιοδοσία της ανήκε η λήψη αποφάσεων, ύστερα από συζήτηση.

Η γερουσία, η οποία διατηρεί τα χαρακτηριστικά της παλαιάς αριστοκρατικής βουλής, αποτελείται από 30 μέλη, εκ των οποίων τα 28 εκλέγονται μεταξύ των ευγενών άνω των 60 ετών. Ο αριθμός συμπληρώνεται από τους δύο βασιλείς. Η θητεία τους είναι ισόβια και οι αρμοδιότητές τους είναι δικαστικές και βουλευτικές: η γερουσία εκδικάζει υποθέσεις που επισύρουν την ποινή του θανάτου, της εξορίας, της

στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων και ετοιμάζει τις προτάσεις προς την Απέλλα. (Hodkinson, 1997).

Οι πέντε έφοροι, που εκλέγονται για ένα έτος από την Απέλλα μεταξύ των πολιτών ηλικίας άνω των 30 ετών. Με την πάροδο του χρόνου αποκτούν μεγάλη δύναμη, αφού ελέγχουν τις πράξεις των αρχόντων, ακόμα και των βασιλέων, την τήρηση των νόμων, την αγωγή των νέων, την εξωτερική πολιτική και γενικά όλη τη δημόσια ζωή. Στο θεσμό αυτό μπορεί κανείς να διακρίνει ένα δημοκρατικό στοιχείο του πολιτεύματος, εφόσον στο αξίωμα του εφόρου μπορεί να αναδειχθεί οποιοσδήποτε πολίτης (Hodkinson, 1997).

Οι δύο βασιλείς, που απολαμβάνουν ιδιαίτερες τιμές, όπως κατοχή δημόσιων κτημάτων (τεμένη) και αυξημένο μερίδιο στα λάφυρα, αλλά διατηρούν λίγες από τις παλιές αποφασιστικές αρμοδιότητές τους. Προσφέρουν θυσίες στους θεούς, είναι ιερείς του Δία και αναλαμβάνουν την αρχηγία του στρατού κατά τις εκστρατείες. Ωστόσο, μερικοί απ' αυτούς διαδραμάτισαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, ιδίως στην εξωτερική πολιτική της Σπάρτης (π.χ. Αρχίδαμος, Αγησίλαος) (Osborne, 1996).

3.6 ΤΥΡΑΝΝΙΚΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Βασική αιτία για την εγκαθίδρυση τυραννικών καθεστώτων υπήρξε η αύξηση του πλούτου και πράγματι τυραννικά καθεστάτα παρατηρούνται σε πόλεις στις οποίες υπήρξε σημαντική αύξηση των εισοδημάτων από το εμπόριο και τη βιοτεχνία, σε σημείο που να αμφισβητείται η προτεραιότητα της αγροτικής παραγωγής. Η πολιτική αστάθεια, οι κοινωνικές ταραχές και ο φόβος εχθρικών εισβολών δημιουργούσαν δικαιολογημένα ένα κλίμα ανασφάλειας, γεγονός που συχνά ευνοούσε τις προσπάθειες των τυράννων να πάρουν και να διατηρήσουν με τη βία την εξουσία.

Οι τύραννοι προέρχονταν από την τάξη των ευγενών, όμως η δυνατότητα εκμετάλλευσης των πόρων μιας ολόκληρης πόλης τους οδηγούσε σε μια μεγαλοπρέπεια που δεν μπορούσε να τη συναγωνιστεί κανένας μεμονωμένος αριστοκρατικός οίκος. Η κατάληψη της εξουσίας γινόταν με πραξικοπηματικό τρόπο

και συνήθως προετοιμαζόταν με μια συνωμοτική διαδικασία (Mitchell και Rhodes, 1997).

Ο τύραννος καταλάμβανε την ακρόπολη με τη βοήθεια σωματοφυλακής, εξόριζε τους πιο επικίνδυνους πολιτικούς αντιπάλους και κρατούσε άλλους ως ομήρους. Σε πολλές πόλεις η τυραννίδα επικράτησε αναίμακτα. Σε άλλες η αριστοκρατία ανατράπηκε βίαια, όπως στην περίπτωση της Κορίνθου, όπου ο Κύψελος εξόντωσε ή εξόρισε όλους τους Βακχιάδες και δήμευσε την περιουσία τους. Πολύ λίγες φορές η εγκαθίδρυση τυραννίδας είχε ως συνέπεια την αναστολή των νόμων που ίσχυαν. Αντίθετα, οι τύραννοι παρουσίαζαν κατά κανόνα ένα φιλολαϊκό πρόσωπο, συμπληρώνοντας το ισχύον δίκαιο με διατάξεις ευνοϊκές για τις κατώτερες τάξεις (Πάτσης, 1995).

Σε πολλές περιπτώσεις, οι ίδιοι οι τύραννοι δεν έπαιρναν δημόσια αξιώματα, αλλά αρκούσαν να διορίζουν σ' αυτά πρόσωπα της εμπιστοσύνης τους (συγγενείς, κατά προτίμηση τους γιους τους). Μ' αυτόν τον τρόπο, η τυραννίδα γινόταν οικογενειακή κυβέρνηση, και από ισόβια έτεινε να μεταβληθεί σε κληρονομική. Οι αντιδράσεις στις δυναστικές μεθόδους διακυβέρνησης υποχρέωναν τους τυράννους να εξαντλούν τη σκληρότητά τους, κυρίως σε εκείνους που τους αμφισβητούσαν το δικαίωμα να κυβερνούν (Πάτσης, 1995).

Εφόσον επιδίωξη των τυράννων ήταν κυρίως η προσωπική προβολή και η αύξηση της περιουσίας τους, προτιμούσαν να ακολουθούν φιλειρηνική πολιτική. Εξάλλου, γνώριζαν ότι ενδεχόμενη αποτυχία σε περίπτωση πολέμου (οπότε είναι δυσχερής ο έλεγχος των πολιτών), θα τους στοιχίζε πιθανότατα τη ζωή. Φρόντιζαν μάλιστα να είναι μεταξύ τους αλληλέγγυοι και αντιμετώπιζαν την εχθρότητα των ολιγαρχικών ως κοινό κίνδυνο. Σε πολλές περιπτώσεις, οι τύραννοι εξασφάλισαν την εύνοια των κατώτερων στρωμάτων με τη βελτίωση των υλικών συνθηκών της ζωής. Αύξησαν την καλλιεργήσιμη γη με εκχερσώσεις και δημεύσεις των περιουσιών των ευγενών, ώστε να δημιουργηθούν νέοι κλήροι γης για τους ακτήμονες και απαγόρευσαν την εισαγωγή δούλων, προκειμένου να προστατέψουν το εισόδημα των βιοτεχνών και των τεχνιτών. Αρκετοί τύραννοι ανέλαβαν να εκτελέσουν τεράστια οικοδομικά προγράμματα, δημόσια έργα κοινής ωφελείας και ευνόησαν τις τέχνες. Τα έργα του

Περίανδρου στην Κόρινθο, του Πολυκράτη στη Σάμο και του Πεισίστρατου στην Αθήνα είναι περιώνυμα (Osborne, 1996).

Το καθεστώς των τυράννων δεν επικράτησε σε καμιά πόλη μόνιμα, αλλά αφού πρόσφερε τις υπηρεσίες που περίμεναν τα κατώτερα στρώματα, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην υλική ευημερία, εξαφανίστηκε γρήγορα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, έδωσε τη θέση του στη δημοκρατία. Φαίνεται ότι ο λαός είδε στο πρόσωπο των τυράννων το μέσο για την απαλλαγή του από την εξουσία των αριστοκρατικών και όταν ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε, δεν υπήρχε πια λόγος να τους ανέχεται και τους καθαίρεσε (Mitchell & Rhodes, 1997).

3.7 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Όσον αφορά στη σύγκριση των πόλεων της ηπειρωτικής Ελλάδας και των αποικιακών πόλεων υπάρχουν μεγάλες διαφορές, τόσο όσο προς την μορφολογική σύσταση των πόλεων, όσο και προς την οργάνωσή τους. Οι μητροπόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας είναι βασισμένες στο οργανικό σύστημα ανάπτυξης με μεγάλη ανισοκατανομή του χώρου μέσα στον αστικό ιστό, δηλαδή τη συσσώρευση αστικής γης σε αριστοκρατικές οικογένειες. Στην ουσία οι αριστοκράτες της εποχής κατέχουν μεγάλο ποσοστό γης εντός και εκτός των τειχών της πόλης, δημιουργώντας έτσι έναν κυκεώνα προβλημάτων προς τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις που κατοικούσαν στα όρια της πόλης.

Όπως προαναφέρθηκε, οι αποικιακές πόλεις κατασκευάζονται και ιδρύονται με διαφορετικό μορφολογικό σύστημα σε σχέση με τις μητροπόλεις τους. Ακολουθούν ένα σύστημα οργανικής ανάπτυξης, αλλά με στοιχεία ισοκατανομής της γης εντός και εκτός των τειχών της πόλης, γεγονός που τις καθιστά διαφορετικές από τις μητροπόλεις τους, αλλά και πιο απελευθερωμένες σε σχέση με τον τρόπο ζωής και ανάπτυξης. Συγκριτικά όμως, οι αποικιακές πόλεις διαθέτουν όλα τα γνωρίσματα της μητρόπολης, είναι δηλαδή στην ουσία μια κοινωνία που αποτελεί μικρογραφία της μητρόπολης που βρίσκεται στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Επομένως, θεσμικά αλλά και πολιτικά τις περισσότερες φορές η αποικία ακολουθεί το πολίτευμα της μητρόπολης είτε αυτό είναι αριστοκρατικό, είτε τυραννικό, είτε δημοκρατικό. Η βασική διαφορά είναι με ποιον τρόπο κατασκευάζονται οι πόλεις και κατά πόσο παίζει ρόλο η επίδραση του εκάστοτε πολιτεύματος. Όπως προαναφέρθηκε, υπάρχουν σημαντικές πολεοδομικές διαφορές μεταξύ πόλεων με αριστοκρατικά, τυραννικά και δημοκρατικά πολιτεύματα. Η μορφή που παρουσιάζει η πόλη διαφοροποιείται σε σχέση με τη μορφή του πολιτεύματος, διότι εμφανίζονται πόλεις με πιο προοδευτικές πολεοδομικές παρεμβάσεις στον χώρο, όπως δρόμοι που οδηγούν στην Αγορά και σε χώρους συνάθροισης των κατοίκων. Σύστημα δρόμων, το οποίο οδηγεί στην κατοικία του ανώτατου άρχοντα της πόλης δημιουργώντας μια εικόνα ότι όλη η πόλη ελέγχεται από αυτόν, εμφανίζεται σε πόλεις με αριστοκρατικά πολιτεύματα.

Τέλος, πόλεις με τυραννικό πολίτευμα έχουν υιοθετήσει το οργανικό σύστημα ανάπτυξης, που άλλωστε είναι εφάμιλλο και της εποχής που εξετάζεται. Ο χαρακτήρας δε ως προς την πολεοδόμηση της πόλης στηρίζεται σε ένα πιο φιλολαϊκό πρότυπο, καθώς ο ίδιος ο τύραννος παρουσιάζεται ως λαϊκός ηγέτης της πόλης που εμφανίζεται την κατάλληλη στιγμή για την σωτηρία της. Έτσι, αρχικά δεν αλλάζει τον τόπο κατοικίας του, αλλά προσπαθεί μέσα από καλαίσθητα έργα και περίοπτα κτήρια μέσα στην πόλη να αυτοπροβληθεί και να φανεί ως διαμορφωτής τόσο σε πολιτικό όσο και κοινωνικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο τύραννος της Αθήνας Πεισίστρατος, στον οποίον οφείλονται πολλά περίοπτα δημόσια κτήρια αρχιτεκτονικού κάλλους και η διαμόρφωση του πρασίνου της πόλης.

Καταλήγοντας, η μορφή της πόλης και η αστική διακυβέρνηση αλληλεπιδρούν ως προς την μορφή που θα έχει η πόλη. Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις η αστική διακυβέρνηση παίζει βασικό ρόλο ως προς την πολεοδόμηση της πόλης, και την μορφή που θα έχει ανάλογα με την εξέλιξη του πολιτεύματος. Στην αριστοκρατία για παράδειγμα η μορφή της πόλης έχει απλή μορφή χωρίς πολλά δημόσια κτήρια ενώ με την εξέλιξη των πολιτευμάτων, για παράδειγμα στην τυραννία υπάρχουν περίοπτα και καλαίσθητα κτήρια με σκοπό την αυτοπροβολή του τύραννου. Τέλος στην δημοκρατία και πάντα με την επίδραση της αστικής

διακυβέρνησης έχουμε διαφορετική μορφή πόλης με περισσότερους δημόσιους χώρους και κτήρια αλλά και χώρους συνάθροισης για την άμεση επαφή των πολιτών σε προσωπικό επίπεδο. Βασικός παράγοντας στην μορφολογία της πόλης στην δημοκρατική πόλη όπως προαναφέρθηκε ήταν και η αλλαγή στον σχεδιασμό, με την ανάπτυξη του Ιπποδάμειου συστήματος.

4. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ: "Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ"

Η πολεοδομική εξέλιξη των πόλεων την Κλασική περίοδο έχει την εισαγωγή ενός νέου πρότυπου οργάνωσης του αστικού ιστού, του Ιπποδάμειου συστήματος, το οποίο πρωτοεμφανίζεται στην Μίλητο κατά τον 5ο αιώνα. Όπως προαναφέρθηκε, το Ιπποδάμειο σύστημα στηριζόταν στον σχεδιασμό της πόλης πάνω σε γεωμετρικό κάναβο με ένα σύστημα οριζόντιων και κάθετων δρόμων, προσθέτοντας στην πόλη μια γεωμετρικότητα και μια συνοχή σε σχέση με το σύστημα της οργανικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Hoerfner (1999), οι ελληνικές πόλεις της Κλασικής και Αρχαϊκής περιόδου είχαν σχετικά περιορισμένη έκταση σε αντίθεση με τις πόλεις της Ανατολής, όπου οι πόλεις κάλυπταν πολύ μεγάλες εκτάσεις: χαρακτηριστικό παράδειγμα μεγάλης πόλης ήταν η πόλη της Νινευής, όπου σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, η απόσταση από το ένα άκρο της πόλης στο άλλο απείχε τρεις μέρες δρόμο. Η έκταση που καλύπτει μια πόλη επηρεάζει τον τρόπο συνύπαρξης των κατοίκων, καθώς και τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Μεγάλες και αχανείς πόλεις της Ανατολής, δημιουργούσαν ένα αίσθημα απομόνωσης κάποιων πολεοδομικών τομέων σε σχέση με πιο κεντρικές περιοχές.

Κατά την Κλασική περίοδο δεν υπήρχαν μεγάλες Μητροπόλεις κατοικημένες από ανθρώπους διαφορετικών εθνοτήτων, αλλά από κατοίκους της ίδιας πόλης που γνωρίζονταν σε διαπροσωπικό επίπεδο και είχαν κοινή συνείδηση και, αρκετά συχνά, ίδιες θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι με τη σύσταση των πόλεων της Κλασικής περιόδου εξαπλώνονται οι δημοκρατικοί θεσμοί και, σε πολλές πόλεις του ελλαδικού χώρου, ανορθώνεται το δημοκρατικό πολίτευμα. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών έπαιξε η *Αγορά*, καθώς οι πολίτες μπορούσαν να ανταλλάσσουν πολιτικές απόψεις και ανησυχίες για το μέλλον της πόλης, σε εξωτερικό αλλά και εσωτερικό επίπεδο.

Χαρακτηριστικές είναι οι εκτεταμένες δημόσιες περιοχές και δημόσιοι χώροι που βρίσκονται διάσπαρτοι μέσα στις πόλεις, όπως και ιδιαίτερο φαινόμενο αποτελεί η

"τυποποίηση των οικιών" στις νέες πόλεις και η πολιτιστική σημασία του *άνδρωνα* που στην Κλασική εποχή αποτελεί σήμα κατατεθέν σε κάθε κατοικία.

Η Αθήνα, συγκεκριμένα με το τέλος των Περσικών πολέμων, είχε υποστεί τις μεγαλύτερες καταστροφές από οποιαδήποτε άλλη πόλη της Ελλάδας, καθώς είχε καεί δυο φορές από τους Πέρσες με αποτέλεσμα να χρειάζεται περαιτέρω σχεδιασμό και ανοικοδόμηση. Κάποιες από τις αλλαγές που αναφέρθηκαν ήταν η αντικατάσταση της Παλιάς Αγοράς από τη νέα που τοποθετήθηκε δυτικότερα. Σχετικά όμως με τη δημόσια χρήση γης, μια μεγάλη έκταση χρησιμοποιήθηκε στην πόλη για την ανέγερση μνημείων και δημόσιων οικοδομημάτων. Οι ναοί παρέμειναν δυσπρόσιτοι σχετικά, αλλά ορατοί από όλους σε κάθε σημείο της πόλης ως τοπόσημα.

4.1 ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Όλες οι πόλεις της αρχαίας Ελλάδας και ειδικότερα της Κλασικής περιόδου διαιρούνται σε δυο τομείς, την περιοχή του κέντρου και την περιοχή της κατοικίας. Το κέντρο της πόλης εκφράζει τον συλλογικό τομέα της πόλης και των κοινωνικών και πολιτικών δραστηριοτήτων που λαμβάνουν μέρος σε αυτό. Γενικά η σημασία του κέντρου αποκτά άλλη σημασία όταν η αίσθηση της συλλογικότητας υπερέχει σε μια κοινωνία και επικρατεί η κοινή λογική του συμφέροντος και η ανάπτυξης της πόλης.

Ωστόσο, η αίσθηση της συλλογικότητας και της κοινής πολιτικής γνώμης στην πόλη της Αθήνας άρχισε να διαβάλλεται λόγω ανάπτυξης και ολιγαρχικών συνειδήσεων, γεγονός που τελικά οδήγησε σε πολέμους, καταστροφές και στη φθορά του συστήματος της "τέλειας δημοκρατίας" (Σαρηγιάννης, 2000: 121).

4.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΑΣΤΟΥ ΙΣΤΟΥ

Σχετικά με τη μορφολογία του αστικού ιστού της πόλης της αρχαίας Αθήνας, ακολουθούσε τον τρόπο ανάπτυξης της οργανικής φυσικής εξέλιξης της πόλης με όλα τα χαρακτηριστικά της πόλης τέτοιου είδους. Υπήρχε, δηλαδή, η Αγορά στον πυρήνα του αστικού ιστού και όλοι οι παρακείμενοι δρόμοι της Αγοράς συνέκλιναν ακτινωτά προς αυτή, δημιουργώντας έτσι ένα σύστημα κεντρικότητας και πολικότητας της Αγοράς. Ο αστικός ιστός της πόλης δεν παρουσίαζε καμία γεωμετρικότητα. Αντιθέτως, με βάση το οδικό δίκτυο δημιουργούσε ένα δαιδαλώδες σύστημα δρόμων

και στενών μέσα στην πόλη, οι οποίοι χώριζαν δυσανάλογα τα οικοδομικά τετράγωνα σε μέγεθος και σχήμα (Hoerfner, 1999).

Μετά τους Περσικούς πολέμους και με πρωτεργάτη τον Θεμιστοκλή, η πόλη των Αθηνών παίρνει διαφορετική μορφή, καθώς έχουμε την ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης πόλης. Με πρωτοβουλία του Θεμιστοκλή κατασκευάζονται τα Μακρά Τείχη που συμπεριλαμβάνουν τον αστικό ιστό της πόλης, αλλά και τον Πειραιά, αφήνοντας ελάχιστους δήμους των Αθηναίων έκτος του αμυντικού τείχους. Η ανάπτυξη της πόλης επεκτείνεται κυρίως στη βορειοανατολική και βόρεια πλευρά και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της τότε εποχής, η Αθήνα, μαζί με τον Πειραιά, είναι η μεγαλύτερη ελληνική πόλη των Κλασικών χρόνων με πληθυσμό περίπου 50.000 κατοίκων. Ωστόσο, με τον τεράστιο αριθμό των δούλων που υπάρχουν εκείνη την εποχή, ο πραγματικός πληθυσμός των Αθηνών ξεπερνά τις 400.000 κατοίκους, ενώ κάποιες εκτιμήσεις αναφέρουν ότι μαζί με τους δούλους η Αθήνα ξεπέρασε την εποχή του Περικλή τους 500.000 κατοίκους (Camp, 1986).

Με το νέο προγραμματισμό της πόλης των Αθηνών ιδρύονται νέα τμήματα στην πόλη και συγκεκριμένα, κατασκευάζονται δρόμοι βάσει προκαθορισμένου σχεδίου και δημιουργούνται νέα οικοδομικά τετράγωνα σε κάποιες περιοχές, με ίδιο σχήμα και μέγεθος τις περισσότερες φορές. Στις παλαιές συνοικίες δεν υπήρξε κατάτμηση γης, επομένως οι συνθήκες ιδιοκτησίας παρέμειναν όπως ήταν, αλλά είχαν τη δυνατότητα να αναμορφωθούν και να ανοικοδομηθούν (Τραυλός, 1993).

Η κατασκευή των ιερών και των ναών έγινε 30 χρόνια μετά την καταστροφή από τους Πέρσες, καθώς οι Αθηναίοι πολίτες είχαν συμφωνήσει με ψήφισμα στην εκκλησία του δήμου να μην αποπερατώσουν τα ιερά που είχαν καταστρέψει οι Πέρσες, ούτως ώστε να θυμούνται την τότε καταστροφή. Με πρωτοβουλία του Περικλή υλοποιήθηκε ένα σχέδιο ανέγερσής των ναών και των ιερών σε όλον τον αστικό ιστό της πόλης. Το κέντρο της πόλης των Αθηνών ξαναχτίστηκε με βάση το παλαιό πολεοδομικό σχέδιο που είχε εφαρμοστεί επί Κλεισθένη με μόνη τροποποίηση την επέκταση της Αγοράς προς τη βόρεια πλευρά της Ακρόπολης, καθώς και μια αναμόρφωση του δημόσιου χώρου από τη βόρεια πλευρά. (Τραυλός, 1993)

Η παλαιά Αγορά, η οποία ήταν χωροθετημένη στη βορειοανατολική πλευρά της Ακρόπολης, αντικαταστάθηκε από μια μεγαλύτερη Αγορά στη δυτική πλευρά, όπου χτίστηκαν τα κυριότερα δημόσια κτίρια και συγκεκριμένα στις παρυφές του λόφου του Αγοραίου Κολωνού. Μεταξύ αυτών είναι η Στοά του Άρχοντος Βασιλέως, το Βουλευτήριο για τους 500 βουλευτές και το Πρυτανείο, το οποίο είχε κυκλικό σχήμα με τη μορφή θόλου (Τραυλός, 1993).

Με την άνοδο του Κίμωνά έχουμε την ανέγερση δύο στοών, της Ποικίλης και της στοάς των Ερμών στον χώρο της νέας Αγοράς, ωστόσο έχουμε και την οικοδόμηση του ιερού του Θησέα στην παλαιά Αγορά, γεγονός που δείχνει τη φύση των δύο δημοσίων χώρων, οι οποίοι χρησιμεύουν ως χώροι για την κατασκευή δημοσίων κτιρίων. Στην παλαιά Αγορά τοποθετείται και η εμπορική αγορά, η μεγαλύτερη του είδους της στον ελλαδικό χώρο, όπου, όπως και στα ανατολίτικα παζάρια, πωλούνταν κάθε είδους εμπορεύματα από όλο τον τότε γνωστό κόσμο, καθώς ο Πειραιάς αποτελούσε και το μεγαλύτερο λιμάνι της Κλασικής περιόδου. Ο ενδιάμεσος χώρος μεταξύ των δύο αγορών σχημάτιζε ένα μεγάλο δρόμο, ο οποίος ήταν εντυπωσιακός και μεγαλοπρεπής, όπου μαζί με το Δίπυλο και το Πομπείο είχε μήκος ενός χιλιομέτρου και κατέληγε στην ανατολική πλευρά της παλαιάς αγοράς στην οδό των Τριπόδων (Τραυλός, 1993).

Εκτός των τειχών μέσα σε άλση και αλσύλλια βρίσκονταν τα μεγάλα γυμνάσια, τα οποία δεν ήταν μόνο χώροι διδασκαλίας και σωματικής άσκησης, αλλά λειτουργούσαν και ως χώροι αναψυχής. Γενικά οι πόλεις της Κλασικής περιόδου δεν ήταν απλοϊκές και άχρωμες, αλλά αντιθέτως είχαν μεγαλοπρεπείς δημόσιες περιοχές, διακοσμημένες με αρχιτεκτονικό και μοντέρνο για την εποχή στυλ. Στις άκρες των οδών και στις δημόσιες πλατείες υπήρχαν κρήνες, μνημεία και αγάλματα ήταν αφιερωμένα σε διάφορες θεότητες της αρχαίας ελληνικής θρησκείας (Τραυλός, 1993).

Οι ναοί στην πόλη βρίσκονται χτισμένοι στους λόφους και σε υψηλούς χώρους για να έχουν το στοιχείο της ορατότητας από όλα τα σημεία της πόλης. Όλα τα νέα οικοδομήματα της Ακρόπολης των Αθηνών έγιναν σε σημεία που ορατά από όλη την πόλη, ενώ ιδιαίτερα εντυπωσιακή ήταν η επιλογή της τοποθεσίας των δημοσίων

κτιρίων που σκοπό είχαν να δημιουργήσουν μια προοπτική εντύπωσης σε κάθε πολίτη και επισκέπτη που έμπαινε στην πόλη. Ο ναός της Νίκης στην Ακρόπολη είναι το πιο λαμπρό παράδειγμα δημόσιου κτιρίου: η θέση και το σχήμα του ναού εναρμονίζεται απόλυτα με τον χώρο, καθώς έμπαινε ο επισκέπτης από τα Προπύλαια, (Τραυλός, 1993).

4.3 ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Στην Αθήνα, όπως και σε κάθε κλασσική πόλη του 5ου αιώνα, το κέντρο ξεχωρίζει με μεγαλόπρεπη και πολυτελή κτίρια και προσεγμένες αρχιτεκτονικά κατασκευές. Ανάλογα με τον τρόπο ανάπτυξης της πόλης, οργανική ή ιπποδάμεια, το κέντρο γίνεται αμέσως αντιληπτό βάσει της διάταξης των κτιρίων και της γεωμετρικότητας του.

Συνήθως η διασταύρωση των κυριότερων οδών και αξόνων της πόλης σχηματίζει ένα πλαίσιο κτιρίων γύρω από την κεντρική δημόσια πλατεία (*Αγορά*) που ορίζεται σαν κέντρο. Σε άλλες πόλεις, το κέντρο σχηματίζεται από συγκρότημα πλατειών που συνήθως αυτό συναντάται σε πόλεις με οργανική ανάπτυξη, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, σε Ιπποδάμειες πόλεις το κέντρο ορίζεται με βάση τις γεωμετρικές και ορθογώνιες συνθέσεις της πόλης (Camp, 1986).

Γενικά το κέντρο περιλάμβανε κτίρια δημόσιας κεντρικής διοίκησης, ιερά, ναούς και εμπορικούς χώρους, πολιτικούς χώρους, χώρους δικαιοσύνης και χώρους πολιτιστικών και πολιτισμικών εκδηλώσεων. Η "Αγορά" ήταν στο κέντρο της πόλης και αρχικά χρησιμοποιούταν μόνο για τις συναθροίσεις των πολιτών του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ωστόσο, με το πέρασμα των αιώνων, εκφυλίστηκε σε βαθμό που χρησιμοποιούταν μόνο για εμπορικές συναλλαγές και εμπορικές πράξεις (Camp, 1986).

Η Αγορά των Αθηνών κατά την Αρχαϊκή εποχή είχε διαφορετική μορφή από ότι στην Κλασσική. Η αλλαγή έγινε λόγω της πυρπόλησης των Αθηνών από τους Πέρσες στους Περσικούς πολέμους μετά από πενήντα χρόνια από την καταστροφή της πόλης. Στην Αρχαϊκή εποχή ο χώρος της Αγοράς αποτελούταν από εννέα δημόσια κτήρια που είχαν κατασκευαστεί ώστε να φιλοξενούν τις ανάγκες την διακυβέρνησης της πόλης. Τα σημαντικότερα κτήρια ήταν:

1. Λεωκόρειον

Το Λεωκόρειον ήταν μικρός περίβολος αφιερωμένος σε γυναικείες θεότητες. Ήταν το σημείο όπου δολοφονήθηκε ο γιος του Πεισίστρατου, Ίππαρχος από τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα το 514 π.Χ..

2. Ο Βωμός των 12 Θεών

Ήταν ένας βωμός με μικρό περίβολο γύρω του. Ήταν αφιερωμένος στους 12 θεούς του Ολύμπου. Κατά τον Θουκυδίδη τον βωμό κατασκεύασε ο εγγονός του Πεισίστρατου και γιος του Ιππία, Πεισίστρατος ο Νεώτερος όταν ήταν επώνυμος άρχοντας της Αθήνας το 522 π.Χ.. Ήταν κατασκευασμένος στο σημαντικότερο σταυροδρόμι και από αυτόν ξεκινούσε η μέτρηση των οδικών αποστάσεων.

3. Ο Ναός του Δία

Ήταν ένα μικρό οικοδόμημα αφιερωμένο στον Δία, ο ναός θα καταστραφεί από τους Πέρσες και κατά τους Κλασικούς χρόνους χτίστηκε στη θέση του μία στοά που πήρε το όνομα του θεού, η Στοά του Διός Ελευθερίου.

4. Ναός του Απόλλωνα Πατρώου

Ο Ναός του Απόλλωνα Πατρώου ήταν ένας μικρός ναός αφιερωμένος στον Απόλλωνα ως γενάρχη (Πατρώο) των Ιώνων και κατά συνέπεια, των Αθηναίων.

5. Μητρώον

Το Μητρώον ήταν ο ναός της Μητέρας των Θεών, Ρέας. Στο κτήριο αυτό συνήθιζαν να φυλάνε τα αρχεία της πόλης δίνοντας τη σημερινή σημασία στον όρο Μητρώο.

6. Παλαιό Βουλευτήριο

Χτισμένο γύρω στο 500 π.Χ., το Βουλευτήριο ήταν ένα τετράγωνο οικοδόμημα με πέντε δωρικούς κίονες στη νότια πλευρά του, όπου βρισκόταν και η είσοδος. Ήταν το μέρος όπου συνεδρίαζαν οι βουλευτές της Βουλής των Πεντακοσίων. Αποτελείτε από ένα ξύλινο αμφιθέατρο στο εσωτερικό του.

7. Το Πρυτανικό

Πιθανολογείται ότι ήταν η κατοικία του Πεισίστρατου και ότι οικοδομήθηκε μεταξύ 550 π.Χ. και 525 π.Χ.. Στους χρόνους της δημοκρατίας χρησίμευσε ως εντευκτήριο για τους Πρυτάνεις της Βουλής όπου εκεί σιτίζονταν και ξεκουράζονταν. Στα επόμενα χρόνια τη θέση του κατέλαβε η Θόλος που χρησιμοποιούνταν για τον ίδιο σκοπό.

8. Αιάκειον

Ο μεγάλος αυτός υπαίθριος περίβολος (26.5μ. x 31μ.), ταυτιζόταν μέχρι πρόσφατα με το χώρο συνεδρίασης της Ηλιαίας. Ακόμα το *Αιάκειον* ήταν χώρος λατρείας του Αιακού και ήταν ένα μικρό περιφραγμένο αλσύλλιο.

9. Νοτιοανατολική κρήνη

Πρόκειται για μία κρήνη η οποία κατασκευάστηκε στα χρόνια του Πεισίστρατου. Ήταν δωρικού ρυθμού και είχε στην πρόσοψη τρεις δωρικούς κίονες (Τραυλός, 1993).

Κατά την Κλασική εποχή και μετά την πυρπόληση των Αθηνών από τους Πέρσες έχουμε την ανοικοδόμηση της πόλης και συνάμα την ανοικοδόμηση και τον επανασχεδιασμό της Αγοράς. Ιδιαίτερα κατά την εποχή του Περικλή χτίζονται πολλά μνημειώδη κτήρια, όπως ο Ναός του Ηφαίστου και τρεις στοές. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι τα εξής:

1. Ποικίλη Στοά

Η Ποικίλη Στοά, ή αλλιώς "Πεισιανάκτειος", χτίστηκε το 460 π.Χ. και είναι η πιο φημισμένη στοά της Αθήνας. Από περιγραφές των αρχαίων ήταν διακοσμημένη με ζωγραφικούς πίνακες επιφανών ζωγράφων της αρχαιότητας από εκεί πήρε και την ονομασία Ποικίλη (ζωγραφισμένη).

2. Βασίλειος Στοά

Η Βασίλειος Στοά ήταν μία δωρική στοά, η παλαιότερη ίσως της Αθήνας όπου χτίστηκε σχεδόν αμέσως μετά την καταστροφή από τους Πέρσες, το 479 π.Χ.. Ήταν η έδρα του Άρχοντος Βασιλέως, απ' όπου πήρε και το όνομα της, ωστόσο ήταν και το σημείο όπου συχνά συνεδρίαζαν τα διάφορα δικαστήρια της Αθήνας.

3. Στοά του Διός Ελευθερίου

Η Στοά ήταν χτισμένη στο σημείο όπου βρισκόταν ο αρχαϊκός ναός του Δία, ήταν και αυτή αφιερωμένη στον Ελευθέριο Δία, προσωνύμιο που του δόθηκε μετά τους Περσικούς Πολέμους. Χτίστηκε γύρω στο 430 π.Χ. και χρησίμευε πιθανόν και αυτή για συνεδριάσεις δικαστηρίων ή άλλων δημόσιων οργάνων.

4. Ναός του Ηφαίστου (*Ηφαιστείον*)

Ο Ναός του Ηφαίστου, γνωστός σήμερα ως Θησείο, είναι ο καλύτερα σωζόμενος αρχαίος ελληνικός ναός. Η κατασκευή του ξεκίνησε το 449 π.Χ. και ολοκληρώθηκε το 444 π.Χ.

5. Νέο Βουλευτήριο

Το Νέο Βουλευτήριο χτίστηκε ακριβώς δυτικά του παλαιού το 425 π.Χ.. Ήταν ένα ορθογώνιο κτήριο με αμφιθέατρο στο εσωτερικό του όπου συνεδρίαζε η Βουλή των Πεντακοσίων.

6. Θόλος

Αυτό το ιδιόμορφο κυκλικό κτίσμα κατασκευάστηκε το 465 π.Χ. και ήταν το εντευκτήριο των Πρυτάνεων της Βουλής. Στο εσωτερικό υπήρχαν και κρεβάτια ώστε να διανυκτερεύουν διάφοροι λειτουργοί του κράτους και στις συνεστιάσεις μπορούσε να χωρέσει μέχρι και 50 άτομα.

7. Νότια Στοά I

Η Νότια Στοά I ήταν μία μεγάλη δωρική στοά στο νότιο μέρος της οποίας, πίσω από την κιονοστοιχία, υπήρχαν 15 δωμάτια όπου στεγάζονταν εστιατόρια για την σίτιση

4.4 ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Οι πολιτικοί χώροι της Κλασικής Αθήνας ήταν ένα σύμπλεγμα κτιρίων στην περιοχή της Αγοράς τα οποία προσέδιδαν μια αίγλη στην πόλη, καθώς η αρχιτεκτονική τους ήταν μοναδική για τα πρότυπα της εποχής. Οι χώροι αυτοί ήταν οι εξής: το Βουλευτήριο, όπου φυλάσσονταν τα αρχεία της πόλης, η Θόλος, το Στρατηγείο, το Πρυτανείο που ήταν ο αρχικός χώρος των μέτρων και των σταθμών της πόλης και αργότερα ο χώρος σίτισης των βουλευτών, η Άσβεστος Εστία, το Αργυροκοπείο, η Βασίλειος Στοά, οι Πίνακες των Νόμων της πόλης, τα Μητρώα και το ιερό της μητρός των θεών Ρέας και Κυβέλης, όπου φυλάσσονταν ψηφίσματα του δήμου, ιδιωτικά έγγραφα και συμβόλαια, καθώς και επίσημα κείμενα των αρχαίων τραγωδών της πόλης (Camp, 1986).

4.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Οι θρησκευτικοί χώροι στην πόλη της Αθήνας ήταν και αυτοί χωροθετημένοι σε διάφορα σημεία μέσα στον αστικό ιστό, αλλά οι περισσότεροι βρίσκονταν στην ευρύτερη περιοχή του κέντρου της πόλης. Το ιερό του Διόνυσου, οι Ναοί της Δήμητρας και Κόρης, του Πατρώου Απόλλωνα, του Ηφαίστου, και του Άρη, ο βωμός του Δωδεκάθεου, από όπου ήταν η αφετηρία μέτρησης των αποστάσεων, τα αγάλματα των επωνύμων ηρώων, των τυραννοκτόνων, του Διός Ελευθερίου, οι Ερμές, ο δρόμος της πομπής των Παναθηναίων, τα μνημεία των ιππικών αγώνων, τα αγάλματα των νικητών σε αυτούς και τέλος, η Ποικίλη Στοά με τις τοιχογραφίες με θέματα από την αθηναϊκή μυθολογία και ιστορία είναι μερικοί από τους χώρους αυτούς (Camp, 1986).

4.6 ΟΧΥΡΩΣΗ - ΤΕΙΧΗ

Όσον αφορά στην οχύρωση της Αθήνας της Κλασικής περιόδου με το τέλος των αμυντικών Περσικών πολέμων, με πρωτοβουλία του Θεμιστοκλή, προτάθηκε η ανέγερση των Μακρών Τειχών των Αθηνών. Ωστόσο, η κατασκευή των τειχών ξεκίνησε το 461 π.Χ και ολοκληρώθηκε το 455 π.Χ, την εποχή που άρχοντας της πόλης ήταν ο Περικλής.

Τα τείχη τα οποία ένωναν την αρχαία Αθήνα με τον λιμένα του Πειραιά αποτελούνταν από δύο τείχη, το «Βόρειο», (ή «Εξωθεν») και το «Μέσον» Τείχος (ή «Φαληρικό») σε παράλληλη διάταξη, μήκους 40 σταδίων (7 χλμ.) και σε μεταξύ τους απόσταση ενός σταδίου (184 μ.), που φθάνοντας όμως στον Πειραιά περιέκλειαν όλη την πόλη, το λιμάνι και την Πειραιϊκή χερσόνησο, με κύριο ακριβώς στόχο να προστατευθεί η επικοινωνία της Αθήνας με το λιμάνι της. Η συνολική έκταση που περιλάμβαναν τα τείχη κάλυπταν 15.000.000 τ.μ. και περιελάμβαναν όλο τον αστικό ιστό της πόλης, καθώς και την πόλη του Πειραιά, ο οποίος σχεδιάστηκε με τα πρότυπα του Ιπποδάμειου συστήματος (Τραυλός, 1993).

Εκτός όμως των δύο παράλληλων αυτών τειχών υπήρχε και τρίτο, το «Νότιο» που ξεκινούσε από την Αθήνα και κατέληγε στο σημερινό Παλαιό Φάληρο, το οποίο όμως περιλαμβανόταν όμως στα Μακρά Τείχη. Αρχικά το Βόρειο και το Νότιο ήταν τα πρώτα που κτίστηκαν και περιέκλειαν τα δύο τότε επίνεια της Αθήνας, τον Πειραιά και το Φάληρο και ονομάστηκαν Μακρά Τείχη (Τραυλός, 1993).

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, τα Μακρά τείχη κάλυπταν όλη την έκταση του αστικού ιστού, το μήκος του οποίου σε κυκλικό σχήμα ήταν 6.450τ.μ ή 43 στάδια. Τα άλλα αναφερόμενα μήκη των οχυρώσεων των Αθηνών ήταν, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, ο περίβολος του Πειραιά 9.000μ. ή 60 στάδια, το Βόρειο Τείχος 6.000μ. ή 40 στάδια, το Νότιο Τείχος 6.000μ. ή 40 στάδια, το Φαληρικό Τείχος 5.100μ. ή 34 στάδια, ο περίβολος Άστεως 6.450μ. ή 43 στάδια. Επομένως, το συνολικό μήκος των Μακρών Τειχών ήταν 32.550 μ ή 217 στάδια, εκ των οποίων μόνο τα 137 στάδια είχαν φρουρά και ένοπλες περιπόλους (Τραυλός, 1993).

Σχετικά με τις πιο σημαντικές πύλες των Μακρών τειχών, στον περίβολο του Άστεως υπήρχαν δεκατρείς πύλες, με κύρια το "Δίπυλον" - αναφέρεται και ως *Θριάσια Πύλες* - και βρισκόταν στην τοποθεσία του Κεραμικού και συνέδεε τον εξωαστικό χώρο με τον αστικό και τις σημαντικότερες οδούς των Αθηνών¹. Άλλες γνωστές πύλες των Αθηνών ήταν οι εξής: οι Ήριες Πύλες, Αχαρνανικές Πύλες, οι Πύλες του Διόχαρου, οι Πύλες του Αιγέα, οι Διόμειαι Πύλες, οι Ιτώνιες Πύλες, οι Αλαδέ Πύλες, οι Δήμιαι Πύλες, οι Πειραιϊκές Πύλες και η Ιερά Πύλη (Τραυλός, 1993).

4.7 ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Η κατοικία στην ακμή της Κλασικής πόλης ήταν σχετικά μικρή και άνετη χωρίς διακρίσεις πλούτου ή ισχύος, χωρίς ιδιαίτερη όψη προς τον δημόσιο δρόμο και όλη η ιδιωτική ζωή εκτυλισσόταν στο εσωτερικό της με χώρους γύρω από την εσωτερική αυλή και το αίθριο. Ο τύπος αυτός βέβαια της κατοικίας είναι κοινός σε όλη την Μεσόγειο, τόσο σε εκείνη την εποχή όσο και μεταγενέστερα και σε διάφορους πολιτισμούς, όπως τον μουσουλμανικό κόσμο, την Ισπανία, τη Ρώμη, τη Βόρειο Αφρική και την Ανατολή. (Σαρηγιάννης, 2000: 121).

Ο συγκεκριμένος τύπος κατοικίας εκφράζει τόσο την απαραίτητη απομόνωση της οικογενειακής ζωής από τη δημόσια, όσο και την προσαρμογή στις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες του μεσογειακού κλίματος. Στην Αθήνα των Κλασικών χρόνων που αποτελεί μια πόλη οργανικής ανάπτυξης, οι δρόμοι της πόλης είναι στενοί και δαιδαλώδεις, στην ουσία όμως το οδικό δίκτυο υπακούει στην πολεοδομική εξέλιξη της πόλης και συνάμα στην ανάπτυξη της. Παράλληλα, σε πόλεις όπως η Αθήνα οι κατοικίες αναπτύσσονται παράλληλα στο δρόμο και στα διαθέσιμα οικοδομικά τετράγωνα δημιουργώντας έτσι την αίσθηση μιας παρόδιας δόμησης μέσα στον αστικό ιστό της πόλης (Σαρηγιάννης, 2000: 121).

Όσον αφορά στις ιδιωτικές κατοικίες παρέμειναν αρχικά λιτές, τοποθετημένες σε εμβαδό οικοπέδου 200 τετραγωνικών μέτρων. Γύρω από μια μικρή αυλή οργανώνονταν τέσσερις ή πέντε χώροι, ένας από τους οποίους ήταν ο ανδρώνας με

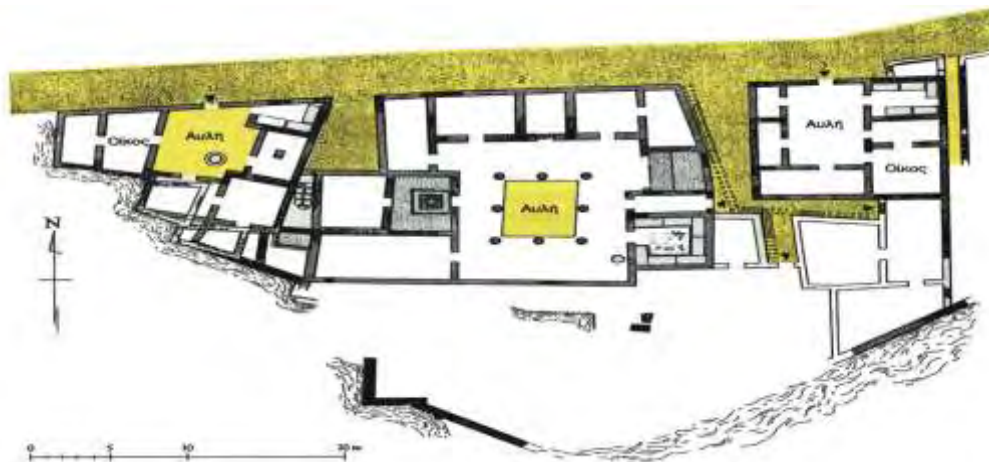
¹ Θουκυδίδης I, 107, 1 Οι σημαντικότερες οδοί της Αρχαίας Αθήνας, ήταν η οδός Ακαδημίας, η οδός Ελευσίνας, η οδός Πειραιώς και η περίφημη Ιερά οδός.

χωρητικότητα πέντε ανάκλιτρα. Η πολυτέλεια αποτελούσε ένα προνόμιο μόνο για το σύνολο του δήμου και όχι για τον ιδιώτη πολίτη, βεβαία με κάποιες εξαιρέσεις στο σύνολο των πολιτών της Αθήνας.

Η κατοικία στην αρχαία Αθήνα είχε μια περίκεντρη οργάνωση γύρω από μια περίστυλη, ορθογώνια εσωτερική αυλή που ονομαζόταν αίθριο. Μέσω του κεντρικού αυτού χώρου του κτιρίου υπήρχε η δυνατότητα πρόσβασης σε όλους τους χώρους της κατοικίας. Στη μέση του αίθριου υπήρχε βωμός, συνήθως αφιερωμένος προς τιμή του Δία και ήταν ο χώρος που περνούσε η οικογένεια τις περισσότερες ελεύθερες ώρες της ημέρας. Συνήθως οι κατοικίες ήταν διώροφες με σύνδεση εσωτερικής σκάλας και στον επάνω όροφο βρισκόταν ο γυναικωνίτης και τα δωμάτια της οικογένειας, ενώ στο ισόγειο ήταν ο ανδρώνας και οι υπόλοιποι βοηθητικοί χώροι της κατοικίας. (Γοσποδίνη, 2001: 54).

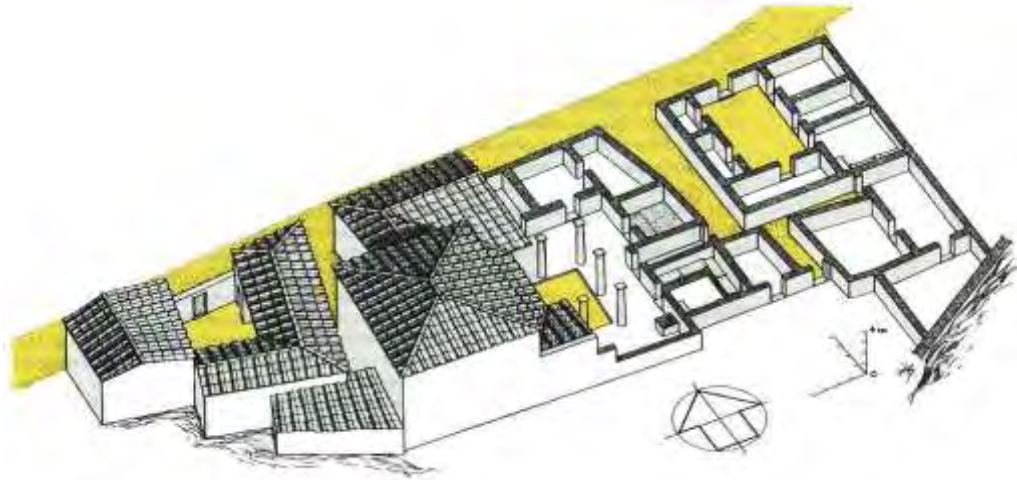
Εικόνα 7: "Αξονομετρική αναπαράσταση κατοικίας της Αρχαίας Αθήνας"

Πηγή: Design Archeology Διαθέσιμο στο <http://designarchaeology.org/historical-reconstructions/city-images/> [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 8: Κάτοψη κατοικίας της Αρχαίας Αθήνας

Πηγή: Design Archeology Διαθέσιμο στο <http://designarchaeology.org/historical-reconstructions/city-images/> [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

4.7 ΠΕΙΡΑΙΑΣ

Η κατασκευή του νέου λιμανιού των Αθηνών ανατέθηκε στον Ιππόδαμο, ο οποίος ήδη είχε σχεδιάσει εκ νέου την πόλη της Μιλήτου. Η πόλη του Πειραιά είχε το πιο πυκνό οδικό δίκτυο και διέθετε τρεις πλατείες. Η μία από αυτές λεγόταν Ιπποδάμειος Αγορά και μαζί με τη δεύτερη αποτελούσαν το κέντρο της πόλης.

Εύλογο είναι το ερώτημα γιατί ο Ιππόδαμος ήταν ο επικεφαλής του σχεδιασμού της πόλης του Πειραιά, παρότι ήταν από την Ιωνία και όχι από την Αθήνα. Η απάντηση εντοπίζεται στην εμπιστοσύνη που έδειξαν οι Αθηναίοι στο πρόσωπό του ως ειδικό στις επιστήμες της γεωμετρίας και της μετεωρολογίας για το σχεδιασμό μιας νέας πόλης με βάση αυτές.

Οι πολίτες της Αθήνας ήθελαν στον Πειραιά να προσελκύσουν έμπορους και ναυτικούς, ανθρώπους δηλαδή εύπορους με απαιτήσεις για άνετες και υγιεινές κατοικίες. Στον Ιππόδαμο λοιπόν, εντόπισαν τον επιστήμονα που θα κατάφερνε το σχεδιασμό μιας τέτοιας πόλης και ως ένδειξη της εκτίμησής τους μάλιστα οι Αθηναίοι του απέμειναν το δικαίωμα του πολίτη.

4.8 Η ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

Αναφορικά με την αστική διακυβέρνηση της πόλης των Αθηνών κατά την Κλασική εποχή, έχουμε την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, καθώς οι μεταρρυθμίσεις που έλαβαν μέρος άλλαξαν το πολιτικό σκηνικό στην πόλη. Οι δυνατότητες που είχαν οι ευγενείς να επεμβαίνουν στα πολιτικά πράγματα και να επιχειρούν την επιβολή ολιγαρχικών ή και τυραννικών καθεστώτων, προκάλεσε αντιδράσεις και οδήγησε στην υιοθέτηση λύσεων που θα απέτρεπαν αυτό το ενδεχόμενο. Στην Αθήνα, το έργο αυτό ανέλαβε να προωθήσει (508-504 π.Χ.) ο Κλεισθένης, προτείνοντας ορισμένες τροποποιήσεις στο πολίτευμα του Σόλωνα και να το αναμορφώσει (Ober, 1993).

Σύμφωνα με τις τροποποιήσεις αυτές, δημιουργήθηκαν δέκα φυλές, που κάθε μια περιλάμβανε πολίτες προερχόμενους από διαφορετικές περιοχές της Αττικής. Με βάση αυτό το σύστημα διαίρεσης των πολιτών, εκλέγονταν ή κληρώνονταν τα μέλη της βουλής και οι άρχοντες. Έτσι, περιορίστηκε ο ρόλος των τοπικών συμφερόντων στη διαμόρφωση της πολιτικής ζωής και εξουδετερώθηκε η επιρροή που ασκούσαν κατά τόπους τα αριστοκρατικά γένη.

Βέβαια με τις κάποιες μεταρρυθμίσεις βάση νόμων και διαχωρισμό των πολιτών ανάλογα με την οικονομική τους επιφάνεια (σεισάχθεια) δημιουργήθηκαν κάποια διαφορετικά στρατόπεδα στην πόλη, που είχαν άμεση επίπτωση και με την διαμόρφωση εγκατάστασης των πολιτών στον αστικό ιστό στην πόλη. Ο διαχωρισμός μεταξύ των τάξεων στην Αθήνα ήταν εμφανής, καθώς στο κέντρο της πόλης κατοικούσαν πολίτες της αστικής τάξης, δηλαδή μέτριοι οικονομικά πολίτες και συνήθως ήταν ζευγίτες - με περιουσία ανά έτος 200 έως 300 μέδιμνους¹ - και θήτες που είχαν αντίστοιχα περιουσία κάτω των 200 μεδίωνων ετησίως. Επίσης συναντούμε και ιππείς που κατέχουν μεγάλες εκτάσεις στο κέντρο της πόλης, όπως

---

¹ Σύμφωνα με την νομοθεσία του Σόλωνα οι Αθηναίοι πολίτες χωριζόταν σε 4 τάξεις με βάση την ποσότητα παραγωγής από τις ιδιόκτητες γαίες τους. α) 500μέδιμνοι, δηλαδή όσοι λάμβαναν ετησίως τουλάχιστον 500 μέδιμνους από την ατομική κτηματική ή κινητή περιουσία τους β) Ιππείς, δηλαδή όσοι είχαν ετήσια ατομική κτηματική ή κινητή περιουσία μεταξύ 300 και 500 μεδίωνων γ) Ζευγίτες, όσοι είχαν ετήσια ατομική κτηματική ή κινητή περιουσία να κυμαίνεται στους 200 έως 300 μέδιμνους. δ) Θήτες, όσοι είχαν ετήσια ατομική κτηματική ή κινητή περιουσία να κυμαίνεται κάτω από τους 200 μέδιμνους

σπίτια και μαγαζιά, τα οποία ενοικιάζαν σε τεχνίτες και εμπόρους. Τα ποσοστά των οικονομικών τάξεων μέσα στο σύνολο των πολιτών υπολογίζονται ως εξής: Αυτοαπασχολούμενοι και ημερομίσθιοι: τον 5ο αιώνα 50-55%, τον 4ον αιώνα από 60 έως 70%. Μεσαία στρώματα: τον 5ο αιώνα 40-45%, τον 4ο αιώνα 24-26% και ανώτερα στρώματα: 5%.

Στον Πειραιά και στις κατοικίες κοντά στα τείχη της πόλης, έχουμε την ύπαρξη μόνο *θητών, μετοίκων και δούλων*, δημιουργώντας έτσι ένα αίσθημα κατωτερότητας, καθώς εδώ κατοικούσαν τα χαμηλότερα στρώματα. Δικαίωμα στα κοινά της πόλης είχαν μόνο οι *θήτες* που, παρόλο που ήταν οικονομικά ασθενέστεροι, είχαν δικαίωμα ψήφου και συμμετοχή σε όλες τις διαδικασίες της εκκλησίας του δήμου. Με την σύνδεση του Πειραιά με το κέντρο της πόλης, αλλά και τη ρυμοτομία εντός των τειχών να ενώνει κάθε σημείο της πόλης με τον αστικό πυρήνα και την Αγορά, αναπτύχθηκε μια αίσθηση ομονοίας και συλλογικότητας όλων των κατοίκων, ασχέτως της κοινωνικής τους θέσης ή της οικονομικής τους επιφάνειας.

Με την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών, οι δικαιοδοσίες της βουλής και της εκκλησίας του δήμου διευρύνθηκαν, ενώ αντίθετα μειώθηκαν οι εξουσίες των αρχόντων που προέρχονταν από την τάξη των ευγενών. Με την καθιέρωση του οστρακισμού, εκείνοι που πριν είχαν τη δύναμη να ανατρέψουν το καθεστώς, αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο της εξορίας και έτσι η δημοκρατία προστατευόταν από τους εχθρούς της (Ober, 1993).

Μερικές δεκαετίες αργότερα, ορισμένες ρυθμίσεις σε επιμέρους ζητήματα οδήγησαν στην οριστική αναμόρφωση του πολιτεύματος: το 462 π.Χ., ύστερα από πρόταση του Εφιάλτη, αρχηγού του δημοκρατικού κόμματος, περιορίστηκαν οι εξουσίες του Αρείου Πάγου, του οποίου τα μέλη προέρχονταν από την τάξη των ευγενών (Πάτσης, 1995).

Τέλος, το 451 π.Χ. ψηφίστηκε νόμος που εισηγήθηκε ο Περικλής, σύμφωνα με τον οποίο πολιτικά δικαιώματα αποκτούσαν μόνο εκείνοι των οποίων και οι δύο γονείς ήταν Αθηναίοι πολίτες. Αυτή η ρύθμιση αφαιρέσε κάθε δυνατότητα ενίσχυσης της δύναμης των ευγενών, μέσω επιγαμιών με ισχυρά αριστοκρατικά γένη άλλων πόλεων. Η επικράτηση της δημοκρατίας, αν και είχε ως συνέπεια τον περιορισμό των

δικαιωμάτων των αριστοκρατών, δεν σήμαινε και αποκλεισμό τους από τα αξιώματα της πόλης (Πάτσης, 1995).

Αντίθετα, στις περισσότερες περιπτώσεις οι αριστοκρατικοί είχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να αναρριχηθούν σ' αυτά. Οι περισσότεροι από τους στρατηγούς που κυβέρνησαν την Αθήνα κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα (Θεμιστοκλής, Κίμων, Περικλής, Αλκιβιάδης) ανήκαν στην αριστοκρατική οικογένεια των Αλκμεωνιδών. Μόνο μετά το θάνατο του Περικλή κυβέρνησαν και πολίτες που δεν ανήκαν σε αριστοκρατικά γένη. Στο δημοκρατικό πολίτευμα παρατηρείται η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα, εκατοντάδες πόλεις που συμμετείχαν στην Αθηναϊκή συμμαχία είχαν δημοκρατικά καθεστώτα, κατά το πρότυπο της Αθήνας.

Οι θεσμοί της αθηναϊκής δημοκρατίας μοιάζουν με τους θεσμούς της νεότερης δημοκρατίας, αλλά εν μέρει διαφέρουν από αυτούς. Κοινά γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας κατά των νεοτέρων δημοκρατιών είναι :

- Η λαϊκή κυριαρχία
- Η απόλυτη ισότητα των πολιτών
- Η ανεξαρτησία των δικαστικών αρχών

Η αθηναϊκή δημοκρατία εφήρμοσε τη λαϊκή κυριαρχία όχι δια αντιπροσώπων, αλλά άμεσα, ήταν δηλαδή όχι κυβέρνηση από το λαό για το λαό, αλλά κυβέρνηση του λαού για το λαό. Το κράτος δεν διακρινόταν από τους πολίτες, αλλά ταυτιζόταν με αυτούς, καθώς αυτοί νομοθετούσαν, κυβερνούσαν και δίκασαν. Οι πολίτες δεν ήταν μόνον ίσοι, αλλά και είχαν ίσες ευκαιρίες προκειμένου να ασκήσουν τα δικαιώματά τους. Έτσι συμμετείχαν στα κοινά ενεργώς και ήταν πλήρως ενήμεροι για όλες τις δημόσιες υποθέσεις (Ober, 1993).

4.9 Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΧΩΡΟ

4.9.1 Η εκκλησία του Δήμου

Η συμμετοχή στην εκκλησία του δήμου αποτελούσε προνόμιο όλων των ελεύθερων πολιτών που είχαν εκτελέσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, επομένως

βρίσκονταν στην ηλικία τουλάχιστον των 20 ετών. Στην Αθήνα, από το 451 π.Χ., όπως έχει ήδη αναφερθεί, το δικαίωμα αυτό αναγνωριζόταν μόνο σε όσους είχαν και τους δύο γονείς Αθηναίους πολίτες, μια ρύθμιση που μάλλον τέθηκε σε ισχύ κατά την κλασική περίοδο στις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Οι άνδρες που είχαν κηρυχθεί άτιμοι, οι οποίοι είχαν χάσει δηλαδή προσωρινά ή μόνιμα τα πολιτικά τους δικαιώματα, αποκλείονταν από τις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου (Dougherty και Kurke, 1993).

Η εκκλησία του δήμου συνεδρίαζε σε συγκεκριμένα σημεία στην πόλη των Αθηνών όπου αυτά ήταν η Πνύκα, η Αγορά στην ναό του Ηφαίστου και τέλος το θέατρο του θεού Διόνυσου. Σημεία στην πόλη όπου αποτελούσαν τον πυρήνα της και πιο συγκεκριμένα ο χώρος της Αγοράς και το θέατρο του Διόνυσου, που καθημερινά φιλοξενούσε την μεγάλο ποσοστό των Αθηναίων πολιτών.

Η εκκλησία συνεδρίαζε σε τακτά χρονικά διαστήματα, αλλά όπως είναι φυσικό, όταν παρουσιαζόταν ένα σοβαρό πρόβλημα, γίνονταν και έκτακτες συνεδριάσεις. Οι συνεδριάσεις, τακτικές και έκτακτες, ανέρχονταν σε 40 περίπου το χρόνο. Οι εργασίες άρχιζαν νωρίς το πρωί και τέλειωναν με τη δύση του ήλιου. Τον 5ο π.Χ. αιώνα τόπος των συνεδριάσεων ήταν η Πνύκα, η Αγορά ή το θέατρο του Διονύσου. Καθήκοντα προέδρου ασκούσε ο επιστάτης των πρυτάνεων, ενώ οι πρυτάνεις είχαν και την φροντίδα της τήρησης της τάξης, με τη βοήθεια ενός σώματος από Σκύθες τοξότες. Πριν από την έναρξη των συζητήσεων εφαρμοζόταν ένα τελετουργικό, με θυσίες και επικλήσεις στους θεούς προκειμένου να βοηθήσουν τους πολίτες ώστε να πάρουν τις σωστές αποφάσεις (Dougherty και Kurke, 1993).

Η εκκλησία του δήμου ψήφιζε νέους νόμους, εξέλεγε ορισμένους από τους άρχοντες, έλεγχε όλα τα όργανα της διοίκησης και είχε δικαίωμα να επιβάλλει τις ποινές του θανάτου, της εξορίας και της δήμευσης της περιουσίας. Αποφάσιζε για την κήρυξη πολέμου, τη σύναψη ειρήνης και την υπογραφή συμμαχιών. Σε περίοδο πολέμου αποφάσιζε για τον αριθμό των στρατιωτών που θα επιστρατεύονταν, όριζε τους στρατηγούς και έδινε οδηγίες για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Έπαιρνε ακόμα αποφάσεις σχετικά με το επισιτιστικό πρόβλημα της πόλης και ψήφιζε νόμους που αφορούσαν σε οικονομικά ζητήματα, όπως, για παράδειγμα, τα

μέτρα και σταθμά, τη λειτουργία των τελωνείων και τη νομισματική πολιτική της πόλης. Στις περιπτώσεις που οι αποφάσεις της εκκλησίας ήταν ιδιαίτερα κρίσιμες για την πόλη, επιβαλλόταν η συμμετοχή όσο το δυνατόν περισσότερων πολιτών, ώστε οι αποφάσεις να αντιπροσωπεύουν πραγματικά τη γνώμη των όλων (Dougherty C. και Kurke, 1993).

Ίσως φαίνεται εντελώς εξωπραγματικό το γεγονός ότι στην Αθήνα, το σύνολο των πολιτών αποφάσιζε για πολύ λεπτά ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, για τα οποία ήταν απαραίτητη η γνώση των διεθνών πολιτικών συνθηκών και των επιδιώξεων πολλών άλλων ελληνικών πόλεων. Η επιτυχία στη λειτουργία του συστήματος οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην προηγούμενη εξέταση όλων των ζητημάτων από τα 500 μέλη της αθηναϊκής βουλής. Γι' αυτό και υπήρχαν αυστηρά κριτήρια στην επιλογή των βουλευτών, ούτως ώστε η προετοιμασία των θεμάτων να είναι όσο το δυνατόν αρτιότερη. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος που διέτρεχε η αθηναϊκή εκκλησία προερχόταν από την υπερβολικά μεγάλη δύναμη που αποκτούσαν οι δεινοί ρήτορες.

Η συναισθηματική επιρροή που ασκούσε η δεξιοτεχνική χρήση του λόγου οδηγούσε πολλές φορές στην έξαψη των παθών και έτσι, οι αποφάσεις της εκκλησίας δε λαμβάνονταν πάντα με την απαιτούμενη νηφαλιότητα. Πολλές σημαντικές αποφάσεις, που είχαν σοβαρές συνέπειες για τον αθηναϊκό δήμο, πάρθηκαν επιπόλαια και για το λόγο αυτό γρήγορα αναθεωρήθηκαν. Ο ίδιος ο Περικλής απομακρύνθηκε από την εξουσία, για να επιστρέψει μετά από μικρό χρονικό διάστημα. Οι νικητές στρατηγοί στη ναυμαχία των Αργινουσών καταδικάστηκαν σε θάνατο και, σχεδόν αμέσως μετά την εκτέλεση της ποινής, οι κατηγοροί τους βρέθηκαν στο εδώλιο.

Πάντως, πρέπει να αναγνωριστεί το ασύγκριτα μεγάλο πλεονέκτημα που εξασφάλιζε η λειτουργία της εκκλησίας του δήμου, στο πλαίσιο της άμεσης δημοκρατίας. Ο πολίτης αποκτούσε πολιτική αγωγή, συμμετείχε ενεργά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της πόλης και αναλάμβανε άμεσα την ευθύνη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων. Το δικαίωμα αυτό στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες δύσκολα γίνεται αντιληπτό (Dougherty και Kurke, 1993).

4.9.2 Η βουλή των πεντακοσίων

Η εξουσία τους τον 5ο αιώνα π.Χ. ήταν ετήσια, ενώ κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. δεν μπορούσαν να θητεύσουν για δύο συνεχόμενα χρόνια ή περισσότερο από δύο φορές στη ζωή τους. Οι βουλευτές έπρεπε να είναι αθηναίοι πολίτες, να ανήκουν σε μία από τις τρεις ανώτερες οικονομικές τάξεις, των πεντακοσιομέδιμνων, των ιππέων ή των ζευγιτών, και η ηλικία τους να υπερβαίνει τα 30 χρόνια. Ο χώρος στον οποίο συνεδρίαζε η Βουλή ήταν το δημόσιο κτήριο του Βουλευτηρίου που κατασκευάστηκε το 500 π.Χ. στον χώρο της Αγοράς και αποτελούσε ένα από τα 9 βασικά κτήρια που κοσμούσαν την Αρχαϊκή Αγορά των Αθηνών.

Ανάμεσα στις αρμοδιότητες της βουλής οι πιο σημαντικές ήταν οι εξής:

- Η επεξεργασία των θεμάτων που επρόκειτο να συζητηθούν στην εκκλησία του δήμου
- Ο γενικός συντονισμός της κρατικής μηχανής και η συνεργασία με τους ανώτερους άρχοντες σε θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής
- Ο έλεγχος των αρχόντων που διαχειρίζονταν τους θησαυρούς των ναών και ο συντονισμός των λατρευτικών εκδηλώσεων
- Η εποπτεία των δημοσίων οικονομικών και η εξεύρεση χρημάτων σε περίοδο πολέμου
- Η φροντίδα για το στόλο και για τις προπαρασκευές πριν από την ανάληψη ναυτικών επιχειρήσεων
- Η προκαταρκτική δοκιμασία των πολιτών που επρόκειτο να αναλάβουν τα αξιώματα των εννέα αρχόντων

Η Βουλή, λοιπόν, αποτελούσε ένα σώμα με ποικίλες αρμοδιότητες, είχε δικαιοδοσίες νομοθετικού και διοικητικού χαρακτήρα, αλλά και το δικαίωμα του ελέγχου ενός μεγάλου μέρους της πολιτικής ζωής. Τα μέλη της βουλής μπορούσαν να είναι οι γνήσιοι πολίτες που είχαν συμπληρώσει το 30ό έτος της ηλικίας τους.

Κάθε χρόνο οι δέκα φυλές της Αττικής εξέλεγαν 100 πολίτες που επιθυμούσαν να αναλάβουν το αξίωμα του βουλευτή. Από τους 1000 συνολικά υποψήφιους

(προκρίτους) κληρώνονταν οι 500 και οι υπόλοιποι ήταν επιλαχόντες, έτοιμοι να αντικαταστήσουν κάποιον που για διάφορους λόγους δε διατηρούσε το αξίωμά του.

Βασική προϋπόθεση για την ανάθεση ενός τόσο σημαντικού καθήκοντος στους πολίτες ήταν το πραγματικό ενδιαφέρον τους για τα κοινά, γι' αυτό και η βουλευτική αποζημίωση δεν ήταν αξιόλογη. Στην εποχή του Αριστοτέλη ο μισθός για έναν απλό βουλευτή ήταν 5 οβολοί την ημέρα και για τους πρυτάνεις 1 δραχμή, περίπου όσο και η ημερήσια αμοιβή ενός εργάτη (Dougherty και Kurke, 1993).

4.9.3 Οι συνεδριάσεις της βουλής

Οι 50 βουλευτές κάθε φυλής, όταν αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους, ονομάζονταν πρυτάνεις και αποτελούσαν ένα είδος κυβέρνησης που διαρκούσε για ένα διάστημα 35-36 ημερών κάθε χρόνο. Κάθε μέρα, ένας απ' αυτούς κληρωνόταν ως επιστάτης των πρυτάνεων και κρατούσε τη δημόσια σφραγίδα και τα κλειδιά των ιερών, όπου υπήρχαν τα αρχεία της πόλης και το θησαυροφυλάκιο. Η πρυτανεύουσα φυλή συγκαλούσε καθημερινά τη βουλή και οι συνεδριάσεις γίνονταν στο βουλευτήριο, στο χώρο της αγοράς.

Εκτός από τους στρατηγούς, η παρακολούθηση των συνεδριάσεων της βουλής επιτρεπόταν σε άλλους πολίτες μόνο ύστερα από σχετική άδεια. Όταν συζητούνταν απόρρητα θέματα, οι συνεδριάσεις ήταν τελείως κλειστές και ειδική φρουρά απαγόρευε την είσοδο σε όλους, χωρίς εξαιρέσεις. Την τήρηση των αρχείων της πόλης, των πρακτικών της βουλής και της εκκλησίας, την αναγραφή των ψηφισμάτων και πολλές ακόμη εργασίες, η βουλή ανέθετε σε μια σειρά από ειδικούς υπαλλήλους (Ober, 1993).

4.9.4 Οι εννέα άρχοντες

Οι εννέα άρχοντες της Αθήνας κατά την κλασική εποχή αποτελούσαν κατάλοιπο του αριστοκρατικού καθεστώτος, χωρίς να έχουν σημαντικά καθήκοντα. Πρόκειται για τον βασιλιά, τον επώνυμο άρχοντα, τον πολέμαρχο και τους έξι θεσμοθέτες, άρχοντες που αναδεικνύονταν με κλήρωση από όλους τους πολίτες, κάθε χρόνο. Το όνομα του επώνυμου άρχοντα χρησίμευε ως χρονολογικός δείκτης για τον προσδιορισμό του έτους. Τα καθήκοντά του περιορίζονταν στην οργάνωση διαφόρων θρησκευτικών

εκδηλώσεων και την επίβλεψη της χορηγίας, δηλαδή της διαδικασίας οργάνωσης των θεατρικών παραστάσεων.

Ο άρχων βασιλεύς διατήρησε την προεδρία του Αρείου Πάγου, την επίβλεψη κάποιων εορτών και την προετοιμασία των μυστηρίων. Ο πολέμαρχος δεν διατήρησε την εξουσία με πολεμικό χαρακτήρα, αλλά δικαιοδοσίες όπως η επιστασία στις τελετές ταφής των νεκρών του πολέμου και η εκδίκαση υποθέσεων των μετοίκων και των ξένων. Οι έξι θεσμοθέτες ασκούσαν έργο υψηλής επιστασίας σε θέματα νομοθετικά και δικαστικά, έλεγχαν τα κείμενα των νόμων, ενημέρωναν την εκκλησία για ενδεχόμενα κενά ή αντιφάσεις σ' αυτά και προγραμμάτιζαν τις δίκες, χωρίς όμως να έχουν συμμετοχή στην απονομή της δικαιοσύνης (Ober, 1993).

4.9.5 Οι δέκα στρατηγοί

Την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. είχαν οι δέκα στρατηγοί. Παρόλο που, όπως και τα άλλα αξιώματα, η στρατηγία είχε διάρκεια ενός έτους, δινόταν η δυνατότητα να ανανεώνεται, και έτσι παρατηρούμε να παραμένουν στο αξίωμα αυτό για πολλά χρόνια σημαντικοί άνδρες, όπως ο Κίμων ή ο Περικλής. Οι στρατηγοί έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη χάραξη της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής και οι περισσότεροι από αυτούς ήταν μεγάλες προσωπικότητες. Ωστόσο, στο τέλος κάθε χρονιάς, οι στρατηγοί ήταν υποχρεωμένοι να λογοδοτούν, όπως όλοι οι άρχοντες της πόλης. Έτσι, οι ευφυείς πολιτικοί που πήραν αυτό το αξίωμα δεν έκαναν κατάχρηση της εξουσίας που τους είχε δώσει ο λαός (Ober, 1993).

4.9.6 Τα δικαστήρια

Ο Άρειος Πάγος στην Αθήνα ήταν το δικαστήριο που είχε επιβιώσει από την εποχή της αριστοκρατίας, όταν το δικαίωμα απόδοσης δικαιοσύνης ανήκε αποκλειστικά στους ευγενείς. Μέχρι την αρχαϊκή περίοδο, φαίνεται ότι είχε ουσιαστικά απεριόριστες αρμοδιότητες. Κατά την κλασική εποχή αποτελούνταν από δικαστές που στο παρελθόν είχαν διατελέσει άρχοντες, αλλά διατηρούσε λίγες από τις παλιές του αρμοδιότητες. Από το 462 π.Χ., με τις καινοτομίες που εισήγαγε ο Εφιάλτης, περιορίστηκε στην εκδίκαση υποθέσεων φόνων εκ προμελέτης, τραυματισμών με σκοπό την πρόκληση θανάτου, δηλητηρίασης και εμπρησμών κατοικημένων σπιτιών.

Οι ποινές που μπορούσε να επιβάλει το δικαστήριο του Αρείου Πάγου ήταν θάνατος για το φόνο, εξορία και δήμευση περιουσίας για τον τραυματισμό (Πάτσης, 1995).

Η Ηλιαία ήταν ένα δικαστήριο αποτελούμενο από 6.000 δικαστές, οι οποίοι συνεδρίαζαν σε τμήματα των 600. Μέλος της Ηλιαίας μπορούσε να γίνει κάθε πολίτης που είχε συμπληρώσει το 30ό έτος της ηλικίας του, εφόσον δεν εκκρεμούσε εναντίον του κάποια κατηγορία και δεν όφειλε χρήματα στο δημόσιο. Τα μέλη της Ηλιαίας κληρώνονταν κάθε χρόνο από το σύνολο των πολιτών. Όλες οι φυλές εκπροσωπούσαν με τον ίδιο αριθμό δικαστών (600). Για να μην αποκλείονται οι πιο φτωχοί πολίτες, προβλεπόταν για τους Ηλιαστές ο λεγόμενος δικαστικός μισθός, ο οποίος ανερχόταν σε 2 οβολούς την ημέρα στην εποχή του Περικλή και αργότερα (το 425 π.Χ.) σε 37 οβολούς (Πάτσης, 1995).

Η παρουσία των δικαστών στις συνεδριάσεις του δικαστηρίου δεν ήταν υποχρεωτική κι αυτό μπορεί να συμπεραθεί από τον τρόπο που καταβαλλόταν ο δικαστικός μισθός, αφού δινόταν μόνο στους παρόντες, χωρίς να απειλούνται με πρόστιμο οι απόντες. Γι' αυτό, η μεγάλη πλειονότητα των δικαστών προερχόταν από τις κατώτερες τάξεις που έμεναν κυρίως στο άστυ, στον Πειραιά και στα προάστια.

Οι Αθηναίοι που κατοικούσαν στην ύπαιθρο, δεν ήταν εύκολο να μετέχουν στις συνεδριάσεις που γίνονταν στην πόλη, ενώ η μικρή αποζημίωση δεν ήταν σοβαρό κίνητρο για τους πολυάσχολους πλούσιους Αθηναίους. Από τα 6.000 μέλη της Ηλιαίας, αρκούσαν 5.010 για να λειτουργήσουν και τα δέκα τμήματα-δικαστήρια, των 501 δικαστών, επομένως 1.000 περίπου μέλη ήταν αναπληρωματικά. Ωστόσο, θεωρείται απίθανο να λειτουργούσαν και τα δέκα τμήματα ταυτόχρονα. Ο περιττός αριθμός των δικαστών απέκλειε την πιθανότητα ισοψηφίας κατά την τελική ψηφοφορία (Πάτσης, 1995).

Δικαστικές αρμοδιότητες είχαν επίσης η Βουλή και η Εκκλησία του Δήμου, για ζητήματα που αφορούσαν στην ασφάλεια της πόλης. Κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα, η αύξηση των εμπορικών διαφορών λόγω της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και η επέκταση της αθηναϊκής επιρροής στις εκατοντάδες πόλεις της συμμαχίας μεγάλωσαν τον όγκο των δικαστικών υποθέσεων στην Αθήνα. Για το λόγο αυτό, πολλές από τις αστικές υποθέσεις αναλάμβαναν οι Διαιτητές, ένα αξίωμα που είχαν το δικαίωμα να

ασκήσουν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες που είχαν διαγραφεί από τους στρατιωτικούς καταλόγους, ήταν δηλαδή τουλάχιστον 60 ετών.

Αυτοί έπαιρναν τις αποφάσεις, αφού προηγουμένως είχαν οι ίδιοι ολοκληρώσει την ανακριτική διαδικασία. Ωστόσο, αν η απόφαση τους δεν γινόταν αποδεκτή και από τους δύο διαδίκους, η υπόθεση έπρεπε να παραπεμφθεί στην Ηλιαία. Εκτός από τους διαιτητές, υπήρχαν επίσης και 30 περιοδεύοντες δικαστές, που εκδίκαζαν επί τόπου διάφορες, λιγότερο σημαντικές υποθέσεις (Πάτσης, 1995).

4.10 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, δηλαδή την οργάνωση της πόλης των Αθηνών κατά τον 5ο αιώνα και την μορφή που πήρε το πολίτευμα την εποχή εκείνη, η παρούσα έρευνα οδηγήθηκε σε κάποια συμπεράσματα ως προς ποιοι παράγοντες έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη σύσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Αφ' ενός μεν, η οργάνωση του αστικού ιστού κατά τον 6ο αιώνα έδωσε στην πόλη χαρακτήρα δημοκρατικό, παρόλο που την εποχή εκείνη τελούσε υπό το καθεστώς της τυραννίας του Πεισίστρατου. Η κατασκευή δημοσίων χώρων και κτηρίων στον πυρήνα της πόλης, αλλά και η οργάνωση της Παλαιάς Αγοράς για την συνάθροιση των πολιτών και ενίοτε της εκκλησίας του δήμου, έδωσε ένα χαρακτήρα δημοκρατικό. Έτσι, με την πτώση των τυράννων στην Αθήνα, η δημοκρατία δεν άργησε να γίνει το κύριο πολίτευμα, καθώς οι πολίτες είχαν από πριν την αίσθηση της συλλογικότητας και της κοινής σκέψης από τις συναθροίσεις τους στην εκκλησία του δήμου ή στην Αγορά.

Τον 5ο αιώνα, η λειτουργία της Αγοράς, η σύσταση μεγάλων δρόμων που διέσχιζαν τον κεντρικό πυρήνα της πόλης, η οργάνωση του χώρου και η σύνδεση του Πειραιά με την κέντρο, έδωσαν πολλά περισσότερα σημεία συνάντησης των πολιτών. Η έντονη μνημειακότητα και ο χαρακτήρας της πόλης σε μητρόπολη, ήταν άμεσο αποτέλεσμα της αστικής διακυβέρνησης των Αθηναίων πολιτών. Οι Αθηναίοι με τις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου, αποφάσιζαν όλες εκείνες τις ενέργειες που καθιστούσαν την Αθήνα ως το κέντρο της Ελλάδας, τόσο σε εμπορικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο. Η σύναψη της Α' και της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας είναι το αποτέλεσμα αυτής της ηγεμονικής πολιτικής. Η αναδιοργάνωση της Αγοράς, των δημόσιων κτηρίων και των ιερών, ήταν μια συλλογική απόφαση της εκκλησίας του δήμου, δίνοντας μια έμφαση στην κοινή σκέψη και στο κοινό συμφέρον των πολιτών της πόλης. Με βάση αυτές τις ενέργειες αυτές, συμπεραίνουμε τον χαρακτήρα της σκέψης των Αθηναίων πολιτών, που σκοπό είχαν να είναι το βασικό πρότυπο προς

όλους τους Έλληνες, και να έχουν την δυνατότητα να τους επηρεάσουν τόσο σε πολιτικό επίπεδο όσο σε επίπεδο συμμαχίας ή ακόμα και συνεργασίας.

Περά από την πολεοδομική οργάνωση της πόλης, η σύσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο στην ύπαρξη του θεσμού της δουλείας, καθώς τον 5ο αιώνα ο πληθυσμός των δούλων στην Αθήνα άγγιζε τους 100.000, αντιστοιχούσα δηλαδή 3 με 4 δούλοι ανά Αθηναίο πολίτη. Με το θεσμό της δουλείας, οι Αθηναίοι πολίτες, είχαν απελευθερωθεί από τις αγροτικές, εμπορικές και τεχνικές εργασίες, καθώς σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούσαν δούλους, ώστε να εργάζονται χωρίς κανένα αντάλλαγμα γι αυτούς. Έτσι είχαν πάρα πολύ ελεύθερο χρόνο να ασχοληθούν με τα κοινά της πόλης και να παρευρίσκονται όσο το δυνατό πιο συχνά σε συνελεύσεις του δήμου, σε δικαστήρια και σε κάθε μορφής συλλογικό μόρφωμα που είχε αναπτυχθεί στην Αθήνα.

Επί της ουσίας αν δεν υπήρχε ο θεσμός της δουλείας στην Αρχαία Ελλάδα, τα πολιτικά συστήματα δεν επρόκειτο ποτέ να αναπτυχθούν και να δημιουργήσουν τόσους πολλούς πυρήνες και είδη. Σχετικά με αυτό, η δημοκρατία των Αθηνών και η ολιγαρχία της Σπάρτης ξεκινούν την πορεία τους και την ανάπτυξη τους μόνο μέσα από τον θεσμό της δουλείας και στηρίζονται κατά βάση σε αυτόν τον παράγοντα. Συνεπώς, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο υπήρχε δημοκρατία στην Αθήνα τον 5ο αιώνα και πόσο ισάξιοι ήταν οι άνθρωποι που κατοικούσαν εκεί, χωρίς να προσβάλουν την ανθρώπινη υπόσταση και ζωή.

Η δουλεία είχε σαν αντίκτυπο την καθιέρωση των μεσαίων και μικροαστικών τάξεων στην διακυβέρνηση της πόλης και την εμπλοκής του στα κοινά. Οι δούλοι ως προσωπικό κτήμα των πολιτών είχαν αναλάβει τις περισσότερες χειρωνακτικές εργασίες τόσο στην γεωργία, στην κτηνοτροφία και στην βιοτεχνία. Οι πολίτες απλώς διαχειριζόντουσαν τα οικονομικά οφέλη και τα κέρδη, αφήνοντας τους τον απαραίτητο χρόνο για να ασχοληθούν με τις κοινωνικές τους υποχρεώσεις. Βέβαια αν δεν υπήρχε ο θεσμός της δουλείας μπορεί να μην στηριζόταν και να μην αναπτυσσόταν και ποτέ ο δημοκρατικό πολίτευμα και οι ιδέες για ισονομία και ισάξια λαϊκή κυριαρχία.

Η δημοκρατία δημιουργήθηκε και εξελίχθηκε από την ανέχεια της δουλείας και την εκμετάλλευση ανθρώπων που δεν είχαν την δυνατότητα να γεννηθούν ελεύθεροι και με πολιτικά δικαιώματα. Η δουλεία επέτρεψε την ιδιοκτησία του αγροτικού κλήρου από τις μεσαίες και μικρές κοινωνικές τάξεις που αμέσως τους έδινε το δικαίωμα γνώμης στην εκκλησία του δήμου και γενικά την κοινωνική υπόσταση για να έχουν την δυνατότητα έκφρασης και λόγου στις κοινωνικές συναθροίσεις της πόλης. Δεδομένου αυτού αμέσως αν δεν υπήρχε η δουλεία, η αγροτική γη εξ' ολοκλήρου θα άνηκε στους αριστοκράτες με αποτέλεσμα την δημιουργία κοινωνικών ανισοτήτων και κοινωνικής έντασης μεταξύ των πολιτών.

Επομένως σε ένα περιβάλλον πόλης που υπάρχουν ανισότητες και δεν υπάρχει ισοκατανομή του πλούτου και της εξουσίας δεν θα υφίσταται και κοινή σκέψη αλλά και ισότιμη λαϊκή κυριαρχία, στοιχεία που κυοφορεί η δημοκρατία. Η δουλεία, τελικά ήταν ο κινητήριος μοχλός για την εδραίωση των δημοκρατικών αρχών και των δημοκρατικών ιδεών.

5. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ "Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ"

Η ιστορία της ελληνιστικής περιόδου αφορά στην ελληνική ιστορία, την ιστορία των άλλων εθνοτήτων της Ανατολής, αλλά και τη ρωμαϊκή ιστορία μετά το Β' καρχηδονιακό πόλεμο. Ασυμφωνία υπάρχει τόσο ως προς την έναρξη όσο και προς τη λήξη της περιόδου. Άλλοι ιστορικοί θέτουν ως έναρξη τη μάχη της Χαιρώνειας το 338 π.Χ., μετά την οποία οι Ελληνικές πόλεις απώλεσαν την ελευθερία και αυτονομία τους. Άλλοι θέτουν την αρχή της περιόδου λίγα έτη αργότερα με την έναρξη της εκστρατείας του Αλεξάνδρου (Πάτσης, 1995).

Οι πιο πολλοί θέτουν ως αρχή της περιόδου τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323 π.Χ., μετά τον οποίο άρχισαν να ιδρύονται τα πολυπολιτισμικά ελληνιστικά βασίλεια της Ανατολής. Παλαιότερα θεωρούνταν ότι αλλοιώθηκε ο προγενέστερος πολιτισμός της κλασικής περιόδου και ότι αυτός αντικαταστάθηκε από τον ελληνιστικό πολιτισμό. Όσον αφορά στη λήξη της περιόδου, κάποιιοι μελετητές την τοποθετούν στο 146 π.Χ. και άλλοι στο 30 π.Χ., οπότε συμβαίνει η κατάλυση και του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου, αυτού των Πτολεμαίων, από τους Ρωμαίους (Πάτσης, 1995).

Ο χώρος εξάπλωσης του ελληνισμού την περίοδο αυτή, είναι αυτός που δημιουργήθηκε ως συνέπεια του Β' Ελληνικού Αποικισμού και όπως διευρύνθηκε με την εκστρατεία του Αλεξάνδρου. Ήταν μία περίοδος ανανέωσης, κατά την οποία οι Έλληνες συναντούν τους πολιτισμούς της Ανατολής (Αιγυπτιακός, Μεσοποτάμιος, Περσικός, Ινδικός, Φοινικικός, Συριακός, γηγενείς μικρασιατικοί πολιτισμοί, κ.ά.) με τους οποίους βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση, από την οποία προκύπτει ο ελληνιστικός (Πάτσης, 1995).

Η ελληνιστική κοινή γλώσσα, τα απλοποιημένα δηλαδή ελληνικά κυριαρχούν σε όλη την ανατολική Μεσόγειο και αναδεικνύονται ως διεθνής γλώσσα της εποχής αυτής. Είναι η εποχή των μεγάλων ελληνιστικών βασιλείων και των συμπολιτειών, αλλά και της παρακμής και της πτώσης του πολιτικού συστήματος της πόλης-κράτους που είχε

κυριαρχήσει και ακμάσει στη μητροπολιτική Ελλάδα και τις αποικίες της για περίπου πέντε αιώνες (Πάτσης, 1995). Την περίοδο αυτή τα πολιτεύματα που κυριαρχούν είναι η βασιλεία και η δυναστεία στα όρια των ελληνιστικών βασιλείων, ενώ η ανατολική Μεσόγειος γίνεται ο χώρος δράσης και κυριαρχίας της Ρώμης, με χρονική τομή το 200 π.Χ., έτος έναρξης του Β' Καρχηδονιακού πολέμου (Πάτσης, 1995).

Τα χαρακτηριστικά της Ελληνιστικής Περιόδου ήταν τα εξής:

- Η επέκταση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή. Είναι η τρίτη και τελευταία φορά στην αρχαία ελληνική ιστορία που επεκτάθηκε ο χώρος όπου δρούσαν οι Έλληνες. Η ίδρυση νέων πόλεων συνεχίστηκε και από τους διαδόχους και τους επιγόνους και οδήγησε στη δημιουργία δικτύου Ελληνικών πόλεων, με κυρίαρχο πολιτισμικό στοιχείο τον Ελληνισμό.
- Στην πολιτική οργάνωση κυριάρχησε το σχήμα των μεγάλων εδαφικών βασιλείων στο χώρο της Ανατολής. Ιδρύθηκαν νέα βασίλεια, σε αντίθεση με το παλαιό μακεδονικό πρότυπο, με καλά οργανωμένη διοίκηση, οικονομία και στρατιωτική ισχύ που τους επέτρεπε να έχουν πρωτεύοντα ρόλο στις διεθνείς σχέσεις. Σημαντικές πόλεις της εποχής ήταν η Αθήνα, η Ρόδος και οι συμπολιτείες, αλλά απείχαν πολύ απ' το ονομαστούν ρυθμιστές της κατάστασης.
- Διεθνής γλώσσα της εποχής σε όλο το μεσογειακό χώρο και πέραν των ορίων των ελληνιστικών βασιλείων είναι η κοινή ελληνική. Με τον όρο αυτόν εννοούμε την ελληνική όπως εξελίχθηκε μετά από το συνδυασμό της αττικής διαλέκτου και του ιωνικού αλφαβήτου.
- Η διάταξη του γεωγραφικού και ιστορικού χώρου στην Ανατολή είχε ως αποτέλεσμα ένα νέο, εκτενή ζωτικό χώρο, που ευνοούσε τη μετακίνηση στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου υπήρχαν μεγαλύτερες δυνατότητες απασχόλησης. Μισθοφόροι, διοικητές, επαγγελματίες σε διάφορα επιτηδεύματα από τον παλαιό ελληνικό χώρο εγκαθίστανται σε πόλεις σε νέες περιοχές.

5.1 Η ΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Οι πόλεις της Ελληνιστικής περιόδου αποκτούν ένα άλλο χαρακτήρα: δεν είναι πλέον οι αυτόνομες και αυτάρκες πόλεις - κράτη του 6ου και 5ου αιώνα, αλλά πόλεις

εμπορικά κέντρα στα πλαίσια ενός μεγάλου κράτους. Οι μεταβολές αυτές των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών επήλθαν με τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, οπότε και άλλαξε ριζικά για την τότε εποχή τη μορφή του ελληνικού και ασιατικού κόσμου.

Η ίδρυση των 31 πόλεων με το όνομα Αλεξάνδρεια από τον Αλέξανδρο αποσκοπούσε στη στρατηγική ελέγχου των κατεκτημένων περιοχών και την εκμετάλλευση των νέων εμπορικών ευκαιριών που προέκυψαν με τις τότε οικονομικές και ευκαιριακές μεταβολές. Η ελληνιστική πόλη χρησιμοποιήθηκε ως το βασικό μέσο εξελληνισμού, ως όργανο για τη διάδοση του ελληνικού τρόπου ζωής στους ασιατικούς λαούς της πρώην Περσικής αυτοκρατορίας.

Πέραν αυτού, οι δυναστείες της Ελληνιστικής εποχής αντιλήφθηκαν ότι η πόλη τους παρείχε το ιδανικό μέσο για την προσωπική τους προβολή, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις πόλεις της Αλεξάνδρειας των Πτολεμαίων, της Αντιοχείας των Σελευκιδών και της Δημητριάδος των Αντιγονιδών. Μέσα από εντατικό πρόγραμμα αστικής οικοδόμησης και κατασκευής έργων υποδομής, οι βασιλείς των Ελληνιστικών χρόνων πρόβαλαν το μεγαλείο της ισχύος τους και τη δόξα της βασιλείας τους. Οι νεόδμητες πόλεις έπαιρναν συχνά το όνομα του ιδρυτή τους ή κάποιου άμεσου συγγενή του και ακολουθούσε η οικοδόμηση μεγαλοπρεπών κτηρίων (Hass, 1997).

Οι πόλεις της ελληνιστικής περιόδου είναι σχεδιασμένες σε Ιπποδάμειο σύστημα, δεδομένου ότι οι περισσότερες πόλεις χτίστηκαν εξ αρχής, αλλά με νέες αλλαγές στη μορφολογία του αστικού ιστού. Οι αλλαγές αυτές αναφέρονται στις ορθολογικές ανάγκες κατανομής των χρήσεων του εδάφους (κέντρο πόλης, λιμάνι, κατοικία), με πιο σημαντικό τη χρήση της κατοικίας, η οποία πολλαπλασιάζεται στις νέες πόλεις, διότι έχουμε τη διόγκωση του πληθυσμού της πόλης. Ο νέος ρόλος της πόλης της δίνει ένα χαρακτήρα μητροπολιτικό, στρατιωτικό και εμπορικό ταυτόχρονα, καθώς οι ανάγκες για τη μεγέθυνση της πόλης ήταν απαραίτητη λόγω αύξησης του πληθυσμού (Hass, 1997).

5.2 Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Η πόλη της Αλεξάνδρειας ιδρύθηκε από Μ. Αλέξανδρο το 331 π.Χ., στην Αίγυπτο, στη θέση ενός αιγυπτιακού οικισμού ονόματι Ρακώτις, ενώ σε κοντινή απόσταση βρισκόταν η ελληνική αποικία Ναυκράτη που είχε ιδρυθεί από Έλληνες κατά την περίοδο του αποικισμού. Η πόλη της Αλεξάνδρειας βρίσκεται στα δυτικά του Δέλτα του Νείλου μεταξύ της Μαρεώτιδος λίμνης και της νήσου του Φάρου και με βάση το ανάγλυφο της περιοχής δημιουργούσε ένα φυσικό λιμάνι.

Το 331 π.Χ., ο Αλέξανδρος εμπιστεύτηκε τον Έλληνα αρχιτέκτονα Δεινοκράτη τον Ρόδιο για να χτίσει την πόλη βάσει ορθογώνιου πολεοδομικού σχεδίου, με διασταυρούμενες κεντρικές οδούς. Η πόλη σχεδιάστηκε με βάση το Ιπποδάμειο σύστημα και με όλα τα στοιχεία της πολεοδομικής ανάπτυξης που είχε συντάξει ο Ιππόδαμος. Η νέα πόλη περιέβαλε το παλιό αιγυπτιακό χωριό (Ρακώτις), το οποίο αργότερα αποτέλεσε το οικιστικό κέντρο των ιθαγενών (El-Falaki, 1966).

Ο αρχιτέκτονας Δεινοκράτης ο Ρόδιος, ανέλαβε την πολεοδόμηση και την ανέγερση των βασιλικών κτιρίων, κατασκευάζοντας μια πόλη-πρότυπο για την εποχή εκείνη. Τη χώρισε σε πέντε περιφέρειες που ενώνονταν με φαρδιούς δρόμους ενώ σε όλο το μήκος των δύο κεντρικών λεωφόρων, που είχε 22 μέτρα πλάτος η καθεμιά, υπήρχαν στοές. Σημεία αναφοράς της πόλης, ήταν τα ανάκτορα, το θέατρο, η αγορά, ο ναύσταθμος με τις τεράστιες αποθήκες, οι βασιλικοί κήποι, το Μουσείο, το Σώμα, όπου για πολλούς βρισκόταν θαμμένος ο Μέγας Αλέξανδρος, αλλά και η Βιβλιοθήκη και ο Φάρος. Τέλος, όλη η πόλη περιτειχιζόταν από ψηλά και πλατιά τείχη με πολλούς πυργίσκους. (El-Falaki, 1966)

Η πόλη άρχισε να ακμάζει, όταν έγινε πρωτεύουσα της Αιγύπτου μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου και κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Α', γιου του Λάγου και ιδρυτή της δυναστείας των Πτολεμαίων ή Λαγιδών. Έγινε το κέντρο του Ελληνιστικού πολιτισμού και παρέμεινε πρωτεύουσα των ελληνιστικών κρατών μέχρι και το 30 π.Χ., όπου κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους. Η πόλη διακατέχεται από μια έντονη μνημειακότητα καθώς και ιστορικά είναι και η πρώτη πόλη που ίδρυσε ο Αλέξανδρος και φυσικό ήταν να έχει έντονο τέτοιο χαρακτήρα.

Επομένως από τον 3ο αιώνα π.Χ. η Αλεξάνδρεια στολίζεται με μνημεία και αποκτά σταδιακά τον χαρακτήρα της πολιτιστικής πρωτεύουσας των Ελληνιστικών κρατών. Σημαντικά μνημεία και κτίρια που κτίζονται είναι αναφορικά: Τα Βασιλικά Ανάκτορα, το Μουσείο, τη Βιβλιοθήκη, το Σεράπειον (ναός αφιερωμένος στον ελληνοαιγυπτιακό μυστηριακό θεό Σέραπι), το ναό της Ίσιδος, οι Αγορές, το θέατρο και φυσικά ένα από τα επτά θαύματα της Αρχαιότητας, τον Φάρο της Αλεξάνδρειας, πάνω στο νησί Φάρος.

5.3 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΥ - ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η ανάπτυξη της πόλης της Αλεξάνδρειας στηρίχθηκε στην κατηγοριοποίηση του αστικού χώρου με την δημιουργία "ζωνών" (zoning¹), με τον διαχωρισμό του χώρου με τις ανάλογες λειτουργίες. Έτσι η πόλη της Αλεξάνδρειας είχε συγκεκριμένο χώρο για την κατοικία, για τους δημόσιους χώρους, για τους θρησκευτικούς χώρους και για κάθε είδους δραστηριότητα που μπορούσε να λάβει χώρα στον αστικό ιστό.

Η πόλη της Αλεξάνδρειας ήταν χωρισμένη σε πέντε τομείς, οι οποίοι είχαν συμβολικό χαρακτήρα διότι είχαν ονομασία με βάση το ελληνικό αλφάβητο. Ο κάθε τομέας είχε ένα από τα πέντε πρώτα ελληνικά γράμματα : (Α) Πρώτος τομέας που βρισκόταν τα Βασιλικά Ανάκτορα (Β) Δεύτερος τομέας που ονομαζόταν Γυμνάσιο και βρισκόταν πλειάδα δημόσιων και θρησκευτικών κτιρίων (Γ) Τρίτος τομέας που ονομαζόταν "Σώμα" και αποτελούσε τον κύριο αστικό ιστό την πόλης (Δ) Τέταρτος τομέας που ονομαζόταν "Μουσείο" και (Ε) Πέμπτος τομέας που ονομαζόταν Ρακότις και ήταν μέρος της πόλης που κατοικούσαν οι ιθαγενείς Αιγύπτιοι. Η σημασία των πέντε γραμμάτων του ελληνικού αλφαβήτου είχαν την ερμηνεία της έκφρασης "Έχτίσται από Αλέξανδρο Βασιλέα, Γιό του Δία" (El-Falaki, 1966 : 127)

Όπως κάθε Ιπποδάμεια πόλη της εποχής ήταν σχεδιασμένη με γεωμετρικό κάναβο ενώ αστικός ιστός παρουσίαζε λειτουργικότητα και άμεση επικοινωνία των αστικών χώρων μεταξύ τους. Λόγο της καθετότητας της πόλης, υπήρχε επικοινωνία μεταξύ

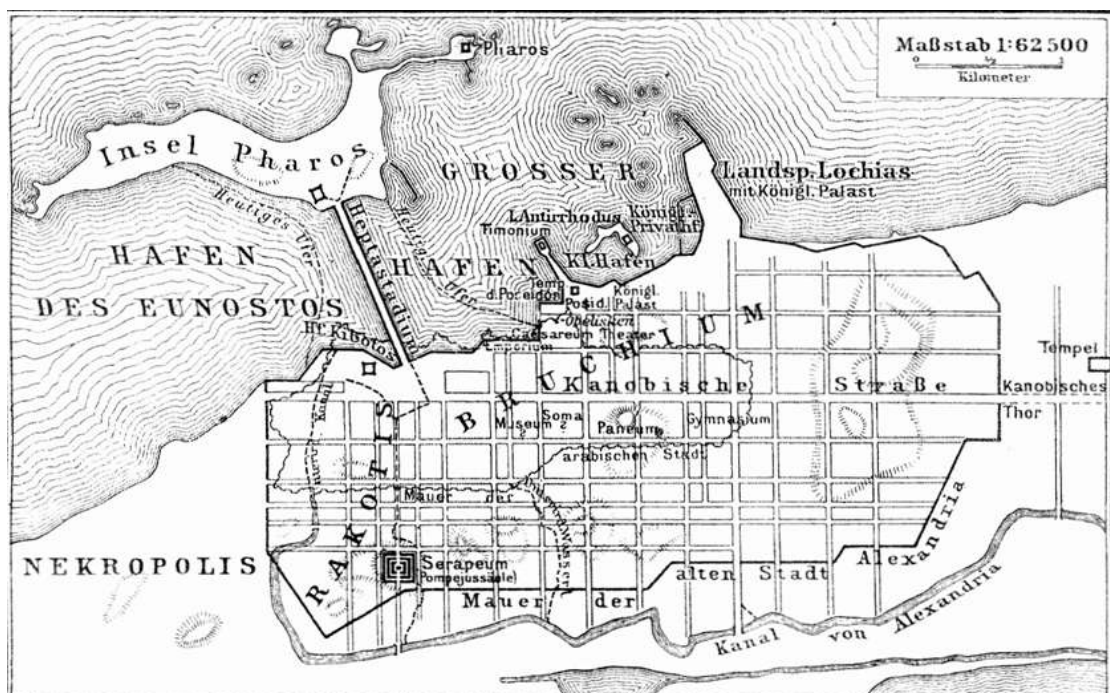
¹ zoning: Με τον όρο zoning, εννοούμε την λειτουργία και αρχή σχεδιασμού χρήσεων γης, βάση του διαχωρισμού της πόλης με επιτρεπόμενες χρήσεις και άλλους παράγοντες που επιτρέπουν οι καθορίζουν ορισμένες χρήσεις κτηρίων και δραστηριοτήτων.

των πολιτικών, κοινωνικών και εμπορικών δυνάμεων διότι όλοι οι δρόμοι με βάση την γεωμετρικότητα του αστικού ιστού συνδεόταν μεταξύ τους με λειτουργικά κτίρια, που εξυπηρετούσαν τις άμεσες ανάγκες τους. (El-Falaki, 1966)

Μορφολογικά στην πόλη υπήρχαν δύο άξονες, οποίοι διέσχίζαν την πόλη από την μια άκρη στην άλλη και βάση αυτού έχουμε και τον προσανατολισμό των βασικών κτιρίων της πόλης. Κτίρια και άλλα αξιοθέατα έχουν τα περισσότερα γνωστές ημερομηνίες ανέγερσης, και η ευθυγράμμισή τους έγινε με βάση το σχέδιο του δικτύου και δείχνουν ότι είχαν κατασκευαστεί περίπου την ίδια ώρα και μέρα, παραδείγματα αυτών των ορόσημα περιλαμβάνουν το Σεράπειο και το Επταστάδιο.

Εικόνα 10: "Αναπαράσταση της πόλης Αλεξάνδρειας στην Ελληνιστική Εποχή"

Πηγή: Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=537237986310793&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [1999] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Το βασικό στοιχείο της πόλης ήταν η γεωγραφική θέση που της επέτρεπε την ύπαρξη δυο φυσικών λιμανιών κάτι που καθόρισε την αστική ανάπτυξη της Αλεξάνδρειας και παράλληλα την οικονομική και κοινωνική μεγέθυνση της. (Hass, 1997: 122).

Η ένωση των εμπορικών δρόμων μέσω της Αλεξάνδρειας οδήγησε στην έκρηξη της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης, δημιουργώντας την πόλη σαν εμπορικό πυρήνα αλλά και σαν πυρήνα γνώσης και ανάπτυξης των επιστήμων με την δημιουργία της μεγάλης Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, μιας από τις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες της αρχαιότητας. Ο σχεδιασμός της Αλεξάνδρειας στηρίχθηκε κατά μεγάλο ποσοστό στην ένωση των λιμανιών της πόλης με τον κύριο αστικό ιστό κάτι αμέσως έδωσε ένα νέο χαρακτήρα στην πόλη σαν εμπορικό ή στρατιωτικό λιμάνι. Με την δημιουργία του Επταστάδιου και του Φάρου της Αλεξάνδρειας έχουμε την παγίωση της πόλης ως ένα από τα μεγαλύτερα λιμάνια του τότε αρχαίου κόσμου. (Hass, 1997 : 24)

Σύμφωνα με τον Hass, η πόλη της Αλεξάνδρειας είχε έκταση 30 σταδίων από ανατολικά προς τα δυτικά και 10 στάδια από τα λιμάνια της πόλης και προς την νότια πλευρά, επομένως με ακριβείς αριθμούς η πόλη είχε έκταση 5.500μ. ή έκταση που αντιστοιχεί σε 1.000 εκτάρια. Με υπολογισμούς έχουμε την ύπαρξη 200 ατόμων ανά εκτάριο, άρα ο μέσος πληθυσμός της πόλης ανέρχεται στις 200.000 κατοίκους χωρίς βέβαια τα προάστια της πόλης όπως η Νικόπολη και η Κανώπη που απείχαν περίπου 25 χλμ από την Αλεξάνδρεια άλλα βασιζόταν άμεσα από αυτήν. Βέβαια σύμφωνα με τον Διόδωρο, η πόλη της Αλεξάνδρειας το 40 π.Χ. είχε πληθυσμό 300.000, χωρίς όμως αυτό να επαληθεύεται και να υπάρχουν ιστορικά στοιχεία για τον αριθμό αυτό.

Η πόλη φαίνεται να έχει κατασκευαστεί με έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο, το παλάτι και το ανακτορικό συγκρότημα, στο οποίο περιλαμβάνεται το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη βρισκόταν στη βορειοανατολική γωνία της πόλης, ενώ οι περισσότερες κατοικημένες περιοχές κατέλαβαν την νοτιοδυτική γωνία, μεταξύ αυτών χώροι υπήρχαν διάφοροι ναοί και δημόσια κτήρια. Η περιοχή των ανακτόρων, περιείχε το Μουσείο και την Βιβλιοθήκη ενώ στεγάζεται επίσης σαν Μουσουλείο καθώς εκεί βρισκόταν οι τάφοι των Πτολεμαίων βασιλιάδων.

Η τοποθέτηση και οργάνωση του ανακτορικού συγκροτήματος συνέβαλαν στην συνεχή υπενθύμιση της ελληνικής επιρροής στην πόλη της Αλεξάνδρειας, καθώς τα ανάκτορα έχουν χωροθετηθεί στην βόρεια πλευρά της πόλης κοντά στα λιμάνια ώστε να μπορούν να ελέγχονται άμεσα την κεντρική εξουσία του παλατιού. Η ιδέα της σύνδεσης των ανακτόρων με τα λιμάνια δείχνει ένα σαφές μήνυμα οικονομικού και πολιτικού ελέγχου μέσω της χειραγώγηση του χώρου. Η τοποθεσία του παλατιού στο λιμάνι πρόσφερε μια εξαιρετική πλεονεκτική θέση πάνω καθώς έλεγχε την είσοδο και την έξοδο οτιδήποτε που προερχόταν από τα λιμάνια της πόλης. (Hass, 1997)

5.4 ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Το πλέγμα των δρόμων της Αλεξάνδρειας προήλθε από το Ιπποδάμειο σύστημα και σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς και ιδιαίτερα από τις υποδείξεις του Αριστοτέλη, το δίκτυο ήταν πάντα μέρος του αρχικού σχεδίου. Η διάταξη των δρόμων ήταν σχεδιασμένο με κεντρικούς κάθετους άξονες, ώστε ο κύριος αστικός ιστός της πόλης να βρίσκεται προσανατολισμένος στην βόρεια πλευρά έτσι ώστε να είναι εκτεθειμένος στους ανέμους, διατηρώντας έτσι την πόλη δροσερή το καλοκαίρι και τους θερμούς μήνες του χρόνου. (Hass, 1997)

Σχετικά με την ρυμοτομία της πόλης και αναφορικά με το οδικό σύστημα, οι δρόμοι ήταν εξαιρετικά μεγάλοι και εκτενείς. Οι κύριοι δρόμοι ήταν 20-60 μ. σε πλάτος και δευτερεύοντες δρόμους ήταν 12 m σε πλάτος, αυτό τους έκανε ιδανικούς δρόμους για ιππασία, άρμα οδήγησης, καθώς και μια θέση για την κοινωνικοποίηση και την συλλογική συνάθροιση. Αρχαιολόγοι ύστερα από μετρήσεις, υπολόγισαν το περιμετρικό μήκος των οικοδομικών τετραγώνων της Αλεξάνδρειας και βρέθηκε να είναι 167μ., 10μ. μικρότερο από τα οικοδομικά τετράγωνα της κλασικής "πόλης-κράτους" του 6ου αιώνα. (Hass, 1997)

Οι πιο σημαντικοί βασικοί άξονες στην πόλη της Αλεξάνδρειας, ήταν η Κανωπεία οδός και η Ασπένδια οδός. Οι δυο αυτοί δρόμοι είχαν ξεχωριστή σημασία καθώς έωναν το λιμάνι με τον αστικό ιστό της πόλης από την βόρεια προς την νότια πλευρά (Ασπένδια) και τον εξωαστικό χώρο με τον ενδοαστικό από την ανατολή προς την δύση (Κανωπεία). Στο σημείο που συναντιούνται οι βασικοί άξονες είναι χωροθετημένα τα ανάκτορα της πόλης, και η Αγορά. Με τον ρόλο της Αγοράς, να είναι καθαρά εμπορικός και όχι να έχει τον χαρακτήρα της συνάθροισης των πολιτών για την διακυβέρνηση της πόλης μέσω δημοκρατικών θεσμών. Ο χώρος της Αγοράς στις νεόδμητες Ελληνιστικές πόλεις, έχει επηρεαστεί από τις πόλεις της ανατολής, έχοντας μόνο χαρακτήρα εμπορικό και συναλλαγματικό.

Εικόνα 11: Ασπένδια και Κανωπεία Οδός στην πόλη της Αλεξάνδρειας

Πηγή: *Past Horizons Διαθέσιμο στο*

<http://www.pasthorizonspr.com/index.php/archives/10/2012/alexandria-built-to-celebrate-birthday-of-alexander-the-great> [2010] [Τελευταία πρόσβαση 6/02/2014].

Εικόνα 12: Αναπαράσταση των βασικών σημείων της πόλη της Αλεξάνδρειας

1. Κανωπεία Οδός 2. Επταστάδιο 3. Σεράπειο 4. Βασιλικά Ανάκτορα 5. Φάρος της Αλεξάνδρειας

Πηγή: <http://www.pasthorizonspr.com>

5.5 ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ - ΤΕΙΧΗ

Η οχύρωση της πόλης της Αλεξάνδρειας ξεκίνησε από τον ίδιο τον Αλέξανδρο καθώς ήταν ο ίδιος που σχεδίασε το περίγραμμα των τειχών της πόλης πάνω σε ένα τραπέζι με αλεύρι όπως αναφέρουν ο Αρριανός και ο Πλούταρχος. Η κατασκευή των τειχών ανατέθηκε στους μηχανικούς Διάδη και Χαρία, όπου σχεδίασαν το τείχος να έχει περιμετρική μορφή και να καλύπτει περιμετρικά 15,8 χλμ.

Ωστόσο τα τείχη της πόλης με τον καιρό επεκτάθηκαν από τους Πτολεμαίους βασιλείς ώστε να καλύπτουν το ζωτικό αστικό ιστό της πόλης και κάποιες σημαντικές παρυφές. Τα τείχη της πόλης που χτίστηκαν επί του Αλεξάνδρου ονομαστήκαν "Ελληνιστικά" και μετέπειτα ξαναχτιστήκαν από τους Ρωμαίους, σαν επέκταση του ελληνιστικού τείχους προς την ανατολική πλευρά της πόλης. Τέλος η τελευταία επέκταση του τείχους ήταν από τους Άραβες τον 9ο αιώνα μ.Χ. από τον σουλτάνο Αχμέτ Ιμπν Τουλούν. (El-Falaki, 1966)

5.6 Ο ΦΑΡΟΣ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ο Φάρος της Αλεξάνδρειας θεωρείται ένα από τα Επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Κατασκευάστηκε τον 3ο αιώνα π.Χ. και παρέμεινε σε λειτουργία ως την πλήρη καταστροφή του από δύο σεισμούς τον 14ο αιώνα μ.Χ. Ήταν ένας πύργος συνολικού ύψους 140 μέτρων και θεωρούνταν, για εκείνη την εποχή, το πιο ψηλό ανθρώπινο οικοδόμημα του κόσμου μετά τις πυραμίδες του Χέοπα και του Χεφρήνου.

Κατασκευάστηκε από κομμάτια άσπρης πέτρας και ήταν δομημένος σε τέσσερα επίπεδα. Το χαμηλότερο ήταν η τετράγωνη βάση, το δεύτερο ήταν ένα τετράγωνο κτίσμα, το τρίτο οκτάγωνο κτίσμα και το τέταρτο που βρισκόταν στο ψηλότερο επίπεδο ήταν ένα κυκλικό κτίσμα, επί της κορυφής του οποίου είχε τοποθετηθεί το άγαλμα του Ποσειδώνα ή Απόλλωνα. Στο τέταρτο επίπεδο υπήρχε ένας καθρέπτης που αντανακλούσε το φως του ήλιου κατά τη διάρκεια της μέρας, ενώ το βράδυ έκαιγε μία φλόγα για να προειδοποιεί τα διερχόμενα πλοία για την ύπαρξη εμποδίων (Hass, 1997).

Ο φάρος κατασκευάστηκε στο νησί Φάρος και ιστορικοί και ερευνητές πιστεύουν ότι το νησί έδωσε το όνομα στο οικοδόμημα κι όχι το αντίθετο. Οι σύγχρονοι φάροι "δανείζονται" επίσης το όνομα της νησίδας, καθώς είναι παγκοσμίως γνωστός με την ονομασία "Φάρος" της Αλεξάνδρειας, επειδή ήταν λίγο έξω από το λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Συνδεόταν τεχνητά με ένα είδος γέφυρας, το λεγόμενο Επταστάδιο (είχε, όπως μαρτυρά το όνομά του, μήκος επτά στάδια) και σχημάτιζε το ένα μέρος του λιμανιού της Αλεξάνδρειας.

Επειδή η διαμόρφωση του λιμανιού και της ευρύτερης περιοχής ήταν επίπεδη και δίχως κάποιο σημάδι που να προειδοποιεί τα διερχόμενα πλοία, χρησίμευε για να δίνει κάποιο είδος σινιάλου για την προσέγγιση στο λιμάνι. Ο φάρος χτίστηκε από τον Σώστρατο τον Κνίδιο μηχανικό και αρχιτέκτονα, γιο του επίσης αρχιτέκτονα Δεξιφάνους που είχε κατασκευάσει το στάδιο "Τέτρα" της Αλεξάνδρειας, το 282 π.Χ., ενώ αρχικά η μελέτη του έργου είχε ξεκινήσει επί βασιλείας του πρώτου Βασιλιά της Ελληνιστικής περιόδου, τον Πτολεμαίο τον Α' της Αιγύπτου, στρατηγό του Μεγάλου Αλεξάνδρου (Hass, 1997).

Εικόνα 13: "Αναπαράσταση του Φάρου και του Λιμανιού της Αλεξάνδρειας"

Πηγή: *Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο*
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=537237986310793&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [1999] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

5.7 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Η πρωτοβουλία για την ίδρυση μιας οικουμενικής βιβλιοθήκης οφείλεται στον Μέγα Αλέξανδρο, αλλά πρωτίστως στον Αριστοτέλη, ο οποίος του ενέπνευσε την ιδέα της συλλογής όλης της γραπτής και προφορικής παράδοσης σε μια οικουμενική βιβλιοθήκη. Το όραμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ξεκίνησε να πραγματοποιείται από τον Πτολεμαίο τον Α', στην Αλεξάνδρεια, όπου και ιδρύθηκε το μουσείο και η αλεξανδρινή βιβλιοθήκη.

Έτσι άρχισε η συγκέντρωση του επιστημονικού και πολιτιστικού πλούτου, ο οποίος ήταν διασκορπισμένος σε πολλές μικρές συλλογές και βιβλιοθήκες. Αποτέλεσε έναν χώρο όπου άνθησαν οι επιστήμες, το πρώτο ίσως αρχαίο πανεπιστήμιο, καθώς και την αποθήκη ενός τεράστιου όγκου γνώσεων, ανυπολόγιστης πνευματικής αξίας, που ως γνωστόν, βέβαια, αργότερα καταστράφηκε.

Η Ανακτορική Βιβλιοθήκη περιείχε 400.000 συμμειγείς και 90.000 αμιγείς κυλίνδρους, ενώ ιστορικοί της εποχής υποστηρίζουν ότι ο πλούτος της βιβλιοθήκης ανερχόταν σε 700.000 κυλίνδρους. Στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας εργάστηκαν πολύ σπουδαίοι αρχαίοι έλληνες σοφοί, ανάμεσά τους ο Ερατοσθένης, ο Ζηνόδοτος, ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, ο Καλλίμαχος κ.ά.

Το Μουσείο αποτελούσε τμήμα των ανακτόρων, είχε πολλά διαμερίσματα και λειτουργούσε ως ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα στο οποίο έμεναν και εργάζονταν διασημότητες της επιστήμης, των γραμμάτων και των τεχνών, όπως ο μαθηματικός Ευκλείδης, ο αστρονόμος Αρίσταρχος, ο γεωγράφος Ερατοσθένης και ο ποιητής Θεόκριτος.

Εκτός από τη βιβλιοθήκη, το Μουσείο διέθετε πολλά εργαστήρια, αστεροσκοπείο, βοτανικό και ζωολογικό κήπο, καθώς και άνετους ξενώνες για τους φιλοξενούμενους. Η βιβλιοθήκη μετά το θάνατο του ιδρυτή της περιλάμβανε 200.000 τόμους, ωστόσο είχε και πλούσια εκδοτική δραστηριότητα, καθώς της είχε παραχωρηθεί το δικαίωμα να δημιουργεί αντίγραφο για κάθε χειρόγραφο που εμφανιζόταν στην Αίγυπτο.

Ο διάδοχος Πτολεμαίος Β' ο Φιλάделφος την επέκτεινε, διπλασιάζοντας τον αριθμό των τόμων της. Στην περίοδο της ακμής της, επί Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη, γύρω

στο 230 π. Χ., ο αριθμός των τόμων είχε ξεπεράσει τις 700.000. Απαρχή της καταστροφής αποτέλεσε η μεγάλη πυρκαγιά, που προκλήθηκε από την ναυμαχία του ρωμαϊκού στόλου του Ιουλίου Καίσαρα, με τον αιγυπτιακό το 48 π.Χ. (Ελλήνων Δίκτυο, 2009).

5.8 Η ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ

Οι Πτολεμαίοι, όπως είχαν κάνει και οι προκάτοχοι τους οι Πέρσες, διατήρησαν χωρίς ουσιαστικές αλλαγές το διοικητικό σύστημα των φαραώ, το οποίο προϋπήρχε στην Αίγυπτο. Στην προσπάθειά τους να το βελτιώσουν, το έκαναν πιο σύνθετο. Εμφανιζόμενοι στους ιθαγενείς ως φαραώ και στους Έλληνες ως ελληνιστικοί μονάρχες, θεοποιήθηκαν και ανέλαβαν όλες τις εξουσίες, αφού έγιναν κύριοι των ανθρώπων, της γης και όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Οι εντολές τους είχαν ισχύ νόμων και όλη η Αίγυπτος θεωρήθηκε αρχικά "βασιλική χώρα", δηλαδή βασιλική ιδιοκτησία. Απ' αυτήν εξαιρέθηκαν μόνο τρεις ελληνικές πόλεις: η παλαιά ελληνική αποικία Ναύκρατις, η Αλεξάνδρεια και η Πτολεμαΐδα. Στις εξωτερικές κτήσεις τους (Κυρηναϊκή, Κοίλη Συρία, Κύπρο και Καρία) εφήρμοσαν ανάλογη διοίκηση.

Ο βασιλιάς στην Αλεξάνδρεια, επέπτευε και ρύθμιζε τα πάντα, χρησιμοποιώντας ένα μεγάλο αριθμό υπαλλήλων, οι οποίοι στην πλειονότητά τους ήταν Έλληνες. Υπεύθυνος για το σύνολο των κλάδων της διοίκησης δεν υπήρχε, εφόσον ο ίδιος είχε αναλάβει και το ρόλο αυτό. Διόριζε όμως τους επικεφαλείς των διαφόρων κλάδων (όπως τους σημερινούς υπουργούς) και συνεργαζόταν στενά μαζί τους. Υπαγόρευε καθημερινά σε έναν ανώτερο υπάλληλο, τον *υπομνηματογράφο*, τις εντολές του για τους υφισταμένους του.

Ο *υπομνηματογράφος* τις μεταβίβαζε σε έναν επίσης κατώτερο υπάλληλο, τον *επιστολογράφο*, για να πάρουν μορφή επιστολής και να διαβιβαστούν στους αποδέκτες τους. Εννοείται ότι και οι δύο αυτοί υπάλληλοι διέθεταν πολυπληθή συνεργεία από γραφείς. Τα άτομα που περιστοίχιζαν το βασιλιά, οι αυλικοί, ήταν κυρίως Έλληνες ευγενείς και σπάνια παλαιοί ιθαγενείς αριστοκράτες ή ιερείς. Δεν ήταν υπάλληλοι κρατικοί, αλλά, κατά κάποιο τρόπο, βασιλικοί σύμβουλοι και συνήθως αποκαλούνταν συγγενείς, φίλοι, αρχισωματοφύλακες και διάδοχοι.

Από τους επικεφαλής των διαφόρων διοικητικών κλάδων, σπουδαιότερος φαίνεται ότι ήταν ο διοικητής, ο οποίος με τη βοήθεια ενός πολυπληθούς επιτελείου

προγραμματίζει τα αναγκαία αναπτυξιακά προγράμματα, επόπτευε την εφαρμογή τους και φρόντιζε για την είσπραξη των εσόδων του βασιλιά.

Υπεύθυνος για τα οικονομικά ήταν και ο *εκλογιστής*, που με το δικό του υπαλληλικό επιτελείο, διηύθυνε τα λογιστικά του βασιλιά (κτηματολογία, βασιλικά περιουσιακά στοιχεία, εισαγωγές, εξαγωγές). Ο *αρχιδικαστής* παρακολουθούσε τη λειτουργία των δικαστηρίων και ενημέρωνε το βασιλιά, ενώ άλλοι είχαν την ευθύνη για το στρατό ξηράς (γραμματεὺς των δυνάμεων) και του στόλου (γραμματεὺς του ναυτικού).

Η χώρα διαιρέθηκε διοικητικά σε νομούς (42 περίπου), τόπους και κόμας, όπου πολιτικοί διοικητές του νομού ήταν ο νομάρχης και ο στρατηγός. Αυτοί πλαισιώνονταν από πολλούς άλλους κρατικούς υπαλλήλους, όπως *διοικητές*, *εκλογιστές*, *επιμελητές*, *σιτολόγοι*, *αντιγραφείς*, *τελώνες*, *φυλακίτες* (χωροφύλακες) και αρχιτέκτονες, κ.ά.

Οι ιθαγενείς που κατοικούσαν στη βασιλική χώρα και ονομάζονταν βασιλικοί λαοί, ήταν γραμμένοι σε κάποια κόμη και δεν είχαν το δικαίωμα να απομακρύνονται από αυτήν, χωρίς τη σχετική άδεια. Είχαν όμως το δικαίωμα να υποβάλουν τα παράπονά τους γραπτώς ακόμα και στο βασιλιά. Οι ιερείς αποτελούσαν το σύνδεσμο τους με τα περιφερειακά διοικητικά όργανα και την κεντρική εξουσία.

Από τη χώρα εξαιρέθηκαν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τρεις πόλεις, των οποίων η σχέση με τους Πτολεμαίους δε διευκρινίζεται πλήρως από τις πηγές. Η Αλεξάνδρεια, που ήταν πρωτεύουσα του κράτους και έδρα του βασιλιά, πρέπει να υπολογιστεί ότι θα ήταν λιγότερο ανεξάρτητη από τη Ναυκράτη και την Πτολεμαΐδα. Οι τελευταίες έμοιαζαν με ξεχωριστά κράτη και συχνά οι Πτολεμαίοι, για να έρθουν σε επαφή μαζί τους, χρησιμοποιούσαν πρεσβευτές· στην πραγματικότητα βέβαια ήταν υποτελείς και η ανεξαρτησία τους ήταν εντελώς επιφανειακή.

5.8.1 Η λειτουργία των δικαστηρίων και η σχέση τους με τον χώρο

Οι υποθέσεις μεταξύ των ιθαγενών στη χώρα εκδικάζονταν με βάση το παραδοσιακό τους δίκαιο και από δικούς τους δικαστές, τους *λαοκρίτας*, οι οποίοι συνήθως ήταν ιερείς. Οι Πτολεμαίοι φρόντισαν να μεταφραστεί στα ελληνικά το αιγυπτιακό δίκαιο και να ενταχθεί στο κρατικό δίκαιο. Οι υποθέσεις μεταξύ των Ελλήνων στην Αίγυπτο

εκδικάζονταν από τους χρηματιστές, που ήταν περιοδευόντες δικαστές, μιας και οι Έλληνες βρίσκονταν διασκορπισμένοι σε όλη την επικράτεια. Ο μικρός αριθμός των δικαστών σε συνάρτηση με την αναγκαιότητα άμεσης εκδίκασης των υποθέσεων συνέβαλε στο να αναλάβουν σταδιακά δικαστικές αρμοδιότητες και κάποιοι διοικητικοί υπάλληλοι.

Οι πόλεις είχαν τα δικά τους δικαστήρια και κάθε εθνική ομάδα (πολίτευμα) εφαρμόζε τους δικούς της νόμους. Οι Πτολεμαίοι δηλαδή, παράλληλα με το ελληνικό και το αιγυπτιακό, ενέταξαν στο κρατικό δίκαιο και τα δίκαια όλων των εθνοτήτων που κατοικούσαν στην επικράτειά τους. Στόχος τους ήταν προφανώς η πρόληψη αντιδράσεων από μέρους των μελών των διαφόρων εθνοτήτων. Η όλη πάντως ενέργεια συνέβαλε στο να γίνει πολύ δύσκολη η απονομή δικαιοσύνης από μέρους των δικαστών μέσα σε μια "βαβέλ" γλωσσών και κανόνων δικαίου, συχνά αλληλοσυγκρουόμενων. Στις εκτός Αιγύπτου περιοχές (εξωτερικές κτήσεις) οι Πτολεμαίοι εφαρμόσαν όμοιο διοικητικό και δικαστικό σύστημα. Τις χώρισαν δηλαδή και αυτές σε χώρα και πόλεις και οι κάτοικοι τους είχαν τις ίδιες υποχρεώσεις, περιορισμούς και προνόμια.

Στην Αλεξάνδρεια τα δικαστήρια χωριζόταν σε δύο κατηγορίες, τα υπαίθρια δικαστήρια που δίκάζαν τις απλές υποθέσεις των πολιτών και συνήθως συστηνόταν από τους λαοκρίτες άλλα και από πολίτες της Αλεξάνδρειας, και τα δικαστήρια για τις δυσκολότερες υποθέσεις που γινόταν από τους λαοκρίτες σε συγκεκριμένο δημόσιο χώρο. Τα υπαίθρια δικαστήρια συστηνόταν σε κεντρικούς χώρους της πόλης και συνήθως στον χώρο της αγοράς, όπου έχουμε συγκέντρωση πολιτών ώστε να βοηθήσουν στην ετυμηγορία των λαοκριτών (Κολιόπουλος, 2001).

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εξέλιξη των πόλεων και ειδικότερα στον ελλαδικό χώρο συνδέθηκε άμεσα με τη διαμόρφωση του πολιτεύματος στις πόλεις κράτη από τη Γεωμετρική εποχή έως τα Ελληνιστικά χρόνια. Η πόλη ως οντότητα αναπτύχθηκε σταδιακά με αργούς ρυθμούς στην Υστερογεωμετρική εποχή και με πιο ραγδαίους στις χρονικές περιόδους που ακολούθησαν. Οι παράγοντες που συντέλεσαν στην ανάπτυξη της πολεοδομίας ήταν, αδιαμφισβήτητα, η εισαγωγή ενός νέου συστήματος σχεδιασμού των πόλεων, του Ιπποδάμειου. Το Ιπποδάμειο σύστημα, όπως προαναφέρθηκε, αποτέλεσε μια ριζική αλλαγή στον κανόνα για το πώς θα χτίζεται μια πόλη και πώς θα κατανέμονται η γη, οι δημόσιοι και οι κοινόχρηστοι χώροι, αλλά και τα οικοδομικά τετράγωνα στον αστικό ιστό.

Στον τομέα της αστικής διακυβέρνησης, η πολεοδομία έπαιξε ένα καθοριστικό ρόλο, καθώς με την οργάνωση του χώρου και την χωροθέτηση των δημόσιων κτιρίων στον αστικό ιστό, έδινε τη δυνατότητα της συγκέντρωσης των πολιτών σε κοινόχρηστους χώρους, ώστε να συζητήσουν και να ανταλλάξουν ιδέες και προβληματισμούς που τους απασχολούσαν σε διαπροσωπικό ή πολιτειακό επίπεδο.

Η ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των πολιτών μιας πόλης οδήγησε στην έννοια της κοινής σκέψης και της κοινής συνείδησης των πολιτών ως προς την πόλη τους, δημιουργώντας απόψεις για την καλύτερη διοίκηση της πόλης και τη βέλτιστη λειτουργία της. Το αποτέλεσμα αυτού ήταν η ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών στις Πόλεις - Κράτη της Αρχαϊκής και Κλασσικής εποχής και ειδικότερα μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη στην Αθηνά που άνοιξαν τον δρόμο προς την σύσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στον ελλαδικό χώρο.

Από την έρευνα που διεξήχθη, παρατηρήθηκε ότι κατά την Υστερογεωμετρική εποχή υπήρχε, από πολεοδομικής απόψεως, έλλειψη του χώρου της "Αγοράς" στις περισσότερες ελληνικές πόλεις, με αποτέλεσμα οι πολίτες να μην συναθροίζονται σε κάποιο δημόσιο χώρο για να έρθουν σε επαφή μεταξύ τους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία της αίσθησης απομόνωσης των πολιτών από τα κοινά της πόλης και τις ανάγκες της, αφήνοντας την διακυβέρνηση της πόλης στους βασιλείς

και στους οικονομικά επιφανέστερους πολίτες, δημιουργώντας έτσι το πολίτευμα της αριστοκρατίας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το πέρασμα από την βασιλεία στην αριστοκρατία, αλλάζοντας σε ελάχιστο βαθμό το πολιτικό σκηνικό που υπήρχε στις πρώτες ελληνικές πόλεις.

Επίσης, η ρυμοτομία της πόλης στην πρώιμη Αρχαϊκή εποχή, όπου ακολουθούσε το οργανικό σύστημα πολεοδομικής οργάνωσης, δημιουργούσε δρόμους χωρίς γεωμετρικότητα και μικρούς στο πλάτος που οδηγούσαν στις κατοικίες των πολιτών και σπανίως σε ένα κοινό σημείο συνάντησης των πολιτών της πόλης, ώστε να δημιουργείται ένας πυρήνας αστικής συνάθροισης των πολιτών. Το μονό κοινό σημείο που οδηγούσαν οι δρόμοι της εποχής ήταν στην Ακρόπολη της πόλης και σε μια μορφή Αγοράς, όπου βρίσκονταν οι σημαντικότεροι ναοί και η κατοικία του άρχοντα της πόλης, η οποία είχε πάντα προστασία από στρατιωτική φρουρά, δημιουργώντας ένα συναίσθημα φόβου και επιβολής προς τους κατοίκους της πόλης. Συνάμα την εποχή εκείνη ο χώρος της Αγοράς, είχε εμπορικό και συναλλαγματικό χαρακτήρα χωρίς πολιτική διάσταση, όπως συνέβαινε στις Αγορές των πόλεων της ανατολής (bazaar).

Συμπερασματικά, από τη Γεωμετρική και πρώιμη Αρχαϊκή εποχή μέχρι και τον Κλεισθένη (6ος π.Χ.), η αστική διακυβέρνηση των ελληνικών πόλεων στηριζόταν στην αριστοκρατία και στην τυραννία. Βέβαια, επί της ουσίας, η βασιλεία αντικαταστάθηκε κατά τη Γεωμετρική εποχή από τον θεσμό της αριστοκρατίας με τον θεσμό του άρχοντα της πόλης, ο οποίος συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μέρος της αγροτικής γης, δίνοντάς του την οικονομική δυνατότητα να επιβάλλεται στους πολίτες της πόλης μέσω της εργασίας που μπορούσε να τους παρέχει ή ακόμα και μέσω της στρατιωτικής φρουράς που μπορούσε να συντηρεί, ώστε να επιτηρεί την τάξη της πόλης.

Στην περίπτωση της πόλης των Αθηνών, κατά την Υστερογεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο, στην εποχή της τυραννίας των Πεισιστρατιδών, έχουμε την λειτουργία της Αγοράς ως χώρου συνάθροισης των πολιτών της Αθήνας, αλλά και τη λειτουργία του χώρου με το όνομα Κεραμικός που χρησιμοποιούνταν για την ταφή των επώνυμων Αθηναίων πολιτών. Ωστόσο, με την τον θεσμό της τυραννίας στον χώρο της Αγοράς,

έχουμε την αναβάθμισή της με κτίρια, όπως το Πρυτανείο, καθώς και με ιερά που κοσμούσαν τους χώρους της Αγοράς (Τραυλός, 1993).

Έτσι, ο χώρος της Αγοράς αποκτά μια πολιτική διάσταση με αποτέλεσμα τη θέσπιση πολιτικών πεποιθήσεων από υποστηρικτές του τυραννικού καθεστώτος, που συνήθως ήταν αγρότες και κάτοικοι της μεσαίας τάξης στην εποχή των Πεισιστρατιδών. Βέβαια, δημιουργούνται και άλλες πολιτικές απόψεις που ήταν ενάντιες στο καθεστώς της εποχής, π.χ της τυραννίας, αλλά συνήθως λόγω του φιλολαϊκού αισθήματος προς την τυραννία των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων, δεν είχαν ουσιαστική δύναμη και συνήθως ανήκαν στον αριστοκρατικό χώρο.

Σχετικά με αυτό, λόγω του συγκεκριμένου πολιτικού σκηνικού, στην πόλη δεν υπήρχε και μεγάλη δυνατότητα αντίδρασης, καθώς ο ίδιος ο Πεισίστρατος διέθετε μια προσωπική φρουρά που επέβαλε την τάξη στην πόλη, τους λεγόμενους "μαγκουροφόρους". Συνεπώς, παρόλο που στην Αρχαϊκή Αθήνα υπάρχει ο χώρος της Αγοράς, η αστική διακυβέρνηση παραμένει σε καθεστώτα αριστοκρατικά και στη συνέχεια σε τυραννικά, με αποτέλεσμα να παραγκωνίζεται ο ρόλος της Αγοράς με σκοπό την αστική συνάθροιση και τον ορισμό πολιτικών απόψεων για το καλό της πόλης και των πολιτών.

Μέτα το 509 π.Χ., με την πτώση των τυράννων και τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, ο ρόλος της Αγοράς αποκτά μια ιδιαίτερη έμφαση στην πολιτική ζωή της πόλης. Η είσοδος των πολιτών στην Αγορά τους έδινε αμέσως τη δυνατότητα συμμετοχής τους σε μεγάλο μέρος της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, με δικαίωμα ψήφου για τη λήψη αποφάσεων, τόσο για την εσωτερική διακυβέρνηση της πόλης, όσο και για την εξωτερική πολιτική. Βέβαια, υπήρχαν περιπτώσεις ψηφίσματος για τον εξοστρακισμό κάποιου από τους πολιτικούς, ο οποίος μπορεί να πρόδιδε τα ιδανικά του δημοκρατικού καθεστώτος των Αθηνών ή να είχαν βλέψεις να γίνουν τύραννοι της πόλης ή και για την εκλογή κάποιου από τους πολιτικούς για να γίνει επώνυμος άρχοντας της πόλης.

Τα βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την έρευνα που διεξήχθη για την επίδραση της πολεοδομίας στον τομέα του αστικού σχεδιασμού και της αστικής διακυβέρνησης από την Υστερογεωμετρική εποχή έως τα Ελληνιστικά χρόνια, είναι

ότι σταδιακά με το πέρασμα των αιώνων, κάποιες πόλεις υπέστησαν μεγάλες αλλαγές σε πολεοδομικό επίπεδο και σε επίπεδο αστικού ανασχηματισμού. Βέβαια συναντούμε αλλαγές στην πολεοδομία λόγω της αστικής διακυβέρνησης, αλλά και το αντίθετο δηλαδή, αλλαγές στον τρόπο διακυβέρνησης της πόλης βάσει της οργάνωσης της πόλης. (π.χ. Αναδιαμόρφωση του χώρου της Αγοράς από τους Πεισιστρατίδες)

Οι βασικές αλλαγές στην αστική διακυβέρνηση με βάση τον πολεοδομικό σχεδιασμό, αναφέρονται και διαπιστώνονται κατά την Κλασική εποχή, καθώς τότε ουσιαστικά έχουμε την έκρηξη της πολεοδομικής εξέλιξης και του αστικού σχεδιασμού σε όλες τις Πόλεις – Κράτη, τόσο στην Ελλάδα όσο και στις ελληνικές αποικίες. Με την εισαγωγή του Ιπποδάμειου μοντέλου πολεοδομικού σχεδιασμού, αλλά και την ανάπτυξη στον μέγιστο βαθμό της δουλείας στον ελλαδικό χώρο, αλλάζει άρδην το πολιτικό σκηνικό στις περισσότερες πόλεις. Ο θεσμός της δουλείας έπαιξε το μεγαλύτερο ρόλο στην ανάπτυξη κάθε μορφής πολιτεύματος στην Ελλάδα, είτε αυτό ήταν μοναρχία, είτε ολιγαρχία, είτε δημοκρατία.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η περίπτωση της αρχαίας Σπάρτης, όπου αναπτύχθηκε το πολιτεύματα της ολιγαρχίας με την εικονική παρουσία στη διακυβέρνηση των δύο βασιλέων και τον θεσμό των ειλωτών που αποτελούσε την κινητήρια μορφή για την αυτονομία της σίτισης των πολιτών της Σπάρτης. Με τους ειλωτες να εργάζονται για λογαριασμό των Σπαρτιατών στους αγρούς, δόθηκε η δυνατότητα στους πολίτες της Σπάρτης να ασχολούνται με τα κοινά της πόλης και να εισάγουν στην κοινωνία τον θεσμό των "όμοιων πολιτών".

Από πολεοδομικής άποψης, η πόλη της Σπάρτης οργανώθηκε με στρατιωτικό τρόπο και οι δημόσιοι και κοινόχρηστοι χώροι που σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν ήταν για σκοπό συνάθροισης των "ομοίων πολιτών". Ονομάστηκε Απέλλα και είχε τον αντίστοιχο χαρακτήρα της εκκλησίας του δήμου των Αθηνών, με λιγότερες όμως πολιτικές δικαιοδοσίες και ψηφίσματα. Στην ουσία είχε χαρακτήρα ενημέρωσης των πολιτών για τις εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στη Σπάρτη και τις αποφάσεις που έπαιρναν οι Έφοροι, που βέβαια ψηφίζοταν δια βοής από τους πολίτες της πόλης.

Στην ανάπτυξη των τυραννικών και αριστοκρατικών πολιτευμάτων κατά την Αρχαϊκή εποχή, ο τομέας της αστικής οργάνωσης και του πολεοδομικού σχεδιασμού είχε χαρακτήρα μνημειακό. Σε πολλές περιπτώσεις, οι τύραννοι και τα αριστοκρατικά καθεστώτα έχτιζαν ναούς και δημόσια κτίρια σε κεντρικά σημεία των πόλεων, ώστε να προωθούν το δικό τους προφίλ, καλλωπίζοντας έτσι την πόλη για προσωπικό τους συμφέρον, αφήνοντας μια παρακαταθήκη και μια κληρονομιά για τους διαδόχους τους. Έτσι, στην περίπτωση της Αθήνας κατά την αρχαϊκή εποχή, αλλά και της πόλης της Σάμου, έχουμε τη δημιουργία κτιρίων που κοσμούσαν την Αγορά των πόλεων, αλλά μόνο για την προσωπική αξίωση των τυραννικών καθεστώτων και όχι για τη βελτίωση της αστικής διακυβέρνησης της πόλης, καθώς ναί μεν τα κτίρια είχαν πολιτικό χαρακτήρα, αφετέρου δε, η πόλη εξουσιαζόταν από τις ένοπλες φρουρές των τυράννων (Camp, 1986).

Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση της Αθήνας, ο θεσμός της δουλείας, όπως και στη Σπάρτη, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, καθώς οι δούλοι είχαν αναλάβει να υπηρετούν τους Αθηναίους πολίτες τόσο στις αγροτικές εργασίες όσο και στον τομέα της ναυτιλίας και της βιοτεχνίας.

Με τη χρήση των δούλων, οι Αθηναίοι πολίτες είχαν την ευκαιρία να ασχοληθούν με τη διακυβέρνηση της πόλης, τη συμμετοχή τους στην εκκλησία του δήμου, αλλά και την διατριβή τους με την φιλοσοφία και τις επιστήμες. Το αθηναϊκό κράτος, μολονότι ήταν το πολυπληθέστερο ελληνικό (μαζί με το κράτος των Συρακουσών), έφθασε να έχει, κατά το 431 π.Χ., πληθυσμό 318.000 κατοίκους (165.000 Αθηναίους, 33.000 μετοίκους, 120.000 δούλους). Κατά τα μέσα του 4ου αιώνα είχε πληθυσμό της τάξης των 250.000 (93.000 Αθηναίους, 20.000 μετοίκους). Οι Αθηναίοι πολίτες, οι ενήλικοι δηλαδή άρρενες της κοινότητας, ήταν περίπου 45.000 το 431 π.Χ., 31.000 το 322 π.Χ. Το μικρό μέγεθος του πολιτικού σώματος και οι μικρές αποστάσεις επέτρεψαν στην αθηναϊκή δημοκρατία να γίνει και να μείνει άμεση και όχι αντιπροσωπευτική.

Η ανάπτυξη όμως της δημοκρατίας και γενικά της αστικής διακυβέρνησης έγινε με την ανάπτυξη του αστικού σχεδιασμού της πόλης και τη μεγέθυνση του χώρου της Αγοράς της πόλης, αλλά και τη δημιουργία μεγάλων δρόμων που ένωναν σε πολλά σημεία τον εξωαστικό χώρο της πόλης με τον ενδοαστικό, τους δήμους δηλαδή της πόλης των Αθηναίων που βρίσκονταν έκτος των τειχών.

Έτσι, με τη διαπλάτυνση των δρόμων της Ιεράς οδού, της οδού Ακαδημίας, της Ελευσίνιας οδού και της οδού Πειραιώς επιτυγχάνεται η ένωση του εξωαστικού χώρου με το κέντρο της πόλης, ενώ δόθηκε και η δυνατότητα ανάπτυξης αστικών πυρήνων στο πολεοδομικό ιστό της πόλης. Ο χαρακτήρας πλέον της παλαιάς και νέας Αγοράς αποτελεί τη δίοδο για την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών. Γιατί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών επιτυγχάνεται με τη διαπροσωπική διαβούλευση και το κοινό θέμα πολιτικής συζήτησης. (*Αριστοτέλης, Πολιτικά*).

Κατά τα Ελληνιστικά χρόνια στην Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων, έχουμε τη δημιουργία μια νεόδμητης πόλης με πρότυπα μνημειακού χαρακτήρα από τον Αλέξανδρο, αλλά και με στοιχεία από τον Αριστοτέλη, βασιζόμενα στο έργο του για τη δημιουργία και την οργάνωση μιας πόλης.

Η πόλη κτίστηκε με Ιπποδάμειο σύστημα με απώτερο στόχο τη σύνδεση του χώρου του λιμανιού με την κυρίως πόλη, και τον έλεγχο των δύο λειτουργικών αυτών χώρων. Δεν είναι τυχαίο ότι η κυρίως πόλη με τον χώρο του λιμανιού ενωνόταν από την Ασπένδια οδό, η οποία βρισκόταν χωροθετημένη κατά μήκος των βασιλικών ανακτόρων, με απώτερο σκοπό τον έλεγχο των εμπορευμάτων από το λιμάνι και κάθε είδους αγαθού που εισερχόταν στην πόλη από τους βασιλικούς υπαλλήλους των ανακτόρων. Εξίσου σημαντικοί ήταν οι δρόμοι που ένωναν τη νότια πλευρά της πόλης με το λιμάνι και τον χώρο των ανακτόρων και του αστικού κέντρου της πόλης. Η πρώτη ήταν η οδός του Αργαίου, η οποία ένωνε το λιμάνι του ποταμού με το κύριο λιμάνι της πόλης από την νότια πλευρά του τείχους και η δεύτερη οδός ήταν η Κανωπεία, η οποία ένωνε την ανατολική πλευρά της πόλης με τον χώρο της Αγοράς.

Η χωροθέτηση των βασικών αξόνων στο κέντρο της πόλης και το ορθογώνιο σχήμα που σχημάτιζαν έδινε τον χαρακτήρα μια ορθά κατανεμημένης πόλης, με ίδιας

έκτασης οικοδομικά τετράγωνα των οποίων η πρόσοψη ήταν σε κύριους οδικού άξονες. Ο χαρακτήρας της πόλης ήταν εμπορικός και στρατιωτικός παράλληλα, με έντονο το προφίλ της Μητρόπολης στο ευρύτερο βασίλειο του Αλεξάνδρου. Η πόλη δεν είχε την δυνατότητα της αστικής διακυβέρνησης από τους κατοίκους της, αλλά από τη βασιλική οικογένεια που διέμενε στα ανάκτορα και είχε τον πλήρη έλεγχο στην εσωτερική και εξωτερική διακυβέρνηση. Η παρουσία της Αγοράς και της συνάθροισης των κατοίκων στο κέντρο της πόλης είχε χαρακτήρα καθαρά εμπορικό και πολιτιστικό και, σπάνιες φορές, χαρακτήρα πολιτικό, αντιστοιχώντας έτσι στην εκκλησία του δήμου της Αθήνας.

Καταλήγοντας, η ανάπτυξη των πολιτικών συστημάτων έρχεται σε άμεση σχέση με τον αστικό σχεδιασμό και τον τρόπο που θα σχεδιαστεί και θα δομηθεί μια πόλη. Σε πολλές περιπτώσεις, όμως, υπάρχει και η επίδραση της αστικής διακυβέρνησης στην ανάπτυξη του αστικού σχεδιασμού. Δηλαδή η ανάπτυξη της πόλης με βάση τις ανάγκες του πολιτεύματος, αλλά και τις ανάγκες των πολιτών.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η διακόσμηση των πόλεων στην περίοδο της τυραννίας όπου, ο τύραννος (δηλαδή το πολιτικό σύστημα) διακοσμούσε τον αστικό ιστό με πράσινους χώρους και περίοπτα δημόσια κτήρια, για την δική του προσωπική αυτοπροβολή προς τους πολίτες. Ένα άλλο τέτοιο παράδειγμα, είναι η ανάπτυξη των μεγαλύτερων χώρων για τις συναθροίσεις των πολιτών (εκκλησία του δήμου, Απέλλα) π.χ. διαπλάτυνση του χώρου της Αγοράς στην Αθήνα και η κατασκευή κτηρίων και στοών που θα φιλοξενούν λειτουργίες της κεντρικής εξουσίας της πόλης. Και τέλος η δημιουργία οδικών αξόνων μέσα στην πόλη της Αλεξάνδρειας, ώστε να ενώνουν την πόλη με το λιμάνι και τον εξωαστικό χώρο με τον αστικό, για να γίνεται έλεγχος το τί εισέρχεται και τί εξέρχεται από την πόλη. Και γι' αυτό τον λόγο ήταν σχεδιασμένοι οι δρόμοι σε κοντινή απόσταση από τα βασιλικά ανάκτορα, για την πλήρη επόπτευση από τους βασιλικούς συμβούλους και κυριότερα από τον θεσμό της βασιλείας.

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Στο παράρτημα εικόνων και χαρτών, παρουσιάζονται με χρονολογική ερμηνεία τύποι μορφολογικής ανάπτυξης της πόλης από τους πρώτους οικισμούς της Νεολιθικής περιόδου μέχρι και τα Ελληνιστικά χρόνια. Ακόμα παρουσιάζονται εικόνες από δημόσια κτήρια, ναούς και άλλα μνημεία που άφησαν το δικό τους αποτύπωμα στην ιστορία τόσο της πολεοδομίας όσο και της αρχιτεκτονικής.

Εικόνα 1: Νεολιθικός Οικισμός Σέσκλου 6000 π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=567626579938600&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

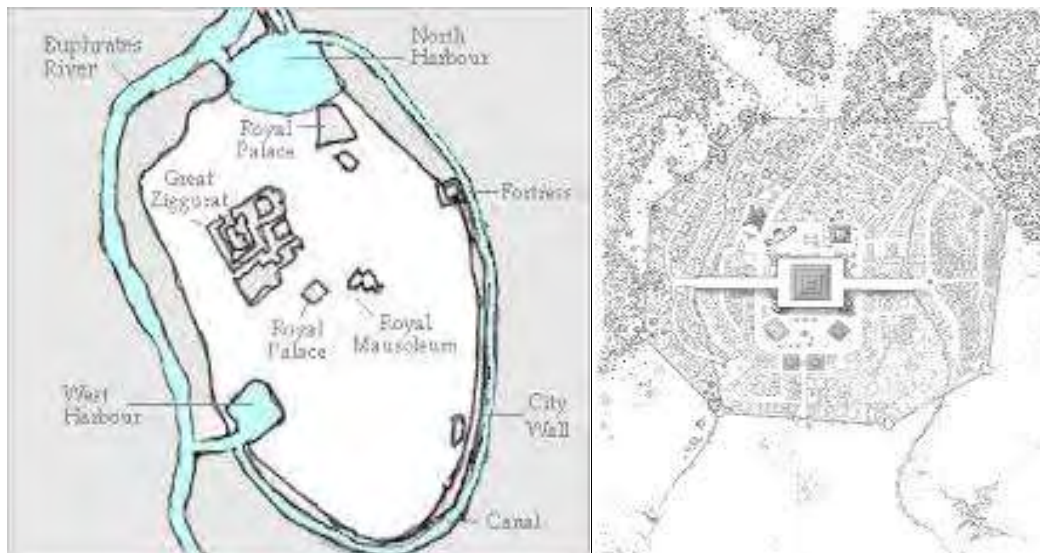

Εικόνα 2: Νεολιθικός Οικισμός Διμηγίου 5000 π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=570556289645629&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2009] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

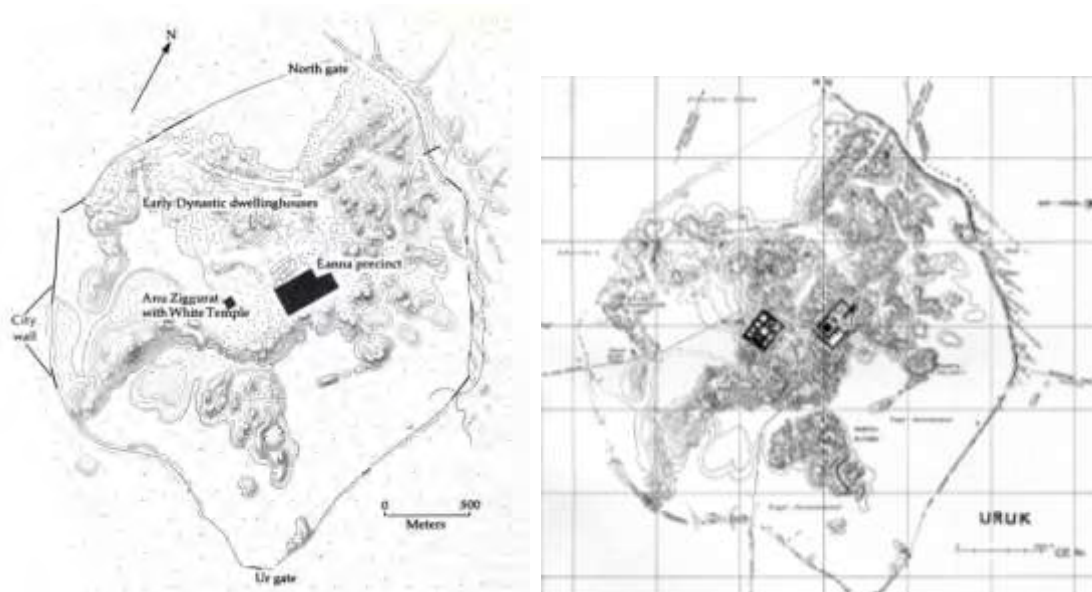
Εικόνα 3: Πόλη της Ουρ 3200 π.Χ.

Πηγή: *Ancient Wisdom* Διαθέσιμο στο <http://www.ancient-wisdom.co.uk/iraqur.htm> [2009] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

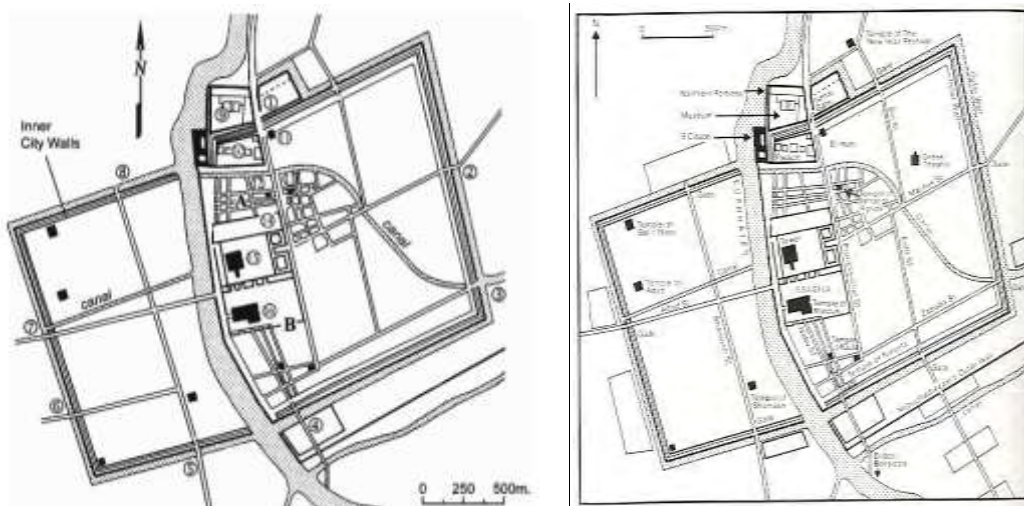
Εικόνα 4: Πόλη της Ουρούκ 3100 π.Χ.

Πηγή: *Teaching the Middle East* Διαθέσιμο στο <http://uruk-warka.dk/uruk.html> [2011]

[Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 5: Πόλη της Βαβυλώνας 3000 π.Χ.

Πηγή: *Bible History* Διαθέσιμο στο http://www.bible-history.com/biblehistoryonline_ancientsketches.php [2011] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 5: Το πολυδαίδαλο και λαβυρινθώδες ανάκτορο του Μίνωος - Κνωσός - Ψηφιακή αναπαράσταση 1600 π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=501005763267349&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2009] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 6: Η Τίρυνθα και τα κυκλώπεια τείχη της 1400 π.Χ

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=505814962786429&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2008] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

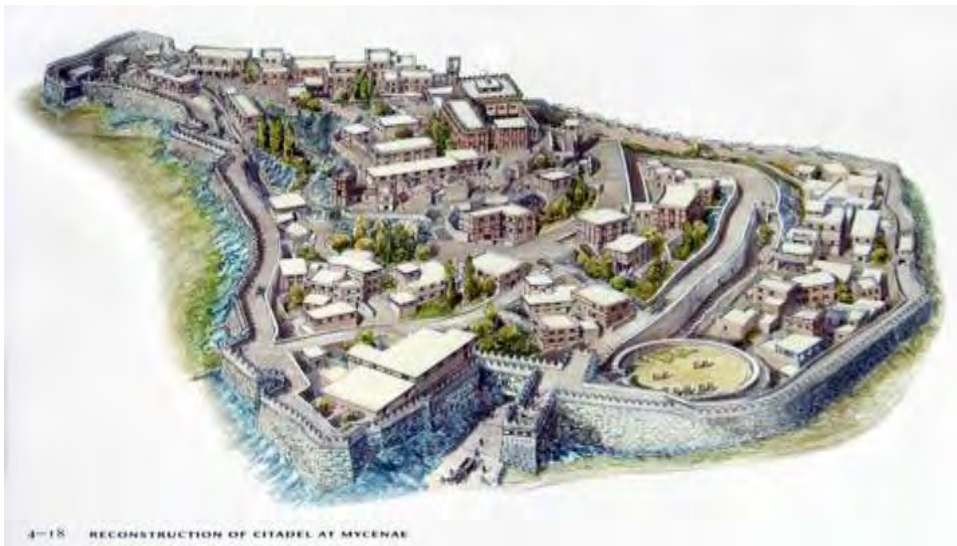

Εικόνα 7: Μυκηναϊκό Μέγαρο - Ψηφιακή απεικόνιση - 1400 π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=498891873478738&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2011] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 8: Η ακρόπολη των Μυκηνών - αναπαράσταση 1300 π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=522822701085655&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2005] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 9: Γεωμετρική πόλη της Ερέτριας 850 π.Χ.

Πηγή: Χαλκίδα - Νομός Ευβοίας Διαθέσιμο στο <http://www.hellogreece.gr/sterea/evia3.html> [2008] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 10: Αρχαϊκή πόλη της Αθήνας 600 π.Χ

Πηγή: Ancient Athens 3D Διαθέσιμο στο <http://www.ancientathens3d.com/archaicacropolis.htm> [2009] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 11: Αρχαία αγορά Αθηνών - Τρισδιάστατη ψηφιακή αναπαράσταση 500 π.Χ

Πηγή: Design Archeology Διαθέσιμο στο <http://designarchaeology.org/historical-reconstructions/city-images/> [2011] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 12: Αρχαία αγορά Αθηνών - Ο ναός του Ηφαίστου στο βάθος και ο ναός του Άρεως 5ος αιώνας.

Πηγή: Ancient Athens 3D Διαθέσιμο στο <http://www.ancientathens3d.com/archaicacropolis.htm> [2011] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 13: Τρισδιάστατη αναπαράσταση της Αρχαίας Αθήνας 5ος αιώνας

Πηγή: Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=575122559189002&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2013] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 14: Αρχαία αγορά Αθηνών - Από αριστερά η θόλος(σκιάς) ή Πρυτανείον Ψηφιακή αναπαράσταση 5ος αιώνας

Πηγή: Ancient Athens 3D Διαθέσιμο στο <http://www.ancientathens3d.com/archaicacropolis.htm> [2011] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 15: Αρχαία Αθήνα - Οδός Παναθηναίων - Τρισδιάστατη αναπαράσταση 5ος αιώνας

Πηγή: Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, Διαθέσιμο στο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Panathenaic_Way_Dromos.aspx [2009] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 16: Αρχαία Αθήνα - Παρθενώνας - Τρισδιάστατη αναπαράσταση 5ος αιώνας

Πηγή: Hellenic Period, Διαθέσιμο στο <http://hellenicperiod.blogspot.gr/2011/02/parthenon-photo.html> [2013] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 17: Αρχαία Αθήνα - Κεραμικός - Το "Δημόσιο Σήμα" όπου ήταν ο χώρος ταφής των επιφανών Αθηναίων 5ος αιωνας π.Χ.

Πηγή: Ancient Athens 3D Διαθέσιμο στο <http://www.ancientathens3d.com/archaicacropolis.htm> [2011] [Τελευταία πρόσβαση 13/01/2014].

Εικόνα 18: Αρχαία Αθήνα - Κεραμεικος - Το "Δημόσιο Σήμα" όπου ήταν ο χώρος ταφής των επιφανών Αθηναίων 5ος αιωνας π.Χ.

Πηγή: Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=521046141263311&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2009] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 19: Η Μίλητος κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους - αναπαράσταση σε μακέτα 3ος αιώνας π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=554823637885561&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2009] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 20: Ελληνιστική Πριήνη Μ.Ασίας 3ος αιώνας - Κατοικίες που θυμίζουν μοντέρνα συγκροτήματα κατοικιών

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=567058156662109&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2013] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 21: Αλεξάνδρεια - Ιπποδάμειο σύστημα πολεοδομίας 3ος αιώνας π.Χ.

Πηγή: Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=537237986310793&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [1999] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 22: Αλεξάνδρεια - Ιπποδάμειο σύστημα πολεοδομίας 1ος αιώνας π.Χ.

Πηγή: Ancient Greek Civilization Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=537237986310793&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [1999] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 23: Αλεξάνδρεια - Φάρος της Αλεξάνδρειας 2ος αιώνας π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=537237986310793&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2010] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Εικόνα 24: Αλεξάνδρεια - Φάρος της Αλεξάνδρειας 2ος αιώνας π.Χ.

Πηγή: *Ancient Greek Civilization* Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=563907386977186&set=a.481412775226648.114009.478528392181753&type=3&theater> [2010] [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013]

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αριστοτέλης (1993) *Πολιτικά*. Αθήνα: Κάκτος.

Γερασίμου, Σ. (2011) «Η εξέλιξη της πόλης και της πολεοδομίας στην ελληνιστική εποχή». *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 103, σ. 91-96.

Δημητριάδης Ε.Π., Καυκαλάς Γ, Τσουκαλά Κ., επιμ. (2010) *Πόλεως Λόγος: Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Α.Φ. Λαγόπουλο*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press

Δοξιάδης Α.Κ. (1972) *Η μέθοδος για την έρευνα των αρχαίων ελληνικών οικισμών*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος.

Κύρτσης, Α.-Α., επιμ. (2006) *Κείμενα, σχέδια, οικισμοί*. Αθήνα: Ίκαρος.

Κατσαβουνίδου, Γ. (2004) «Ανιχνεύοντας τον κάναβο: Η περίπτωση των ιωνικών πόλεων». *Η Αρχιτεκτονική ως Τέχνη*, σελ 9.

Κολιόπουλος, Κ. (2001) *Η υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης*. Αθήνα: Ποιότητα.

Λαγόπουλος, Α. (2010) *Η ιστορία της ελληνικής πόλης*. Αθήνα: Ερμής.

Λοΐζος, Ι.Δ. (2012) *Η αρχαία Ελλάδα, και οι ανατολικοί λαοί από τους Σουμέριους στον Μ. Αλέξανδρο: 300-323π.Χ.* Διαθέσιμο στο: http://www.anistor.gr/greek/ellada/Arxaia_Ellas.pdf [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Μαυρίκη, Μ. (2011) *Η πόλις, κοινωνία των ελεύθερων εστί: Η περίπτωση της αρχαίας Μιλήτου*. Ερευνητική εργασία. Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών.

Πάτσης, Χ. (1995) *Η ιστορία του ελληνισμού και του ελληνικού πολιτισμού*. Αθήνα: Οργανισμός Εγκυκλοπαιδικών Εκδόσεων.

Ταξιάρχη, Π.(2010) *Το Μεταξουργείο: Ιστορική & πολεοδομική εξέλιξη από την αρχαιότητα έως σήμερα*. Διαθέσιμο στο: http://kmprotypigeitonia.org/files/file/01_Historical_report.pdf [Τελευταία πρόσβαση 01/09/2013].

Τραυλός, Ι. (1993) *Πολεοδομική εξέλιξη των Αθηνών*. Αθήνα: ΚΑΠΟΝ.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bernard, A. (1997) *Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων*. Αθήνα: CNRS.

Boeninger, E. (1991), *Governance and development, In Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*, Washington, DC: World Bank. Διαθέσιμο στο: www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/10/07/000178830_98101911514471/Rendered/PDF/multi_page.pdf [Τελευταία πρόσβαση 13/10/2013].

Camp, M. J. (1986) *The Athenian Agora: Excavation in the heart of the city*. London: Thames and Hudson.

Dougherty, C. και Kurke, L. (1993) *Cultural poetics in archaic Greece*. Cambridge: University of Cambridge.

Finley M.I. (1973) *The ancient economy*. London: C & W

Finley M.I. (1979) *The ancient Greeks*. London: Penguin

Hall, P. (1998) *Cities in civilization*. London: Weindenfeld and Nicolson.

Haas, C. (1997) *Alexandria in late antiquity: Topography and social conflict*. Baltimore: John Hopkins University.

Hartmann, J.K. (2010) *Alexandria waterfront history plan: Alexandria, a living history*. Virginia: Alexandria Archaeology.

- Hodkinson, S. (1997) *The development of the Spartan society in the Archaic Greece*. London: Paper University of Nottingham
- Hoerfner, W. (1999) «Η πολεοδομία της κλασικής περιόδου». *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 63, σ. 25-39.
- Hoerfner, W. (2005) *Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ. – 500 μ.Χ.*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Kostof, S. (1981) *The city shaped: Urban patterns and meanings through history*. London: Thames and Hudson.
- Lang, F. (1996) *Archaische Siedlungen in Griecheland: Struktur und Entwicklung*. Berlin: Akademie Verlag.
- Lawrence, A.W. (1983) *Greek architecture*. London: Hardmondsworth & Middlesex.
- Leick, G. (2007) *The Babylonian world*. New York: Routledge
- Ober, J. (1993) *The Athenian revolution of 508/7: Violence, authority and the origins of democracy*. Cambridge: Cambridge Press.
- El-Falaki, M. (1966) *Old Alexandria, its districts and close by quarters which have been excavated by various means*. Alexandria: Dar Nashr Al-Thaqafa.
- McIntosh, J.R. (2005) *Ancient Mesopotamia: New perspectives*. Santa Barbara: ABC CLIO.
- Mitchell, L. και Rhodes, L. (1997) *The development of the polis in the Archaic Greece*. London: Routledge.
- Morris, A. (1995) *History of urban form: Before the industrial revolution*. Essex: Longman Scientific & Technical.
- Osborne, R. (1996) *Greece in the making 1200 - 497 B.C*. Oxford: Henderson and B. Zimmermann.

Mumford, L. (1984) *The city in history*. London: Penguin Books.

Nederveen Pieterse, J. (2000). *Global futures: Shaping globalization*. New York: Zed Books

Richerpin, J. (2001) *Ελληνική μυθολογία*. Αθήνα: Μέρμηγκας.

Rykwert, J. (1988) *The idea of a town*. New Jersey: Princeton University.

Sinclair, P.J.J., Nordquist, G., Herschend, F. and Isendahl, C., eds. (2010) *The urban mind: Cultural and environmental dynamics*. Uppsala: Uppsala University.

Webber, M. (2003) *Η πόλη*. Αθήνα: Κένταυρος.

Διαδικτυακές πηγές

Ελλήνων Δίκτυο (2009) *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hellinon.net/NeesSelides/VivliothikiAlexandreias.htm> [Τελευταία πρόσβαση 03/09/2013].

